

Projektet om Kattegat-Skagerrak-regionens kulturudvikling under 1800-tallet er et tværvideenskabeligt forskningsprojekt i et samarbejde mellem universiteterne i Göteborg, Oslo, Bergen, Aarhus og Aalborg; Agder Distrikthøgskole; museerne i Uddevalla, Kristiansand, Randers og Grenå; arkiverne i Arendal, Hjørring og Skagen; Statsarkivet i Kristiansand og folkemuseumarkivet i Bergen.

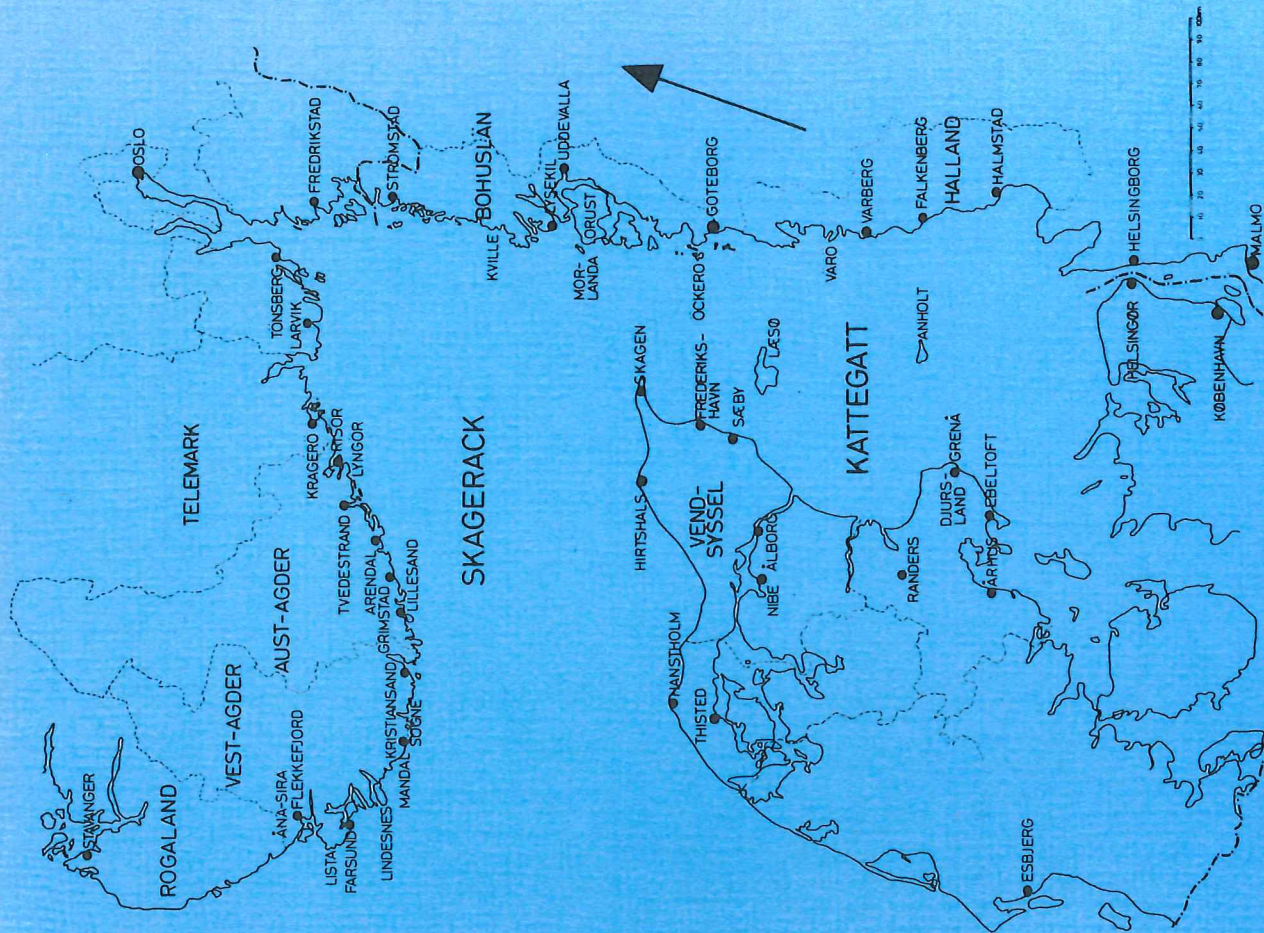
Det er projektets mål under helhed at analysere ændringerne i hverdagskulturen i regionen fra begyndelsen af århundredet til slutningen. Dette arbejde foregår i en række arbejdsgrupper, der hver især tager sig af 1) den økonomiske udvikling, 2) fiskeriets ændringer, 3) kommunikationsforhold, 4) migration, 5) vækkelser og foreningsdannelse og 6) mødet mellem borgerkultur og almuekultur.

Projektets sekretariat findes på Aalborg Universitetscenter og adressen er:

Kattegat-Skagerrak-projektet
AUC
Postbox 159
DK-9100 Aalborg
(Tlf. (08) 15 91 11, lokal 178 (kl. 09-12))
sekretær: Barbro Johansen

Redaktionsudvalg: Hans Try, Anders Gustavsson og Poul Holm
Redaktionens adresse:

AUC
Postbox 159
DK-9100 Aalborg

KATTEGAT-SKAGERRAK PROJEKTET MEDDELELSER

Kattegat-Skagerrak-regionens
kulturudvikling
i 1800-tallet

RELIGIØSE VÆKKELSER OG FORENINGSLIV

Redaktion for serien: Hans Try, Anders Gustavsson
og Poul Holm

Aalborg 1984

FØREORD

I serien Meddelelser frå Skagerrak-Kattegat-prosjektet blir på ein enkel måte publisert korte forskningsbidrag og debattinnlegg, gjerne i førebels form, frå dei som er knytte til prosjektet.

Gruppa som tar for seg religiøse vekkinger og foreningsliv (gruppe 5) presenterer med dette sitt andre temanefte av Meddelelser. Det første inneheldt resultatet av feltarbeid i Søgne 1982 (Meddelelser nr 1 1982). I det heftet som nå ligg føre, finn ein dels frittstående artiklar, dels artiklar som bygger på feltarbeid på øya Tjörn i Bohuslän 1983.

Jamvel om hovudtyngda av arbeid også innan gruppe 5 blir gjord av deltakarane kvar for seg i kvar sitt land, har det synt seg føremålstenleg å lage til små sams feltarbeid for gruppa, gjerne avgrensa til eit mindre lokalsamfunn. Gjennom desse er deltakarane blitt sveisa saman, dei har fått innsikt i tilhøva i eit anna land, og dei har laga artiklar der dei som ikkje-innfødde ser problema frå ein annan kant.

Dei andre deltakarane i gruppa må elles denne gongen rette ein takk til Anders Gustavsson og medhjelparane hans som gjorde ein stor innsats ved å førebu feltarbeidet på Tjörn.

Gruppe 5 har som allment mål å "afdække holdningsændringer og institutionaliserede udtryk herfor i udvalgte befolkningsdele i regionen i løbet af 1800-tallet både religiøst, bredere kulturelt og vedrørende sociale tilhørsforholde", det heile sett i høve til allmenne samfunnsendringar. Gjennom eit studium av folkelege rørsler og foreningsliv, særleg på det religiøse området, vil ein såleis avdekke mentalitetsformer, endringar i desse og tidspunkt for endringane a) blant befolkninga i heile Skagerrak-Kattegat-regionen sett under eitt, b) i ulike delar av regionen (byar-bygder, kyst-innland, svensk, dansk og norsk område osv.), c) i ulike befolkningslag og -grupper.

Tryckt med bidrag från Wilhelm och Martina Lundgrens vetenskapsfond, Göteborg

Meddelelser fra Kattegat-Skagerrak-projektet, nr 4, 1984

Trykt i Aalborg
Centertrykkeriet 1984
ISSN 02 80 8463

Distribueres af: Kattegat-Skagerrak-projektet
Aalborg Universitetscenter
Postbox 159
DK-9100 Aalborg
(tlf. 08-159111, lok.178, kl.09-12)

Artikkelen av Poul Holm og Anne-Lise Schou i dette heftet går like inn i denne problematikken. Utgangspåstanden er at "de religiøse vækkelser og organisasjoner i slutningen af det 19. årh. var de klarste uttrykk, vi har, for den sociale og kulturelle identitetsdannelse i lokalområdet", og at "den dominerende kerne" av medlemmer i ein organisasjon/ei forening "udtrykte eller opnåede... en form for lokal åndelig og moralsk samling". Artikkelen analyserer medlemsmansamsetning i Ydre Missionsforeningene i Vendsyssel omkring 1890. Klare lokale skilnader kjem fram, skilnader som innbyr til bruk av ordet kulturgrenser. Det gjeld ulik grad av tilslutning i høve til folkemengda, skilje mellom yrkesgrupper, skilnad i tilslutning av kvinner og menn osv.

Anne-Lise Schou går i den neste artikkelen nærare inn på den rolla kvinnene spela i misjonsarbeidet i Vendsyssel, både i "allmenne" misjonsforeningar der begge kjønn var med og i særskilde kvinneforeningar som likevel var heller sjeldne, særleg om ein jamfører med Norge.

I ein artikkel frå Tjörn tar Poul Holm opp tråden frå den første artikkelen: geografiske grenser og sosiale skilnader når det gjeld tilslutning til religiøse rørsler og samfunn. Jamvel om tilhøva var ulike og rørslene andre, kjem han fram til resultat som lar seg jamføre med undersøkinga frå Vendsyssel. Innanfor eit strengt lokalt område finn han skilnader mellom jordbruksbefolkning og fiskarbefolkning og mellom "kyst" og "innland".

Dei tre nemnde artiklane må ein sjå i samanheng. Underskrivne vil slutte seg til Poul Holm når han ønskjer tilsvarande undersøkingar frå andre delar av Skagerrak-Kattegat-regionen. Dei spastikka som alt er gjorde, tyder på at det her ligg til rette for givande analysar for dei enkelte distrikta og fruktbare jamføringar for heile området under eitt.

Dei neste tre bidraga til heftet tar opp ymse utslag av trusførestellingar og åtferdsmønster i ulike religiøse miljø innan-

for regionen. Anders Gustavsson spør om førestellingar frå såkalt gammal "folketro" blei borte i dei nye frikyrkjelege miljøa - ofte anglosaksisk påverka. Han har funne slike førestellingar levande hos pinsevenner. Tyder dette på sterkere drag av kontinuitet enn ein kunne tenke i ei rørsle som vanlegvis blir oppfatta som ny og kontroversiell? Og var det lettere for visse religiøse retningar enn andre å ta opp i seg eldre religiøse førestellingar?

To artiklar (av Ingrid Gjertsen og Rune Birkealand) tar for seg song- og musikkformer frå ulike religiøse miljø, og bidrar slik til å karakterisere eldre og nyare religionsformer og sette dei opp mot einannan. Begge desse artiklane er resultat av feltarbeid på Tjörn.

Det framgår av Jørgen Würtz Sørensens artikkel om "Mormonernes gjennebrudsår i Norden" at kjerneområdet for mormonismen var i Vendsyssel og langs den norske Skagerrak-kysten. Frå Nord-Jylland reiste mormonmisjonærar til sørkysten i Norge. Forfattaren legg også opp til jamføringar som vil vere relevante i eit Skagerrak-Kattegat-perspektiv: "Forskningen omkring de skandinaviske mormonernes tidlige historie kan ... bidrage til øget forståelse af socialt marginaliserede lags bevidsthedsmæssige udvikling."

Kristiansand april 1984

Hans Try

FØREORD

INDHOLD

Poul Holm & Anne-Lise Schou: DEN INDRE OG YDRE MISSION I BONDE- OG FISKERMILJØER I VEND- SYSSEL o. 1890	7
Anne-Lise Schou: KVINDER OG MISSION I "INDRE MISSION"	23
Poul Holm: "HÄR FINGO MÖDRAR SE SINA BARN KOMMA" - FISKERE OG BØNDER, MÆND OG KVINDER I TJÖRNS MISSIONSKREDS	47
Anders Gustavsson: FRIKYRKLIGHET OCH FOLKTRÖ	81
Ingrid Gjertsen: SANGEN I SVENSKA MISSIONSFÖRBUNDET PÅ TJÖRN	95
Rune Birkeland: EI DÖR PÅ KLEM TIL SALMENS OG SONGENS RIKE	113
Jørgen Würtz Sørensen: "MORMONERNE GJENNEMBRUDSÅR I NORDEN. FORSKNINGSMULIGHEDER INDENFOR DEN SKANDINAVISKE MISSIONS HISTORIE"	121

Poul Holm &
Anne-Lise Schou

DEN INDRE OG YDRE MISSION I BONDE- OG FISKERMILJØER I VENDSYSSEL
OMKRING 1890

I et oplæg til Kattegat-Skagerrak-symposiet august 1983 fremførte den ene af os (PH) den tanke, at de religiøse vækkelser og organisationer i slutningen af det 19. årh. var de klareste udtryk, vi har, for den sociale og kulturelle identitetsdannelse i lokalområdet. Medlemsmæssigheden var naturligvis bred, men den dominerende kerne var ofte socialt og kulturelt homogen og udtrykte eller opnåede gennem organisationen en form for lokal åndelig og moralsk samling. Denne koncentration af lokale kræfter måtte ofte gøre gruppen enten hegemonisk i lokalsamfundet - eller stærkt oppositionel. Studier af vækkelserne spiller derfor en central rolle, hvis vi skal opnå indsigt i lokalsamfundenes bevidsthedsformer. Specielt for studiet af kystmiljøerne kan det være af interesse at undersøge samspillet og evt. konflikterne mellem religiøse foreninger i land- og kystsogne. I artiklen andetsteds i dette nummer af Meddelelser præsenteres en undersøgelse af skærgårdsoen Tjörns stærkt agrar dominerede vækkelse i det frikirkelige SMF, som stod i kontrast til fiskerbefolkningens senere engagement i forskellige frimenigheder. Som forklaring på, at SMF ikke nåede ud til fiskerne fremføres bl.a. de sociale og kulturelle barrierer mellem de relativt velsituerede bonde-fiskere inde på øen og de proletariserede fiskerlejemiljøer.

Anne-Lise Schou har - i forbindelse med Statens humanistiske forskningsråds projekt Kristen Mission og Kulturmission - indsamlet et stort materiale om den Ydre Missions kredsföreninger i Vendsyssel, og vi har dermed for første gang et så komplet materiale som vel muligt om medlemsmæssigheden i Ydre Missionskredse i Vendsyssel. Denne artikels formål er først og fremmest at præsentere dette upublicerede materiale i Kattegat-Skagerrak-projektets sammenhæng, hvortil det er bearbejdet af Poul Holm.

kan vi tale om et forholdsvis traditionelt landskab i nord og øst, delt mellem agerbrug, søfart og handel. Af de nordlige købstæder var Frederikshavn og Hjørring i stærk vækst inden 1900, medens Skagen og især Sæby var stagnerende eller i svag vækst (Skagen oplevede først en virkelig fiskerirevolution efter 1890). Et kort rids af Indre Missions aktivitet i dette miljø vil være af interesse.

Indre Mission i Vendsyssel 1871-1920.

IM's historie i denne periode kan inddeles i tre hovedfaser:

de store vækkelser (1871-85)

erobringen af den regionale dominans i nordøst-Vendsyssel (1885-1900)

stabiliseringen (1900-1920)

De store lokale vækkelser fandt sted i begge de kulturelle miljøer: i agrarsamfundene Horne med omliggende sogne og Bindlev, og i købstæderne Sæby og Skagen, samt i det lille fiskerleje Bangsbostrand. Selv om vækkelserne i alle tilfælde skete i et samspil mellem en lille vakt gruppe og en ny præst, kan der skelnes mellem præsternes dominerende rolle i Horne og Sæby, hvor de støttede sig på en mindre kreds af hhv. bønder og håndværkere, og de lokales mere aktive rolle (især for kvindernes vedkommende) ved vækkelserne i Skagen og Bangsbostrand.

I 1890'erne kan vi se IM's eksplosionsagtige vækst ved grundlæggelsen af en række missionshuse i de fleste sogne i nordøst-Vendsyssel (kort 1). Grænsen flyttes længere mod syd og tomme pletter på kortet fyldes med nye missionshuse. Ved siden af de gamle centre grundfæstes et nyt ved sydøst-kysten, ved Agersted. Svarende til de gamle centre for den Indre Mission indeledes YM-kredsene i 1899 i fire uformelle kredsforbund: Agersted-, Hjørring-, Fredesrikshavn- og Alborg-kredsene. Den sidstnævnte var dog mindre selvgroet, og aktiviteten førtes med udgangspunkt i Ålborg, hvor IM dog ikke stod stærkt i forhold til andre købstæder. I det følgende koncentrerer vi os om de tre nordlige kredse.

Det er af stor betydning at få afprøvet denne problemstilling på et større materiale i hele Kattegat-Skagerrak-regionen. Vi kunne ønske os præcise kort og statistikker over den religiøse aktivitet i hele regionen og - forudsat at arkiverne ikke er kasserede og foreningerne er velvillige - skulle en sådan opgave i store træk kunne løses.

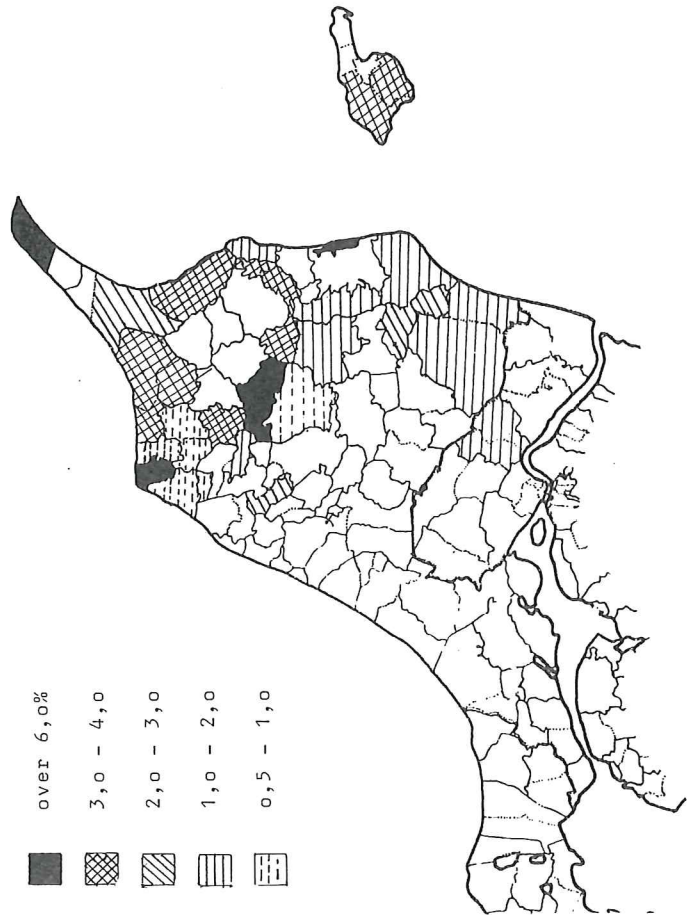
Folkekirkelig og frikirkelig aktivitet i Vendsyssel.

Kort før 1850 vandt baptisterne og et par år senere også monererne indpas i Aalborg og fik tilhængere i landsognene omkring Limfjorden, især i Hvetbo og Han herreder. I 1860'erne begyndte imidlertid en grundtvigiansk vækkelse i Midt-Vendsyssel som forhindrede frikirkerne i at vinde frem mod nord, og som også formåede at drive kiler ind i de frikirkelige områder, f.eks. omkring Birkelse. Grundlæggelsen af højskoler og anden institutionalisering markerede tidligt bevægelsens territorium. Fra 1870'erne vandt endelig en anden folkekirkelig retning - Kirkelig Forening for den Indre Mission - frem i Nord-Vendsyssel, som stoppede grundtvigianismens fremmarch. På denne måde markerede de religiøse skel således en gammelkendt kulturgeografisk inddeling af egnen, som kan genfindes i mange andre fordelingsmønstre, bl.a. bestemt af de forskellige købstadscentre.

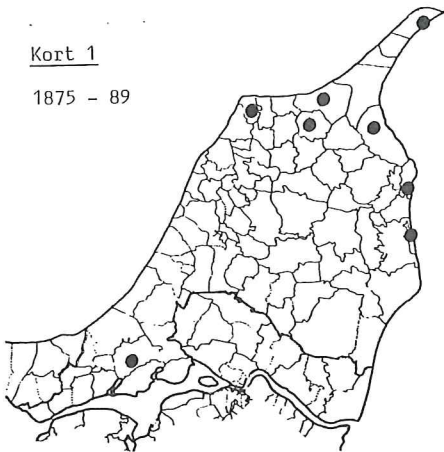
I denne sammenhæng kan vi dog ikke forfølge dette problem, men må begrænse os til at fastslå en grov skelnen mellem det nord- og østlige Vendsyssel på den ene side og det sydvestlige på den anden side. Det sydvestlige hjørne - især Hvetbo herred - var præget af stor til- og fraflytning under den tidlige industrialisering (tørvenosedaglejere, teglværksarbejdere m.fl. udgjorde en temmelig stor gruppe i forhold til de bofaste jordbrugere). De første husmandsforeninger oprettedes i denne egn og tiilslutningen til arbejderbevægelsen var relativt stor. Omvendt var det nordlige og østlige hjørne skarpt delt mellem det store agrare indland, hvor gårdmandsgruppen stod stærkt og enkelte større købstæder, hvor handlende, håndværkere og i kystbyerne ikke mindst fiskerne var de numerisk betydnende. Således

Kort 5 viser den totale medlemsfordeling af Ydre-Missionskredsene i Vendsyssel (± Ø. Han herred) i forhold til befolkningsstørrelsen. Der er et klart sammenfald mellem YM's andel i befolkningen og fordelingen af de tidlige missionshuse. Vi bemærker dog, at Ugilt-kredsen nåede en befolkningsandel på 6,6 % og dog endnu ikke havde missionshus. Medlemmernes andel af befolkningen giver os et groft mål for YM's religiøse og kulturelle betydning i sognene. Ikke overraskende er Skagen topsco-rer med en andel på 10,7 % (af den kvindelige befolkning i Skagen var ikke mindre end 13,4 % medlemmer, og 8,6 % af mændene). Sæby, Horne og Ugilt har en andel på 6-7 %, medens en række nordlige sogne har ca. 3,5%. Vi bemærker de hvide pletter omkring og imellem nogle af de mest vakte sogne, som vidner om konflikter med de "døde" sogne.

Kort 5. YM-medlemmer i % af totalbefolkning

Kort 1
1875 - 89

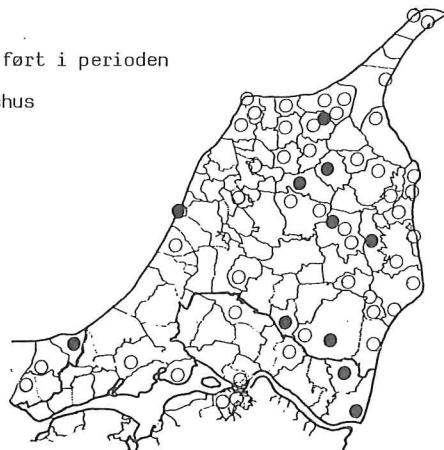
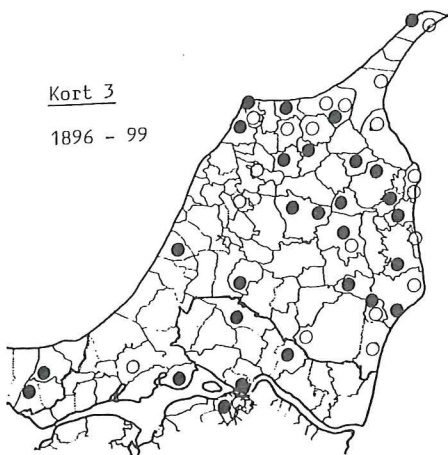
Kort 2
1890 - 95

Missionshuse i
Vendsyssel
1875 - 1925

- missionshus opført i perioden
- ældre missionshus

Kort 4
1900 - 25

Køns sammensætningen i Ydre Mission i Vendsyssel 1890.

Ved registrering i 1890 var kun én af de 59 kredse i Vendsyssel defineret som ikke-IM (Løkken). Resten tilsluttede sig IM-linjen, og YM-kredsene kan ses som udtryk for en lidt bredere organisering af tilhængere af denne retning. Medlemssammensætningen i YM giver således et godt billede af IM's reelle styrke og opbakning i lokalsamfundet. Desværre oplyses ikke køn og erhverv i alle medlemsindberetninger, men for de fleste foreligger dog lister, som giver os et temmelig præcist billede.

Bedst dokumenteret er det nordvestlige hjørne af Vendsyssel med det gamle center i Horne, hvor næsten alle indberetninger er detaljeret, medens der foreligger køns- og kun sjældent erhvervsoplysninger for øst-Vendsyssel. Kønsammensætningen er oplyst i tabel I (NV-Vendsyssel omfatter Vennebjerg herred med et par kredse fra Børglum). Opdelingen svarer til de uformelle kredseforbund.

Tabel I. Kønsfordeling 1890 i YM i Vendsyssel

Landdistrikter:	Mænd	Kvinder	Total	Kvinder i %
NV-Vendsyssel	216	170	386	44,0
Dronninglund	129	158	287	55,1
Horns Herred	138	207	345	60,0
	558	625	1183	52,8
Købstæder:				
Hjørring	28	30	58	51,7
Søby	59	63	122	51,6
Skagen	95	153	248	61,7
Frederikshavn	16	42	58	72,4
	198	288	486	59,3

Vi bemærker, at kønsfordelingen i købstad og opland er nogenlunde samsvarende, med undtagelse af Frederikshavn. Der udskiller sig en markant forskel mellem det mandsstærke NV-Vendsyssel og det kvindestærke Ø-Vendsyssel, især fiskerbyerne Skagen og Frederikshavn. Vi kan formulere en hypotese om større kvindedeltagelse i de maritime miljøer end normalt for regionen. En nærmere afdækning og forklaring på dette fænomen kan fås ved at gå tættere på materialet.

I Tabel II opregnes kønsfordelingen i NV-Vendsyssel på lokale kredse (jfr kort 6, hvor opgørelsen pr. kreds med en vis fortegnelse er overført pr. sogn).

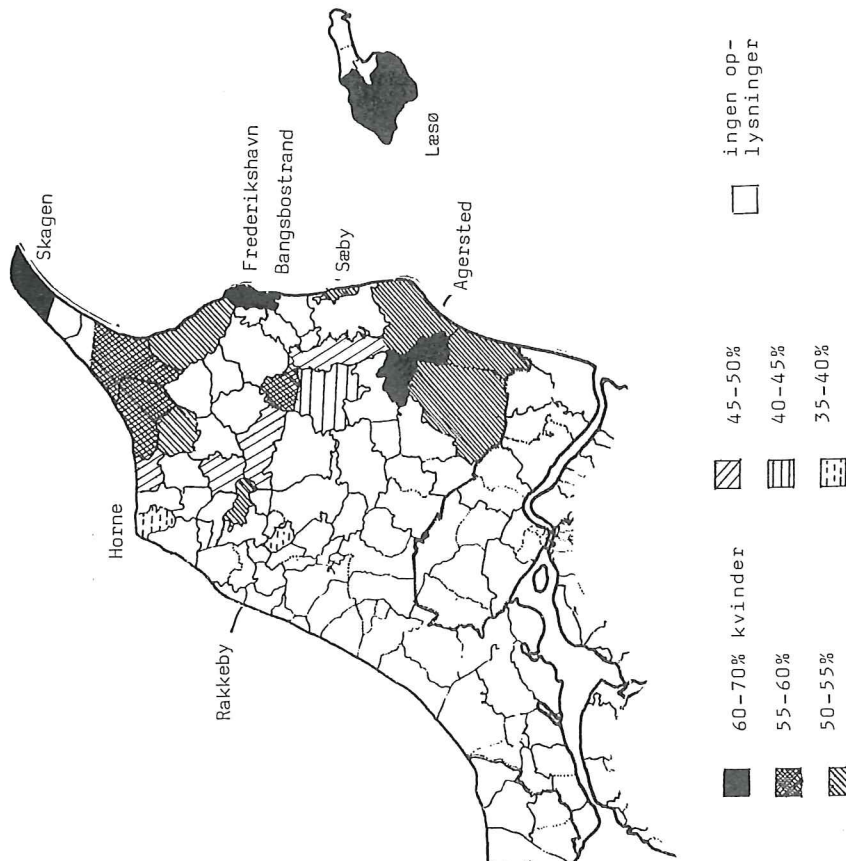
Tabel II. Kønsfordeling i NV-Vendsyssel

	M	K	T	K i %
Horne	86	49	135	36,3
Rakkeby	22	13 ?	35	37,1
Uggerby	18 ?	15	33	45,5
Bindslev	15	13	28	46,4
Astrup	18	17	34	47,1
Ugilt-Tårs	15	14	29	48,3
Ugilt	16	17	33	51,5
Hjørring	28	30	58	51,7
Koldbro	12	14	26	53,8
Bindslev 2	14	18	32	56,3
	244	300	444	45,0

Det traditionelle center for IM-vækkelser i Horne fremstår stærkt mandsdomineret, medens de øvrige kredse har en mindre skæv kønsfordeling.

Modsatningen hertil finder vi imidlertid klart i de østlige kredseforbund. Tabel III resumerer tallene fra Dronninglund herred (Agersted-kredsen). Vi bemærker, at kredsforbundets ledende kreds som det eneste har et markant kvindeoverskud; situationen er altså i mere end en forstand diametralt forskellig fra NV-kredsene.

Kort 6. Kønsfordeling i missionskredsene

Denne oversigt giver generelt en fornemmelse af overensstemmelse med maritime miljøer og stor kvindedeltagelse, men vi må stille os spørgsmålet, hvorfor eksempelvis sogne som Horne, hvor fiskeriet voksede stærkt omkring stranden ved Hirtshals, så markant falder i den anden ende af spektret. Kun en nøjere undersøgelse af erhvervsfordelingen i kredsene vil kunne afklare om der er tale om et fast mønster.

Tabel III. Kønsfordelingen i Dronninglund herred

	M	K	T	K i %
Agersted	19	41	60	68,3
Lendum	15	20	35	57,1
Lyngså	18	21	39	53,8
Dronninglund	15	16	31	51,6
Sæby	59	63	122	51,6
Aså	22	22	44	50,0
Hørby	13	12	25	48,0
Torslev	16	12	28	42,9
Ørsø	-	-	25	-
	177	207	384	53,9

Derimod bemærker vi, at købstaden Sæbys kønsfordeling svarede til gennemsnittet for kredsforbundet

I tabel IV opregnes tallene for Horns herred, og vi bemærker igen en meget høj kvindedeltagelse i de ledende kredse Frederikshavn, Læsø, Skagen og Bangsbostrand. I Elling og Tversted, hvor der og så tidligt blev bygget missionshus (i 1882), er kvindeandelen imidlertid lavere.

Tabel IV. Kønsfordeling i Horns herred

	M	K	T	K i %
Frederikshavn	16	42	58	72,4
Læsø	19	44	63	69,8
Skagen	95	153	248	61,7
Bangsbostrand	45 ?	72	117	61,5
Tversted	15	20	35	57,1
Råbjerg	11	14	25	56,0
Kvisseø	15	18	33	54,5
Elling	16	18	34	52,9
	232	381	613	62,2

Erhvervs sammensætningen i YM i 1890

Fra NV-Vendssysel foreligger erhvervsangivelser for mændene i alle kredse (bortset fra Hjørring), medens kvinderne registreres som hustruer eller frøkener, tyende eller sy pige o.l. (se tabel V). Det agrare miljø fremgår tydeligt af, at 76,1% af mændene havde deres direkte udkomme af landbruget. Det springer i øjnene, at selv om flere af disse kredse lå i kystegnene, var fiskerne næsten overhovedet ikke inddraget i YM-arbejdet. Nu hentede nogle bønder vel nogen biindtægt fra havet, men Anne-Lise Schou har sammenlignet medlemsprotokollens erhvervsangivelser i Horne med folketællingen 1890 og fundet dem fuldstændig overensstemmende. Der var altså virkelig tale om, at fiskerne ved Hirtshals ikke deltog i hvad de må have opfattet som gårdmændenes organisering. Først i 1896 kom der en IM-vækkelse i Hirtshals, og det er bemærkelsesværdigt, at fiskerne straks byggede eget missionshus og oprettede en egen YM-kreds, ikke som følge af mission fra Horne, men af kontakt til fiskerne i Skagen, der på denne tid lå på flynderfiskeri ved Hirtshals (se En Vaartid). Der synes at have været meget ringe kontakt mellem fiskere og gårdmænd.

Vi bemærker endvidere, at kvindernes tilsyneladende ringe deltagelse må skyldes, at langt de fleste gårdmænd ikke lod deres hustruer registrere i eget navn. Efter al sandsynlighed deltog kvinderne i det praktiske arbejde - i hvert fald ved de mange husmøder og i de uformelle syforeninger, men de var altså i organisatorisk henseende ikke fulgdydige medlemmer. Derimod antyder det store antal kvindeligt tyende, at husbonden lagde vægt på troende hjælpere, medens karlernes religiøsitet måske var mindre betydende.

Anne-Lise Schou har sammenlignet YM-medlemmernes erhvervsfordeling i Horne sogn med den registrerede fordeling ved folketællingen samme år (tabel VI). Et mindre antal udensogns medlemmer af Horne-YM er talt fra. Skævhederne er klare. Fiskernes og

Tabel V. Erhvervsfordeling i NV-Vendssysel

	MÆND				KVINDER			
	Husbond	Agrart Karl	Immaterielt	Håndværk Handel	Maritimt	Fru/Frk	Tyende Sy piger	Ukendt erhverv
Horne	67	13	3	11	2	16	33	
Rakkeby	13	3	1	5		1	9	3
Uggerby	10	4	1	3		8	7	
Bindeslev 1	8	5	2	2		7	6	
Astrup	12	4	1	4		13	3	
Ugilt-Tårs	4	3	1	7		10	4	
Ugilt	6	5	2	3		7	7	3
Koldbro	8	2		2		7	7	
Bindeslev 2	5	4		5		12	6	
I procent	133	39	10	42	2	81	82	6
	58,8	17,3	4,4	18,6	0,9	47,9	48,5	3,6

daglejernes næsten totale fravær gjorde Horne-kredsen til en gårdmands- og håndværkerorganisering. Håndværkernes store opslutning må ses som udtryk for, at de missionske var kulturelt og moralsk dominerende i sognet, selv om de var i klar mindretalsstilling.

Tabel VI. Mandlige erhvervsgrupper i Horne (YM/sognet totalt)

	YM-medl.	I alt i sognet	% YM-delt.
Agrare erhverv	54	1.136	4,8
Håndværk/handel	11	42	26,2
Fiskeri	2	192	1,0
Daglejere/arbejdere	0	31	-
Total mænd og kvinder	110	1.751	6,3

Erhvervsfordelingen i øst-Vendssysel er desværre dårligere belyst (tabel VII) - kun for lokalkredse foreligger oplysninger. Vi bemærker, at den generelle fordeling af erhvervsgrupperne i landkredsene stort set svarer til fordelingen i Horne. Disse

Tabel VII. Erhvervsfordeling i fem lokalkredse i Dronninglund herred

	MÆND				KVINDER			
	Agrart Husbond	Karl	Immaterielt	Håndværk Handel	Maritimt	Fru/frk	Tyende Syngiger	Ukendt erhverv køn
Agersted	9	3		7		18	19	4
Dronninglund	13	1	2	1		11	5	
Aså	13	2	2		2	9	13	
Lyngså	14	3		1		16	4	1
I procent	64,5	11,8	5,4	15,8	2,6	54	41	5
Såby	3		3	24	29	47	6	14

sydøstvendsselske kredse var altså også altovervejende agrare, domineret af gårdmand, husmand, handlende og deres kvindelige tyende. Forklaringen på Agersted-kredsens overvægt i kvinder viser sig at være dels, at alle hustruer registreres som medlemmer, dels at de troende havde held til at få det kvindelige tyende med i organisationen.

Såby-kredsen er opgjort for sig, da den så klart skiller sig ud. Tyendets mere selvstændige stilling i byen kommer måske til udtryk i deres fravær fra kredsarbejdet, medens derimod ægtemand og hustru synes at have deltaget begge som fuldgylde medlemmer. Vi bemærker med tabel VIII, at håndværkerne og fiskernes andel af deres erhvervsgrupper i byen var nogenlunde lige store, medens daglejere og industriarbejdere var fraværende (14 medlemmer har dog ikke angivet hverken køn eller erhverv). Vi ved fra andre kilder (erindringslitteraturen), at handelsstanden især i starten var ledende i Såby. Lederskabet inkluderede dog senere også fiskere, og som et særsyn i Vendsyssel både mænd og kvinder. Det store sociale arbejde i Såby (på initiativ af IM-præsten Asschenfeldt-Hansen) med børne-, ungdoms-, sangforeninger, søndagskole og velgørende arbejde var banebrydende i Danmark i 1890'erne, og denne dynamiske udvikling medførte større differenciering i ledelsen.

Tabel VIII. Mandlige erhvervsgrupper i Såby (YM/total)

	YM	I alt i sognet	%YM-deltagere
Agrart	3	116	2,6
Handel/håndværk	24	286	8,4
Fiskeri	29	412	7,0
Daglejere	-	248	-
Industriarbejdere	-	501	-
Total mænd & kvinder	118	1.804	6,5

Fra Horns herred har vi kun erhvervsoplysninger fra de to købstæder og Bangsbostrand (tabel IX).

Tabel IX. Erhvervsfordeling i tre lokalkredse i Horns herred

	MÆND				KVINDER			
	Agrart Husbond	Karl	Immaterielt	Håndværk handel	Maritimt ukendt	Fru/frk	Tyende syngiger	Ukendt erhverv
Frederikshavn	1	1	2	2	9	3	32	10
Skagen	4	1		19	69	1	116	37
Bangsbostrand					45			72

De maritime erhverv (stort set fiskere) er klart dominerende i disse kredse, hvor kvinderne spiller en så talstærk rolle. Det er vigtigt at bemærke, at det kvindelige tyende ikke er talmæssigt afgørende, og at mange hustruer deltog uden deres mænd som medlemmer.

Diskussion

De store forskelle i medlemsstrukturen fremstår overraskende klart. Næsten alle kredse var stærkt domineret af agrare erhverv (ca.75%) af de mandlige medlemmer). Undtagelserne var de store fiskerier Skagen og Frederikshavn med ca. 70% fiskere og Såby med ca. 50% fiskere og 40% handlende og håndværkere, samt et enkelt fiskerleje som Bangsbostrand, hvor samtlige medlemmer var fiskere. Disse undtagelser ligger imidlertid som øer ved randen af det massive bondeland (desværre mangler dog erhvervsoplysninger fra et så klart sømandspræget miljø som Låsø).

Kvinderne er i det hele let overrepræsenterede med en andel af de i alt 1.669 personer på 54,7 %, generelt lidt større kvindeandel i byerne end på landet. Kønsfordelingen er imidlertid temmelig skæv, hvis den analyseres regionalt: Nordvest-Vendsyssel har en overvægt af mænd (en kvindeandel på 44%), medens Dronninglund og Horns herreder har en overvægt af kvinder med en andel på 55-60%. Læsø skiller sig klart ud med ca. 70% kvinder i de to kredse, en andel, der kun overgås af Fredesrikshavn-kredsen med 72,4% kvinder. Skagen ligger i toppen af tendensen i Horns herred med knap 62% kvinder, medens Søby med godt 51% kvindeandel ligger under Dronninglund herreds gennemsnit. Hjørring ligger med samme procenttal et stykke over gennemsnittet i det nordvestjyske opland. Kun en enkelt agrar lolkalkreds, Agersted, har en stor kvindeovervægt (68,3%).

Den agrare sammenhæng mellem fiskermiljøer og stor kvindeandel er altså bekræftet. Undtagelsen Agersted synes at kunne forklares med en stor deltagelse af kvindeligt tyende, rimeligvis på madmoderens opfordring. I fiskermiljøerne skyldes kvindeovervægten derimod at mange gifte kvinder var aktive i YM uden ægtemagens deltagelse.

Den overordnede model, som vi teoretisk kan forklare statistikken med, må være, at vi ser et kulturskel mellem et forholdsvis statisk, gårdmandsdomineret indland, og et mere dynamisk kystmiljø, hvor kvinderne var kulturelt mere dominerende som følge af mændenes ustadige erhverv og til tider langvarige frafærd fra hjemmet (på fiskeri eller i søfart). Kommende undersøgelser må belyse den evt. sammenhæng mellem "industrialisering" af fiskeriet netop i årene o. 1890 og de samtidige vækkelser.

Yderligere et forhold fremstår klart. Ydre (og dermed Indre) Mission havde i 1890 (endnu) ikke tag i de talrige mindre fiskelejers befolkning langs både øst- og vestkysten. De tre store købstæders, Læsø og Bangsbostrands fiskere fremstår som iøjnefaldende undtagelser, der ofte er blevet anvendt som "bevis"

for IM's tag i fiskerne. Det er iøjnefaldende, at de store fiskerbefolkninger i Løkken, Lønstrup, Lilleheden (det senere Hirtshals), Ålbæk, Aså og Vorså næsten var totalt fraværende i YM: det samlede antal fiskere, som ville betegne sig som fiskere udenfor de fem kernesområder, androg i alt kun 9 personer. Igen må det understreges, at dette fravær ikke kan forklares med uklare erhvervsforhold, som ville få jordejende fiskere til at betegne sig som husmænd. Dels var der i 1890 en meget stor gruppe jordløse ved kysterne, som kun kunne betegne sig som fiskere, dels viser som sagt stikprøveundersøgelsen i Horne at erhvervsbetegnelserne i folketællingslisten og medlemsopgørelsen stemmer overens. Da der figurerer 192 fiskere i folketællingen 1890, må denne erhvervsgruppe siges at have stået udenfor YM-organisationen.

Erhvervsskellet mellem fiskere og gårdmænd var også et både kulturelt og geografisk skel. Fiskernes ustadige og chancebetonede og oftest fattige livsvilkår stod i skarp kontrast til landmændenes cykliske og socialt hierarkiserede liv. Klitboernes omgangskreds og udsyn var et andet end muldjordens folk. Når de to livsmåder stod tæt ved hinanden var det altid gårdmændene som var kulturelt og materielt dominerende. Når fiskerne var klart udgrænsede i egentlige strandlejer, organiserede de sig for sig selv, gerne i IM sammen med bønderne, men ikke underlagt dem. Det var denne sociale udskillelsesproces, som bestemte IM's fremmarch i Vendsyssel, og det var den, der efterhånden gjorde det muligt for fiskerne i voksende fiskerlejer som Hirtshals at organisere sig - for sig selv - i IM. Næppe nogen har udtrykt dette kulturelle skel klarere end den grundtvigiansk prægede bondesøn, Lars Larsen-Ledet i sine erindringer om de - ugudelige - Løkkenfiskere:

"Der blev en kløft mellem Fiskerne og os. Deres Temperament var vidt forskelligt fra vort, deres Sædvaner ogsaa, de var nærmest en slags Zigøjnere, en Del af dem. Fordrukne var de og dovne tillige..... Og det irriterede os ogsaa at se Fiskerne staa og hænge i Købmandsbutikkerne fra tidlig morgen til sen aften... Men Fiskeren har sin egen Psyke, skabt af Spillet i hans

Anne-Lise Schou:

KVINDER OG MISSION I "INDRE MISSION"

Nærværende artikel skal ses som en fortsættelse af "Kvinder og Mission" bragt i et tidligere nummer af Meddelelser fra Kattegat-Skagerak-projektet, (nr 1).

I forbindelse med Humanistisk Forskningsråds projekt "Kristen Mission og Kulturpolitik" har jeg indsamlet materiale til at belyse forholdet mellem Indre Mission og Ydre Mission - Det danske Missionselskab, (DMS) i perioden 1870 til 1920.¹

Første fase af arbejdet har været koncentreret om en undersøgelse af IM's betydning for udviklingen af hedningemissionen i Vendsyssel. I denne landsdel kædedes de store indremissionske vækkelser i 1880'erne og 90'erne sammen med en klar forkyndelse af nødvendigheden af en ydre mission. Fra disse indremissionske kredse udgik den bevægelse, der i 1889 førte til en omlægning af DMS via en ny kredsordning. IM blev fra nu af den bærende kraft bag den del af ydre mission i Danmark, der blev drevet ud fra folkekirken og fik via den nye demokratiske kredsordning med repræsentantskab den store indflydelse på DMS' organisation og ledelse som deres kredse berettigede dem til. (I 1890 var 450 ud af 500 kredse domineret af IM.)

Selve kredsordningen var i høj grad inspireret af den nordiske missionsbevægelse, navnlig af den demokratiske ordning af missionsforeninger under Det Norske Missionselskab, (NMS) stiftet 1842. Kernen i den norske mission var kvindeforeningerne, der i antal udgjorde omkring 2/3 af missionsforeningerne tilknyttede NMS. Gjorde det samme mønster sig gældende i Danmark - specielt i Vendsyssel, hvor vi med hensyn til missionsintressen kan påvise mange forbindelser? Og kom der evt. andre påvirkninger fra f.eks. de mange svenske syforeninger?

Gennem indsamlede medlemslister over kredse og kvindeforeninger, og via erindringer og interviews har jeg kunnet registrere og

Tilværelse: Arbejde og Lediggang, der veksler under Hensyn til Vejir og Vind og Strøm, styrtende Held, der gør ham til Krøsus paa en Dag og for en Dag, lange Tidens Uheld, der nedsænker ham i dybeste Fattigdom - og saa det, at han af og til ser Døden vende det hvide ud af Øjnene og be- standig ved, at der kun er en Planke mellem ham og den vaade Grav."

En komparation med vækkelsesmønstret på Tjörn viser slående ligheder og forskelle. Det fremgår klart, at vækkelserne med stor fordel kan studeres med henblik på at udløse sociale og kulturelle skel i lokalbefolkningen. Gårdmænd og fiskere synes at have haft meget ringe kontakt med hinanden uanset om de var medlemmer af samme eller konkurrerende foreninger. Bedst synes kontakten at være, hvis de geografiske afstande eller naturlige barrierer forhindrede gårdmændenes direkte dominans (jf Hornes påvirkning på den tidlige vækkelse i Skagen). Værst var relationerne, hvis der var umiddelbar kontakt (jf Horne-Hittshals med Tjörn). Gårdmandsvækkelserne spredte sig bedst indenfor det egne agrare miljø (jf knopskydningerne omkring Horne og Agersted med Valla-Klövedal på Tjörn).

Imellem og iblandt dette hovedskel stod håndværkerne og de handlende. Som oftest passede de sig efter miljøet, og var som helhed mere religiøse end andre erhverv; kun i Seby synes de at have været dominerende i en ikke uproblematisk, men dog frugtbar alliance med fiskerne. "Uselvstændige" erhvervsgrupper som arbejdsmandene havde derimod tilsyneladende intet at gøre i YM og havde vel endnu knap fået organisatorisk mæle.

Kilde

Medlemsindberetninger, Ydre Mission, opbevares på DMS-arkivet, København

Med tiden ønskede flere kvindelige ledere, at kvindeforeningerne skulle knyttes fastere til missionselskabet og have tilsvarende rettigheder som mændene. Og mændene fandt det mærkeligt, at kvindeforeningerne stod udenfor NMS og ikke deltog i dets styrelse. En begyndelse blev gjort ved, at kvinderne i 1884 fik deres eget blad "Missionslæsning for Kvindeforeninger." Bladet blev sendt som følgeblad til "Norsk Misjons-Tidende" en gang månedlig.⁵ I dette blad påpegede den kvindelige redaktør nødvendigheden af, at kvindeforeningerne blev "tilknyttede" NMS's organisation. Men dette var ikke hvad flertallet af kvindeforeningerne selv ønskede. De ville stå frit, så de kunne anvende deres pengebidrag efter egne ønsker.

Karakteristisk for kvindeforeningernes arbejde var den tætte personlige forbindelse med egen kvindelig missionær og udviklingen af kirkeligt diakoni på missionsmarken.

Det var gerne børne-, skole- og ungdomsarbejde eller sygepleje. Jf. at de lokale kvindeforeninger i Søgne i en årtække støttede Marie Rasmussen Føreid (1861-1940) fra Søgne; hun var uddannet diakonisse og første gang udsendt til Madagascar 1890.⁶ Generelt betød den personlige kontakt med de udsendte missionærer og diakonisser meget for kvindeforeningerne. Med de mange foreninger spredt ud over landet var kvindeforeningerne efterhånden blevet en folkelig bevægelse, der organiserede sine egne hjemmearbejdere uden central styrelse og som var i stand til at sende stadig flere kvindelige missionærer ud på missionsmarkerne. Kun langsomt kom man i nærmere forbindelse med NMS. Anledningen var, at man savnede uddannelsesmuligheder for de kvindelige missionærer. I 1900 fik kvindeforeningerne derfor NMS's aksept på oprettelse af "Damekomiteen for kurset til uddannelse av missjonskvinner." Fra 1920 blev "Missionsskolen for kvinder" oprettet af hovedstyrelsen af missionselskabet og her uddannedes gifte som ugifte kvindelige missionærer. Der krævedes en eksamen som enten lærerinde eller sygeplejerske.

Først i 1907 fik kvinderne lov til at deltage som delegerede med stemmeret i generalforsamlingerne, samt at kunne vælges ind i kredsstyrelsernes forsamlinger. Derimod kunne de fortsat ikke vælges ind i NMS's hovedbestyrelse.

vurdere kvindernes engagement i Ydre Mission i Vendsyssel.

Vedr. fordelingen af køn i missionskredsene, deres sociale sammenhæng m.m. henvises til en artikel af Poul Holm og A.Schou, "Den Indre og Ydre mission i bonde- og fiskermiljøer i Vendsyssel o. 1890." (s.10)

I det følgende vil jeg derfor se på de nordiske forbindelsers betydning for DMS generelt og for kvindeforeningerne specielt. Dernæst vil jeg følge mine tidligere fremsatte antagelser om kvinders deltagelse i religiøse sammenhænge op med eksempelvis i to udvalgte områder og vise forskellige miljøers indvirkning på såvel organiseringen som deltagelsen i hedningemissionsarbejdet.

De norske kvindeforeninger og Norsk Missionselskab

De 65 missionsforeninger, der i 1842 gik sammen og dannede Det Norske Missionselskab var alle mandeforeninger.

Bortset fra nogle få Dameforeninger i byerne, var kvindeforeningerne opstået som en selvgrøet bevægelse på landet. (jf. den første kvindeforening fra Lyngdal ved pastorinde Kielland).² Disse foreninger havde egne formænd og bestyrelser og der findes også bevarede medlemslister og protokoller over deres virksomhed. I begyndelsen stod kvinderne helt udenfor NMS's organisation, men bidragene til missionselskabet var så store at "man vanskeligt kan have nogen mening om hvorledes selskabets stilling ville have været nu, dersom ikke disse høist praktiske foreninger havde arbejdet så utrettelig og regelmæssig for missionsjonen."³ Ved Missionselskabets jubilæum i 1892 var kvindeforeningernes antal vokset til o. 3000. Imidlertid var det stadig kun mænd, der gennem foreningerne havde adgang til at "-yde indflydelse på selskabets fællesanliggender, om enn også kvinder ofte tegner sig som bidragsydende medlemmer af disse foreninger."⁴

Eftersom kvindeforeningerne ikke var fast organiserede ind i NMS anvendte de deres pengebidrag til de formål de selv fandt bedst.

Hjemmearbejdet har været præget af denne mangel på organisation og styring. Mål og midler var langt op i det tyvende århundrede stadig de samme: kvindeforeningerne var arbejdende foreninger, med tre hovedformål: mission, -sømandsmission, -diakoni. Arbejdsformen var forarbejdning af håndarbejde og andet, der kunne sælges til fordel for missionen. Kredsen var som regel små men fællesskabet stort. Missionsarbejdet i kvindeforeninger-
ne rakte ind i sognets liv og blev en menighedssag, fordi kvin-
derne også tog socialt arbejde op blandt børn, ældre og fattige. Med kvindeforeningerne kom oprettelsen af "barnforeninger", børne-
hjem samt menighedspleje.⁸

De norske kvindeforeninger dannede forebillede for de senere danske kvindeforeninger, såvel i Vendsyssel, hvor der fra gammel tid var personlige kontakter til Norge, som i resten af Danmark.

Selve strukturen i de norske kvindeforeninger - den lille kreds' arbejde uden organisatorisk kontakt med hovedselskabet - gik igen ikke bare i Vendsyssel, men på landsplan i Danmark. Det vil derfor være nødvendigt også at undersøge organisationen DMS med henblik på kvindens stilling her. DMS's organisation ændredes i 1889, bl.a. under indtryk af det norske kredssystem. Forandringerne iværksattes af indremissionske præster, men havde sit udspring i de nordiske missionsmøder.

Nordisk samarbejde om Ydre mission - de nordiske missionsmøder

I 1863 afholdtes der i Malmø et første nordisk missionsmøde for hedningemission.⁹ Dette initiativ fra dansk side blev ikke fulgt op i de næste mange år bl.a. på grund af krigen i 1864. 1885 holdtes et nyt møde for hedningemission for de nordiske landes luthersk-evangeliske missioner.¹⁰ På mødet trådte den iøjnefaldende forskel på de tre nordiske missioner frem: Danmark stod langt tilbage mht missionsinteresse, Det danske Missionselskab bestod af få missionsforeninger (50 i 1889) der hverken var fast organiserede eller havde rod i de vækkelser som Kirkelig Forening for den Indre Mission (IM) i Danmark vakte rundt i landet.

Såvel i Norge som i Sverige var arbejdet for hedningemissionen for en stor dels vedkommende udgået fra de troendes kredse. (dvs svarende til Indre Mission i Danmark). Endvidere var især det norske missionselskab velfungerende med et kredssystem og havde tidligt mange missionærer udsendt. Navnlig imponerede det store antal norske og svenske kvindeforeninger de danske deltagere på mødet.

Fra Danmark var de indremissionske præster og lægfolk fra Vendsyssel mødt op i stort tal. For Indre Mission i Danmark blev Göteborgmødet "en stærk og blivende impuls" - og det satte sig spor i praktisk arbejde. Bl.a. førte det til at præsterne Løgstrup (Thy) og Asschenfeldt-Hansen (Søby) udgav "Missionsbudget", et blad for hedningemissionen i 1888, og til udgivelsen af DMS' første sangbog i 1889,¹¹ men vigtigst var at DMS i 1889, på forslag af den samme kreds af nordjydske præster og lægfolk, fik en ny kredsordning.

Den nye kredsforeningsordningen i DMS 1889

I følge den nye ordning skulle alle foreninger, der dannedes under DMS stå på den danske folkekirkes grund - have mindst 25 medlemmer og årligt betale mindst 50 kr til DMS (§1).¹² Flere kredse var tilladt indenfor hvert sogn, men i øvrigt behøvede kredsforeningerne ikke at være bundne af sognegrænsene (§2). Kredsenes opgaver var at fremme kærligheden og kendskabet til missionen (§3). Særlig må der derfor også virkes for, at den kommende generation fik kendskab til missionen. Først efter århundredskiftet kom der egentlige ungdomsforeninger og børneforeninger tilknyttet DMS's organisation: KFUM og KFUK fik deres egne missioner og missionskomiteer i 1906 og i 1910.

Kvindeforeninger under DMS

Den nye kredsordning bestemte, at "Samme Ret som Missionskredse nyder Kvindeforeninger og Menighedsforeninger, der iøvrigt opfylder de til Kredse stillede Fordringer." (§3) Til trods herfor indrettedes få kvindeforeninger under DMS' organisation. Af de i 1890 omkring 470 nye kredsforeninger var kun ca. 20 kvindeforeninger. I 1905 var der 55 tilmeldte kvindeforeninger ud af 828 kredse.

Præsterne Løgstrup og Asschenfeldt-Hansen bragte i "Missionsbudet" gentagne gange opfordringer til kvinderne om ikke blot at deltage i kredsens arbejde, men selv at danne kvindeforeninger. De var klar over, at kvinderne holdt "visse kvindemøder", hvor de gjorde et arbejde for missionens sag. De skulle helst tilsluttes DMS efter den nye kredsordning, hvor "Troende Kvinder" nu kunne have tillid til den nye ordning og ledelse. I Dansk Missionsblad rettede et DMS-bestyrelsesmedlem og medlem af IM's bestyrelse, Jens Vahl, en appel til kvinderne:

" - Troende danske Kvinders Opmærksomhed henledes paa at danne Kvindeforeninger for vel er der saadanne i Danmark, men de er forholdsvis faa, og der kunne trænges til mange flere." 14

På det fællesnordiske møde i Göteborg havde Jens Vahl lagt mærke til kvindeforeningernes antal og arbejde i "broderlandene." Han bragte nogle tal, der kunne vække til eftertanke hos læserne: I 1886 indkom 250 000 kr til det norske Missionselskab - samme år kun 64 000 til DMS! Vahl håbede, at danske kvinder ville slutte sig sammen og forarbejde genstande, der kunne sælges på bazarer og lignende. Som formand for udvalget for Santhalsmissionen foreslog han de kvindeforeninger, der ikke selv holdt bazar at sende deres ting til santhalsudvalgets kasserer, i København. Denne ville da sørge for det videre salg. Jens Vahl fandt det som medlem af begge bestyrelser af IM og DMS nødvendigt at understrege, at de troende kvinder trygt kunne slutte op om det gode formål. Sidst men ikke mindst gjorde han opmærksom på, at DMS

var i fare for at komme ud i økonomiske vanskeligheder, som kvindeforeningerne kunne afværge med deres økonomiske støtte. Tilsyneladende havde hverken Jens Vahls eller andre andre opfordringer større virkning på tilmeldelsen af kvindeforeninger til DMS.

I 1903 gentog redaktøren af Dansk Missionsblad, pastor Hindhede, opfordringen med samme argumentation og føjede til, at "Vort Broderfolk mod Nord ville ikke have opnaaet at indsamle næsten 3/4 Million aarlig til Hedningemissionen, hvis ikke kvindernes møder og Bazarer havde været." 15 I sit indlæg til kvindeforeningerne måtte Hindhede beklage, at han selv havde modarbejdet dannelsen af kvindeforeninger i sit eget pastorat. Denne indrømmelse var ganske på sin plads. Indlæg i Dansk Missionsblad og Missionsbudet viser klart, at en del præster, men også lægfolk i kredsforeningerne modarbejdede selvstændige kvindeforeninger. Mistilliden var stærkest i de mest markante indremissionske kredse på landet.

Hovedargumenterne mod kvindernes egne foreninger var, at kvinderne ville forsømme deres hjem, og at møderne ville blive tilrene og skære "sladmøder." Desuden var der i flere indremissionske kredse udtalt modvilje mod enhver form for bazar og det samme gjaldt missionsbazarerne. De blev taget til indtægt for "forlystelser og ugudelighed." Hindhede gjorde opmærksom på, at der også var bazarer til hellige formål, og henviste til bazarer på Vejle-egnen, hvor bl.a. troende tjenestefolk valfartede "til opbyggelse." Samtidig med denne afvisning fra ledende indremissionske mod missionsbazarers "farlighed", var der i Indre Missions Tidende en hed debat om missionsbazarer. Imidlertid slog Indre Missions formand Vilhelm Beck fast, at bazarer var et til-ladeligt middel "for de Hellige." Jens Vahls datter, gift med en anden af IM-lederne og meget virksom for hedningemissionen, kritiserede skarpt påstanden om, at kvindeforeningernes virksomhed bragte splittelse i "de Helliges Samfund." Hun skrev kort og godt:

"- Er splittelse ikke snarere et Spøgelse, der manes frem af de Gamle, der ikke kan forstå og derfor ikke kan lide det nye?" 16

Pastorinde Blauenfeldt rettede i en række indlæg i Dansk Missionsblad indtrængende henvendelse til troende kvinder:

"- Vi maa have mange flere Kvindeforeninger, som kan bære Arbejdet blandt Indiens og Chinas Kvinder." 17

Også hun henviste til de norske kvindeforeninger og oplyste, at der i 1905 var o. 4000 norske kvindeforeninger, mens endnu kun 55 kvindeforeninger var tilsluttet DMS i Danmark. Hun føjede til, at hun var klar over, at der eksisterede en række kvindeforeninger i Danmark, som ikke var tilsluttet DMS organisation. Fru Blauenfeldt imødegik også missionskredsens frygt for, at der ville ske en nedgang i indtægt, hvis kvinderne dannede deres egne foreninger. Hun slog til lyd for, at kvinderne udmærket kunne stå som medlemmer af begge foreninger. Det vigtige er, at kvinderne kommer ind i organisationsarbejdet i DMS. Modsat sine mandlige kolleger i missionskredsene mente fru Blauenfeldt, at netop organisationen af kvinderne i kredse ville bringe større missionsinteresse og dermed større indtægter til DMS. "Kvindeforeningerne med en Kvinde som Leder kan langt bedre fremelske Missionskærligheden blandt Kvinderne, og kommer der mere Missionskærlighed frem vil begge Missionskredse vokse." 18 I et foredrag - Hvorledes kan vi bedst ordne Kvinders Arbejde for Kvinder rundt i Landet? - fremhævede fru Blauenfeldt også det nødvendige i, at kvinderne lærte at holde foredrag om mission. 19 Det kunne foregå ved, at DMS arrangerede kursus for de kvindelige ledere. Endvidere burde Dansk Missionsblad bringe en særlig rubrik for kvinder om kvindeforeningernes arbejde. (Jf Norge og Norsk Missions Tidendes følgebud for kvinder.) I sine artikler anbefalede fru Blauenfeldt kvindesagen i almindelighed. Hun fandt det mærkeligt, at danske troende kvinder endnu ikke havde taget dette arbejde op. Selv var hun imponeret af det arbejde, hun så udfolde sig i udlandet (England, Holland, Amerika), hvor troende kvinder for længst var gået aktivt ind i kvindesagen.

Kvinder og organisation i DMS. DMS Kvindeudvalg

De mange debatter ude i kredsene og i missionsbladene resulterede i, at bestyrelsen for DMS i 1907 indkaldte til det første kvindemøde for mission i Randers. 20 På dette forhandlingsmøde

var indbudt kvindelige repræsentanter for såvel DMS-kvindeskredse som DMS-kredsen. Kvindeforeninger uden for DMS fik også lov til at sende repræsentanter til mødet. Her drøftedes kvindernes arbejdsopgaver og deres stilling til DMS. På bestyrelsens vegne holdt vejinspektør Winkel, København, et foredrag om danneelse af et kvindeudvalg. 21 Han nævnte at denne ordning allerede var kendt indenfor KFUK og Københavns Kirkesag. I DMS skulle der dannes kvindekomiteer i de enkelte kredsforbund (3 eller 5 medlemmer). Hvis dette forslag ikke kunne akcepteres, kunne man i stedet vælge kvinderne ind i kredsforeningernes bestyrelser. Under alle omstændigheder burde de enkelte kvindekomiteers formænd (kvinder) træde sammen og danne et landsudvalg. Evt. skulle herfra nedsættes en eksekutivkomité til at varetage det daglige arbejde.

På kvindemødet blev Winkels forslag vedtaget selvom ikke alle kvinderne stemte for. Forslaget sendtes derefter ud til bedømmelse i de enkelte kredsforbundsbestyrelser. Her mødte kvindekomiteerne modstand især fra landkredsene, mens Københavns kredsforbund og visse andre større byer i provinsen bifaldt ideen. I Nordjylland gik Vendsyssel og Han herreds kredsforbunds bestyrelse imod oprettelsen af kvindekomiteer. I stedet ville man her forsøgsvis vælge enkelte kvinder ind i kredsforbundene - uden stemmeret. 22

De forskellige holdninger til kvindernes stilling indenfor DMS og de synspunkter man havde på kvinders opgaver indenfor Indre Mission, afspejler forskellen imellem IM's landmission og Københavns Indre Mission. Alt i alt bragte kvindemødet i Randers og de følgende debatter ude i kredsen ikke kvinderne nærmere til at komme i DMS's organisation. Hverken de foreslåede kvindekomiteer eller kvindeudvalg blev til noget.

J. Blauenfeldt og andre "ledende" kvinder og mænd indenfor IM virkede i de følgende år gennem oplysende arbejde for at aktivere kvindekredsen og holde kontakt til kvindekredsen udenfor DMS. Et virksomt middel hertil var oprettelsen af missionsstudiekredse. 23 Denne gren af Ydre Mis-

sion havde sit forebillede fra udlandet, udsprunget fra Amerika. Typisk nok vandt bevægelsen først indpas i KFUK-kredse og kvindeskredse i byerne, men nåede også bredt ud i landet. De samlede bestrebelser fra kvinderne mundede endelig i 1912 ud i krav om et nyt kvindemøde, hvor kvindernes stilling i DMS skulle drøftes med bestyrelsen for DMS.

I 1912 afholdtes det andet store kvindemøde, i Vejle. 24 på mødet oplystes, at der nu var tilsluttet 190 kvindeforeninger under DMS, men at det stadigvæk var alt for få sammenlignet med "de mange arbejdende Kvindeforeninger udenfor."²⁵ Forsamlingen af kvinder vedtog derfor på mødet at opfordre bestyrelsen for DMS at nedlægge et kvindeligt Missionsråd - hvad også skete. Dette kvindeligt udvalg kom til at bestå af 9 kvinder, der valgte pastorinde Emili Gøtzsche som formand, en plads hun indtog til sin død i 1933.

Det ovenstående skitserede forløb har ikke medtaget de mange reaktioner ude i landets mange kredse og kvindeforeninger, men det synes tilstrækkeligt til at vise nogle af de aspekter som spillede en rolle i kvindernes stilling til organisationen DMS.

Kvindeskredse og organisation

Modsat tilfældet i Norge var der ikke ret mange kvindeskredse i Danmark. Vendsysselundersøgelsen har vist, at der i de forskellige DMS-kredse - de blandede kredse - var mange kvinder med, men det er ikke nok til at forklare, hvorfor vi i Danmark i forhold til Norge og Sverige får en langt mindre kvindedeltagelse. Den nye kredsordning fra 1890, bragte de indremissionske mænd og kvinder ind i hedningemissionen og dermed prægedes billedet fremover af "de troende" indenfor DMS.

Heller ikke efter kredsordningens indførelse kom der mange kvindeforeninger ind i DMS' organisation. - et ukendt antal kvinder foretrak tilsyneladende at stå frit og arbejde uafhængigt af DMS. Selv om vi ikke kender styrken og udbredelsen af denne bevægelse var det en gruppe, som de ledende indenfor DMS og IM havde kend-

skab til (bl.a. via deres gavebidrag) og som de ønskede at inkorporere i DMS. Set fra DMS synspunkt gik organisationen glip af en væsentlig indtægt ved ikke at kunne organisere kvindeforeningernes beløb. Set fra kvindeforeningernes synspunkt var der ingen fordele ved at komme ind i DMS: realiteten var, en stemmeret der kun gjaldt valg af mandlige kredsforbundsbestyrelser og hovedbestyrelse. Tværtimod var kvinderne bange for at deres særlige form for hjemmearbejde ville blive underlagt andre rammer med h.t. organisation og administration. Det kunne måske også tænkes at ville gå ud over de hidtidige arbejdsmåder, som fungerede på det uformelle plan.

Johanne Blauenfeldt og andre ledere indenfor IM, KFUK og DMS klagede ofte over, hvor svært det var at skaffe kvindelige ledere til at repræsentere foreningerne udadtil. De stod imidlertid som en mindre gruppe kvinder med rod i et andet miljø end kvinderne fra landkredsene. De regionale forskelligheder der var i Indre Mission gik igen i kvindekredsens udbredelse.

Ved den nye kredsordning engagerede de troende (IM) sig i hedningemissionen over hele landet, hvilket skete i forbindelse med store vækkelser i de forskellige landsdele f.eks. i Vendsyssel, Vestjylland, Vejle og Fredericia. Vækkelserne gennem IM var dog ikke en entydig bevægelse, men fik forskellig præg fra egn til egn afhængig af stedets traditioner og miljø. (Jf. bonde-IM, fisker-IM, købstads-IM og endelig Københavns IM.)

Generelt set var IM imod, at nogen gruppe skilte sig ud fra IM-samfundene og skabte splittelse. Fællesskabet mellem de troende var en hovedhjørnesten i Indre Mission især i etableringsfasen og i de store vækkelses tid, men med tiden indså flere og flere IM-folk, at nye arbejdsområder nødvendiggjorde nye former - således også kvindeforeninger. Især gjorde dette synspunkt sig gældende indenfor en ny generation af IM-præster, der havde rod i den Københavnske "gerningsmission", hvor socialt arbejde fortrinsvis foregik ved kvindeligt hjælp.

Kvindedeltagelse og kvindeforeninger i Vendsyssel

En sammenligning med de norske og danske kvindeforeninger er foretaget ud fra den dobbelte antagelse, at dels har disse dannet forbillede for de senere danske foreningers arbejde, dels har norske kvindelige tilflyttere direkte virket for den organiserede kvindeindsats for Ydre Mission i Vendsyssel. Fra gammel tid eksisterede der såvel personlige kontakter som der senere kan påvises en forbindelse mellem de vakte i missionsforeningerne i Østvendssyssel (Søby) og Norge. Fra sidste halvdel af det 19. århundrede er det sparsomt²⁶ hvad vi ved om kvindeforeninger, der arbejdede for Ydre Mission. Modsat den rimeligt kildemæssigt dækkede norske kvindebevægelse udgående fra Lyngdal findes der fra Vendsyssel kun få medlemslister og protokoller. Kun fra Aalborg by er der spredte bemærkninger om enkelte kvinders arbejde. Til gengæld drejede det sig ved et nærmere eftersyn om norskfødte kvinder, der ved giftermål var flyttede til byen. De har rimeligvis fortsat det arbejde for Ydre Mission, som de havde praktiseret fra kvindeforeninger eller dameforeninger i tilknytning til det norske missionselskab.

I Danmark finder vi en række ældre kvindeforeninger i købstæderne. Deres formål var at drive socialfilantropi og menighedspleje. På landet fik kvindeforeninger med menighedspleje og mission også betydning. (Brødremenigheden var her ofte inspirationskilde sammen med Indre Mission.)

I Vendsyssel eksisterede der en ældre missionsforening fra 1859. Denne bestod af en række menighedsmissionsforeninger, hvis formål var at drive ydre mission ved pengeindsamling så vidt de bevarede love.²⁷ Endvidere holdtes møder og indsamlinger, men der synes ikke noget specielt om kvindernes deltagelse, og vi har heller ikke bevarede medlemslister fra de enkelte menighedsmissionsforeninger. Selve navnet samt de spredte bemærkninger om foreningerne fortæller dog om, at der også her har været drevet menighedspleje i stil med IM's senere arbejde og i lighed med menighedsmissionsforeningerne i Norge. Flere af lokalforeningerne

holdt endvidere Norsk Missions Tidende, 28 der også efter 1900 holdtes af mange kreds- og kvindeforeninger i Vendsyssel. Fra beretninger om kvindeforeninger, der ikke var tilsluttet Dansk Missionselskab, ved vi at kvinderne kom til kvindemøde bærende på deres spinderokke, ligesom de norske kvinder. Selve arbejdsformen med at lave håndarbejde, som solgtes ved bazarer i missionshuset eller andetsteds, kom til at stå an i såvel købstæder som på landet i Vendsyssel.

Kvinder og Ydre Mission i Vendsyssel

I det følgende vil jeg med udgangspunkt i nogle udvalgte miljøer i Vendsyssel vise, hvorledes kvindearbejdet for hedningemissionen foregik.

Kvinderne deltog i Ydre Missions arbejde i Vendsyssel som medlemmer af kredsforeningerne tilknyttede DMS, gennem støtteorganisationer (børnegudstjenester, KFUK) eller som private bidragsydere gennem sykrede, pigekrede og kvindeforeninger. Uden at være formelt tilknyttede DMS'landsorganisation var der en hel del kvinder, der arbejdede for hedningemissionens sag. Endvidere var der også andre missionsvirksomheder i Vendsyssel end DMS. Blandt andre fik Kvindelige Missions Arbejdere (KMA) efter århundredeskiftet en vis udbredelse (hovedsagelig i Østvendssyssel, Bangsbostrand, Søby, Frederikshavn). Der ses i denne forbindelse bort fra videre omtale af dem ligesom de frikirkelige missionselskabers kvindeforeninger heller ikke her nærmere skal omtales.

Når vi beskæftiger os med kvinders deltagelse i religiøse sammenhænge, er et af hovedproblemerne mangelen på materiale: hvor mange var de, hvem var de og fra hvilke miljøer? Med hensyn til DMS har jeg i forbindelse med mit arbejde for Humanistisk Forskningsråd indsamlet et stort materiale, der kan belyse kvindernes deltagelse i kredsforeningerne under DMS. De behandles andet steds (jfr. P.Holm, A-L. Schou att.), men desforuden kan det indsamlede interviews og erindringsmateriale af såvel mænd som kvinder bidrage til at fortælle om, hvordan kvinderne arbej-

dede i foreningerne, og hvordan kredsene fungerede set indefra. Medlemslisterne fra DMS (fra 1890) fortæller os ikke noget om andre former for engagement i hedningemissionsarbejdet. Hvor vi ikke direkte kan aflæse medlemstallet i DMS-kredsene, skal man dog ikke af den grund udelukke anden deltagelse i arbejdet for hedningemissionen. Gennem uformelle mødeaktiviteter såsom syfoerlinger, pige- og kvindemøder indsamledes der endda store beløb til missionen. Det ses blandt andet ved de offentlige gavelister i såvel Indre Missions Tidende som i Missionsbudget og i Dansk Missionsblad. Generelt set gav DMS arbejde mulighed for kvindernes deltagelse på lige fod med mændenes i kredsarbejdet, jf. § 3. i DMS love fra 1890. Der var ingen formelle begrænsninger, ingen politisk eller anden aktivitet indenfor DMS rammer, der kunne virke afskrækkende. Her var tværtimod tale om kristeligt arbejde, som bevagede sig indenfor normer, som det patriarkalsk prægede landbosamfund kunne acceptere. Frem for alt anførte deltagelsen i Ydre Mission ikke det traditionelle familiemønster, der indordnede kvinderne under hjemmets sag.

I artiklen Kvinder og Mission har jeg tidligere argumenteret for, at deltagelse i de lægmandsreligiøse bevægelser på det helt nære og lokale plan kunne virke frigørende på kvinderne, give dem mulighed til at handle og gribe aktivt ind i deres umiddelbare vanskelige livsforhold.

Den lokale kreds af missionsinteresserede kunne udvikle et arbejde, i hvilken retning man fandt det rimeligt og hensigtsmæssigt inden for det lokale samfunds normer. Disse blev ændrede dels med baggrund i lokalsamfundets indre udvikling, dels gennem udefra kommende påvirkninger. De vigtigste ydre påvirkningsfaktorer lå i periodens fremadskridende industrialisering i den eksportbegrundede omlægning i landbruget.

I mit arbejde med Ydre Mission har jeg haft lignende potentielt kvindefrigørende muligheder for øje. Samtidig hermed har jeg søgt at afklare om denne delvise eller områdebegrænsede frigørende virkning kunne være med til at fastholde nogle andre træk i relationsforholdet mellem mand og kvinde, husbond og madmor. Det

kunne nemlig udmærket tænkes, at netop en vis selvstændighed og handlekraft i den religiøst farvede livssfare samtidig medførte en fastlåsning i andre dele af livsmønsteret. Ligeledes kunne det tænkes, at de engagerede mænd via andre dele af det religiøse netværk og organisatoriske arbejde voksede i social indflydelse og evne til at håndtere egen livssituation, således at den relative balance efter en kortere frigørende periode for kvinderne umærkeligt ændrede sig til ugunst for kvindernes sociale og mentale selvrealtisation. Det kan i denne forbindelse vække til eftertænke, at det både omkring kvindernes valgret og valgbarhed til menighedsrådene i 1901 og igen 1913/15 om kvindernes politiske valgret var storsamfundets tendenser, som tvang IM og YM til at tage kvindernes organisatoriske placering op, og ikke indre træk i organisationerne eller deri bredt udtrykte kvindekraft om

I Danmark var der færre kvindeforeninger end i Norge og kun en mindre del af disse var tilknyttet DMS. I 1890 var det derfor i DMS-medlemsliste kun anført en kvindeforening i Aalborg.

I løbet af 1890'erne kom der kvindeforeninger i Frederikshavn, i Skagen, Ulsted, Dronninglund og to i Han Herred. Det er få i forhold til de mange kredsforeninger. Undersøgelsen har dog vist, at der også eksisterede andre kvindeforeninger, som virkede for missionen. Disse kunne være en uformel del af den lokale kredsforening eller de kunne dannes og virke uden organisatorisk tilknytning til DMS eller andre missionselskaber.

I Missionsbudget og Dansk Missionsblad op til 1920 er der omtalt bidrag fra flere af disse ellers anonyme kvindeforeninger. Fra 1892 f.eks. Bindslev kvindeforening, der sendte pakker med tøj til Indien.

I 1891 kom der henvendelse til kvindeforeningerne fra missionær Schleich om at tilsende klæder til de kristne børn ved missionsstationen i Indien. Han skrev, at forsyningerne rent var gået i stå. Tidligere havde han og de andre missionærer modtaget tøjpakker dels fra "en Dameforening fra København" dels fra "vestjydske Kvindeforeninger." Løgstrup fulgte anmodningen op med håbet om, at dette kunne blive en "stor opgave" for kvinderne.

At sende tøj til Indien blev en stor sag også i Vendsyssel.

Det kan bl.a. ses ud af de Fortegnelser over tøjgaver til Indien, der kom i Missionsbudgetet fra 1892 ff.

Fra såvel Horne sogn som fra Søby er der indkommet materiale fra disse kvindeforeninger. Begge foreninger indsamlede penge via salg af håndarbejde, og de indsamlede beløb gik foruden til DMS også til andet kristent arbejde som kvindehjem i Aarhus, Sømandsmissionen, børnehjem m.fl. Den brødre virkekreds er muligvis årsag til, at de ikke kunne tilmeldes som kreds under DMS. I mange kvindekredse i Vendsyssel udvikledes fattig- og menighedspleje i selve sognet. Og andre steder i landet (Vestjylland, Fyn) dannede kvinderne deres frivillige "fattigkasse."

Gavelisterne til DMS viser noget om, hvilke forskellige "typer" kvindeforeninger, der gav bidrag. Nogle kaldte sig syforeninger, andre kvindeforeninger og andre igen kredse eller "kvinder i NN sogn." Kvinderne oprettede tilsyneladende flere løbende ad hoc komitéer til særlige opgaver, der ikke naturligt faldt ind under det etablerede organisationsmønster. Fordelen var, at kvinderne via dem løste den konkrete opgave uden at binde sig til fast organisatorisk arbejde. I øvrigt minder dette mønster om den holdning, som klart findes i Vestkyst-skærgårdens frikirkemiljøer. Her erkendes det at være vanskeligt, at finde kandidater til det organisatoriske arbejde, mens deltagelsen omkring de mange udvalgte til bazarer, ældreudflugten o.s.v. altid er bred og villig.

Kvindeforeninger og kvindearbejde for Ydre Mission i Horne Sogn

Gennem IM-vækkelsen ved pastor Jeansson i Horne 1871 kom også kvinderne med i Ydre Missions arbejde. Således optræder flere kvinder i Asdal og Horne som givere til Ydre Mission og til Løwenthals Mission. Specielt indkom der store beløb fra nogle velhavende gårdmandskoner i Asdal (Horne sogn). Da missionshuset blev bygget fortælles der også om de gaver "fattige sydpiger" gav til opførelsen. Imidlertid holdt mændene i begyndelsen forsamlingen alene sammen med præsten. En af lederne i sognet gård-

mand N.P. Bæk besluttede siden at samles med kvinderne i missionshuset. Ved missionsmøderne sad kvinderne ligesom i kirken samlet i venstre side - mændene i højre side af missionshuset.

Ved DMS' nye kredsordning 1889 kom der kvinder ind i DMS-kredse i Horne sogn. Der var flere kvinder med erhverv tilknyttet landbruget som mejersker, en gruppe af tjenestepiger, flere væversker og sydpiger. Endelig var der enker, fruer og døtre til de mandlige medlemmer i foreningen (kredse) samt 8 hustruer. Af dem viser de 6 sig at være gårdmandskoner. Kun to var hustruemandskoner. Der var i Horne få kvinder sammenlignet med det totale antal medlemmer i de 5 kredseforeninger, og endvidere viser befolkningens fordeling på mænd og kvinder ikke større udsving i retning af et kvindeunderskud. I kredsene leder man forgæves efter de indremissionske ledere hustruer. End ikke N.P. Bæks kone findes anført. Bæk-familien var særdeles velstående, og husstanden havde et stort tjenestepigehold. Modsat de fleste kredse, der oprettedes i 1890 var præstens kone heller ikke med, derimod begge de større handlendes hustruer ligesom "Jomfru Mikelsen", datter af en af sognets tidligere navnkundige lærere. I Asdal nævnes aftægtskone Else Pedersen, Nørre Kjul. De to sidstnævnte var kendte personligheder, der som de eneste af sognets kvinder er blevet skildret i skrevne erindringer. Den ene styrede, ifølge den status og position faderens stilling som lærer gav, suverænt sognets brevvuddeling. Derved kom hun "på embeds vegne" løbende i kontakt med de fleste.

Enken Else Pedersen er kun omtalt som "Else i Kjul", og med det formål at omvende mennesker blandede hun sig i stort og småt. I missionshuset havde hun sin faste plads og tog endda til orde ved missionsmøderne. Det blev regnet for usædvanligt i samfundet og huskes derfor i erindringer som en kuriositet. Omtalte Else Kjul var bibelstærk efter egen mening og ytrede den ene gang efter den anden sin rammende kritik mod fremmede talere. Begge de nævnte damer kunne hver på sin vis undværet tage del i såvel det sociale liv som i missionsarbejdet, ellers så man strengt på kvindernes offentlige fremtræden. Jomfru Mikelsen var derfor

privilegeret ved at være "den eneste kvinde, der kunne tillade sig at komme "for sent" til møderne i missionshuset."

Ellers var der i sognet modvilje mod kvinders arbejde for missionen i form af en særskild forening. En meddeler beretter om, hvor svært det var at få pigemøder og pigeforeninger igang som møder for kvinder. De ledende gårdmænd argumenterede for "en forsamlings, hvor alle generationer" var med. Unge og gamle havde godt af at være sammen. Et andet argument, der vandt genklang hos mangan familiefader og husbond, var frygten for, at de unge piger skulle være uden opsyn og komme alene til et møde. En anden meddeler fortæller, at kredsens ledende mænd ikke ville have kvindemøder, fordi der kunne komme noget "mærkeligt" ud af det. Samme beretters moder måtte "liste sig til møderne."

På disse kvindemøder, forfærdigedes der, i lighed med kvindeforeningens arbejde, håndarbejde, mens en kvinde fra foreningen læste op fra Biblen eller Asschenfeldt-Hansens bibelforklaring "Fra Guldgruben." Den brugtes også af kvindeforeninger andre steder i landet. Bazarer var de ledende i kredsen ikke glad for - det lignede en "røverhule" - og så sent som i 1907 foretrak man at afholde "offerfesten" i kirken. Da bazarer på flere planer var mål og middel for kvindeforeningerne, har modviljen i Horne givet virket meget begrænsende på aktiviteterne i kvindearbejdet. Bazarer var den årlige eller halvårlige markering af kvindegruppernes arbejde, selve det sociale samvær var en fest. Og det var kvindekredsens fest - deres ydre manifestation af indre samhørighed og ydre god vilje overfor næsten. (Jf. mottoet fra Frelsens Hær: Bæren hinandens byrder så opfylder I Kristi Lov.) De med godt håndlag fik deres arbejde beundret - og deres selvtillid bekræftet. Helt centralt var, at alle kunne være med: de velhavende kvinder i kredsen uddelte uld og materialer til de mindre bemidlede. Da vi ikke har protokoller eller andet materiale fra disse kvinders virksomhed, må man nøjes med at konstatere ud fra de nævnte navne, at i det traditionsbundne patriarkalske miljø i Horne var det mest udefrakommende handels- og embedsmænds hustruer, der kunne accepteres for selvstændigt virke i missionssagen.

Vendssyssels første udsendte missionær Olesen fra Rakkeby blev gift med en lærerinde fra Horne højskole, Magdalene Sørensen, og denne personlige kontakt til en lokalt født missionær betød meget for missionsinteressen specielt i Hornekredsene. Der var både ægte lokal fællesfølelse om og prestige ved en lokal kvindelig missionær, som f.eks. i Søgne. Magdalene Sørensens udsendelse betød dog ikke nogen ændring i synet på kvinders rolle, hverken på missionsmarken eller i hjemmearbejdet. Stadigvæk spillede kvinderne ikke nogen selvstændig eller ledende rolle i foreningslivet. Omkring 1910 kom lederen af KFUK's arbejde, komtesse Knuth, på besøg i missionshuset, ligesom også missionærhustruer fik tilladelse til at samle kvinderne til møder for det danske Missionsselskab. Møderne var dog lukkede forsamlinger for kvinder fra Horne/Asdal og for kvindelige højskoleelever. Listerne over Horne Højskoles kvindelige elever viser i øvrigt ganske få piger fra Horne sogn.

Med disse eksempler må det synes tilstrækkeligt at vise, at det økonomisk moderne, men socialt og mentalt gammeldags patriarkalske bondesamfund satte klare grænser for selvstændige kvindeaktiviteter.

DMS og kvinderne i Søby

Det mere sammensatte miljø i købstaden Søby bestående af fiskere, håndværkere og andre borgere i byen åbnede tilsyneladende op for flere muligheder for kvinderne at udfolde sig i. Der var flere kvinder i DMS-kredsene, og mange kvinder i byen deltog også i socialt arbejde af forskellig art.

Her fik Kvindelige Missions Arbejdere (KMA) en mindre kreds og drev flere søndagsskoler. Fra starten havde Indre Missions børnegudstjeneste og søndagsskole kvindelige medarbejdere. I Søby havde pastor Asschenfeldt-Hansen i 1880'erne startet et mandskor inspireret af de nordiske missionsforeninger, (jef. Göteborgsmødet i 1885). Sangen blev et samlingsmærke i DMS og Indre Mission og allerede et par år efter fik Søby et blandet kor. Kvinderne deltog i stort tal i dette sangkor, ligesom man brugte at synge meget

ved foreningsmøderne. Mange af de nye salmer, Asschenfeldt-Hansen introducerede i Søby, var oprindeligt norske og svenske missionsalmer oversat til dansk. I 1989 udsendte Asschenfeldt-Hansen og Vendsyssel Missionsforening DMS' første sangbog. Ikke ringe betydning fik det på kvindedeltagelsen i byen, at Asschenfeldt-Hansens første hustru også arbejdede aktivt med i hedningemissions- og børne- og ungdomsarbejdet. Ved hendes død i 1890 skrev Vendsyssel Tidende og Søby Avis udførlige referater fra begravelsen, der havde samlet et usædvanligt stort følge.

Selv om Asschenfeldt-Hansen og de gamle ledere af Indre Missions-samfundet satte de forskellige aktiviteter igang vedr. børnehjælpen, søndagsskole og ungdomsforeninger var flere kvinder initiativtagere. De nævnes i modsætning til Horne ved navn i de forskellige jubilæumsskrifter. Det var gennemgående lærerinder, der satte sig i spidsen og dominerede ledelsen af DMS'arbejde, ligesom det var dem, der arbejdede som medarbejdere i søndagsskolen, samlede ind til fattige eller arbejdede for børnehjemmet. Fiskerkonerne, (enkerne) og håndværkerhustruerne måtte kæmpe under trænge økonomiske forhold med mange børn for at klare dagen og vejen, og de havde antagelig af bitter nød måttet lære at klare sig uden mændenes hjælp. Materialet tyder på et vist socialt sammenhold.

For mange af disse fattige og hårdtarbejdende kvinder betød vækelsen en ny dimension i livet. Typiske i erindringerne fra Søby er "min moders" omvendelse og den betydning det havde for familielivet. I Indre Mission og DMS-kredsene udvikledes fællesskabet omkring arbejdet i sykkredse, bibelkredse og sangforeninger. I modsætning til Horne var der tale om et gammelt sammenhold udsprunget af miljøet i fiskerlejet, som dannede baggrund for større kvindedeltagelse i Indre Mission og Ydre Mission.

Nærværende undersøgelse af kvinderne i Horne og Søby har dermed vist forskellige former for kvindedeltagelse i de to miljøer. DMS spillede således en forskellig rolle i Horne og Søby. Andre vil eventuelt kunne vise andre tendenser, og der må en undersøgelse af en anden egn med inddragelse af en købstad og by til for at vise eventuelle mønstre i kvindedeltagelsen.

Kvinderne og det nære miljø

Karakteristisk for kvindeforeningerne er mangelen på fast organisation. Fra de lokale små kredse på landet finder vi sjældent mange vedtægter eller officielle formulerede målsætninger for arbejdets form og indhold. Kvindekredsene fungerede ved hjælp af helt enkle midler: højtlæsning, fællesbøn og sang samt håndarbejde af forskellig art. Den lille kreds, hvor alle kunne deltage og hvor den enkelte kvinde uden persons anseelse læste op eller fremsagde bøn, fremmede et fællesskab på tværs af sociale skel. Gustava Kielland fremhæver i sine erindringer:

" - der var noget søskendeagtigt i det forhold, hvori Kvindeforeningens Kvinder stod til hverandre."

Vurderingen svarer ganske til de opfattelser vi møder fra danske foreninger. Erindringer fra kvinderne selv viser, at de prioriterede fællesskabet og omsorgen for hinanden højere end ledelse og organisationsarbejde. Kvinderne selv opfattede det nære forhold som naturligt og nyttigt. Gennem sammenkomsterne fik kvindeskredsen helt uundgåeligt en masse at vide om sognets mennesker, men denne viden udnyttedes til at hjælpe og forbedre de forskellige forhold.

Dengang som nu blev kvinderne formidlere mellem dem, som var i nød, og de velstillede grupper, der kunne hjælpe. De fleste deltagere i kredsene fremhævede, at kredsene havde en værdi i sig selv. Møderne udfyldte, uanset de økonomiske resultater, en social funktion for mange kvinder. I kredsen samledes mange enlige kvinder, invalider og enker, for hvem denne kontakt var af uvurderlig betydning.

Kvindesarbejdet i den lille kreds udviklede således fællesskab indadtil og solidaritet og social interesse udadtil. Det er på den måde en fortsættelse af tidligere tiders kvinde-fællesskaber, men med bredere kreds og virkefelt for øje.

NOTER

1. I det følgende er benyttet ikke publiceret materiale indsamlet i landsdelen i forbindelse med Vendsyssel-undersøgelsen. Endvidere er benyttet dele af DMS'arkiv, Rigsarkivet. Til dette arkiv foretages en løbende indsamling og der er i forbindelse med Kristen-Mission-projektet iværksat en nyregistrering af arkivet, der endnu ikke er tilendebragt. Derfor kan der i det følgende ikke henvises til færdige registranter - ligesom denne artikel kun er udtog af min hovedundersøgelse, der ikke er afsluttet eller færdigbehandlet. Her behandles de norsk-danske relationer mens de senere svensk-danske relationer tages op senere.
2. Se herom, H.Svennevik og E.M. Wåskeland, Misjonssarbeid i Lyngdal, (1946).
3. N.Landmark i "Det Norske Misjonsselskaps historie," citeret fra H.Dons, "Den kristne kvinney" s. 27.
4. Udtalt af Det Norske Misjonsselskabs sekretær, L.Dahle 1893, citeret fra Dons, s.27.
5. O.Uglem, Norsk Misjonshistorie (1979), s.87.
6. Uglem, s.112.
7. Dons, s.31.
8. samme, s.39, jf. Søgne-feltarbejdet og rapporterne fra Tjörn.
9. N.Bundgaard, Det danske Misjonsselskabs Historie, I (1935), s. 118, jf. omtale bl.a. i Dansk Missionsblad 1863, s.71 ff.
10. Bundgaard, s.168.
11. Missionssekretær Th.Løgstrups erindringer, s.3, upubl.manus. Udgivelsen skete på initiativ af Asschenfeldt-Hansen og Vendsyssel Missionsforening.
12. De nye love fremkom på ekstraordinært forhandlingsmøde i Fredericia 1889 (DMS' arkiv, R.A.). Hele forholdet vedr. kredsordningen er behandlet af Harald Nielsen, Systemskiftet i det danske Missionselskab 1889 (upubl. spec. Århus 1973); jf. senere artiklen i Mission.
13. Om kredsens antal, Bundgaard, s.290 ff., om kvindeforeningerne, jf. egne igangværende undersøgelser.
14. Bragt i Dansk Missionsblad 1886, s.246. (DMBl).
15. DMBl 1903, s.83: "Nogle Ord til Kvindeforeningerne."
16. Indre Missions Tidende, 1906, s.146.
17. DMBl 1906, s.683: "Flere Kvindeforeninger."

18. s.st.s.685.

18. DMBl 1907, s.755.

20. s.st.s.641.

21. s.st.s.779.

22. Brev til DMS' bestyrelse fra Vendsyssel Missionsforening, DMS' arkiv, R.A.

23. jf. DMBl 1912, s.295 ff.

24. s.st.s.665.

25. s.st.s.668.

26. Det følgende fra den endnu ikke færdigbehandlede Vendsysselundersøgelse, med oplysninger fra private, utrykte beretninger og interviews.

27. Årsberetning fra Vendsyssel Missionsforening, 1859.

28. jf. Horne (Hirtshals) missionskredse.

29. Uglem, s.79.

LITTERATUR

Bundgaard, Niels: Det danske Missionselskabs Historie, I (Kbh 1935).Dons, Henry: Den kristne kvinde og Hedningemisjonen (oslo 1925).Nielsen, Harald: Systemskiftet i det danske Missionselskab 1889 (upubl.spec. Århus).Schou, Anne-Lise: IM og den lokale basisorganisering (upubl.guldm. afh. Århus Universitetet 1982).Schou, Anne-Lise: Arbejdsrapport til Hum.Forskningsråd 1983, Indre Missions betydning for Ydre Mission i Vendsyssel o.1870-1920.Schou, Anne-Lise & Vagn Wählin: Vækelse og kirke, sekter og frikirke i Nordjylland. Omkring studiet af religiøse bevægelser. Bidrag til symposiet i Lillesand, 18.-21.aug.1982, s.53-74, i Kattegat-Skagerrak-regionens kulturudvikling under 1800-tallet II (red. P.Ludvigsen) AUC 1892.Svennevik, HJ. og Wåskeland, E.M.: Misjonssarbeid i Lyngdal gjennom hundre år (Flekkefjord 1946).Uglem, Olav: Norsk Misjonshistorie, Oslo 1979.

DMS' arkiv, private institutioner, Rigsarkivet, København
 Dansk Missions Blad, 1834 ff.
 Missionsbudet, 1888-1908
 Indre Missions Tidende, 1853 ff.
 Meddelelser fra Kattegat-Skagerrak-projektet, nr. 1 (Omkring kvinder og mission).

Poul Holm, Aalborg Universitetscenter

"Här fingo mödrar se sina barn komma"
 - fiskere og bønder, mænd og kvinder i
 Tjørns missionskreds

"på Tjörn förnimmes ännu väckelsens starka vindar och syndare läggas förtfarande för Jesu fötter..."

Allt sedan årets början ha vi haft att glädja oss åt, att någon då och då kommit till tron. Men då vi en gång på ett eftermötte fingo se 10 à 12 personer frivilligt komma fram och begära förböner, då blef glädjen stor. Lika mycket glädjetårar som syndaångrens tårar flödade, kan man säga. Ty här fingo mödrar se sina barn komma, släktingar sina anhöriga, och församlingen fick se afälliga komma tillbaka till den gode herden och till hjorden."

(Rutger Andersson i Göteborgs
 Veckotidning 20-april 1905,
 efter Andreasson u.å. s 7)

1. Problemstilling

Skærgårdsøen Tjörn ligger i den sydlige del af Bohuslän og er med sine 166 km² en hovedø, omgivet af mindre øer som Dyrön, Åstol, Klädesholmen, Herrön m.fl. Hovednæringsvejene var i 1800-tallet fiskeri, skudefart og landbrug med tilknyttede håndværk og mindre industrier. De enkelte bygder på de mindre øer og ved Tjørns kyst var ganske specialiserede, således at især den sydvestlige del viste store forskelligheder, der i nogen grad har holdt sig endnu i dag. Medens Åstol-boerne var specialiserede på Skagerrak- og Kattegatfiskeri, var Klädesholmen og Tjörnekalv domineret af fiskeindustri og storsøfiskeri; inde på Tjörn havde Stockevik en egentlig havn med lasteplads for skuder i skærgårdsfart i modsætning til Kyrkesund, som bedrev kystnært fiskeri. Tjørns beboere var

ellers overvejende jordbrugere på den magre jord i sydvest og på de forholdsvis rigere jorder i nord. I tider med godt fiskeri, dvs. sildeperioden 1880-1900, tog mange mænd dog på havet og lod kvinderne passe jordbruget, og det var almindeligt for de unge mænd at prøve nogle års sejler- eller fiskertid, før de overtog forældrenes gård eller flyttede bort.

Fra 1877 til 1880 og igen i 1905 oplevede Tjörns indre sogne en kraftig frikirkelig vækkelse, som skabte en række frimenigheder i tilknytning til hvad der nu kaldes Svenska Missionsförbundet. Vækkelsen nåede derimod tilsyneladende ikke kystegnene, som i dag er præget af ganske andre frikirkelige bevægelser, på Åstol pinsemenigheden, på Klädesholmen og i Skärhamn på Tjörn baptisterne, mens andre som Stockevik er uberørt af frimenighederne.

Er denne modsætning mellem indland og kystland reel; hvornår og hvordan er den i givet fald opstået? Det er hovedspørgsmålet, som må rejses, og som jeg vil opfatte som et kulturproblem, dvs. søge at belyse og forklare ved forskelle i livsmåderne. Med den hensigt vil jeg specielt undersøge den kønsmæssige og den erhvervsgeografiske deltagelse i frimenighederne. Fra Danmark er den skematiske modstilling af indremissionske fattige fiskere og grundtvigianske rigbønder velkendt, og den stærke kirkelighed hos bohusslänske fiskere er et axiom i Sverige. Automatiske slutninger fra erhvervsgeografi til fromhedsliv er imidlertid uholdbare, hvad der vel er almindelig erkendt, og så meget mere grund er der til at foretage indgående lokalstudier for nærmere at belyse problemstillingen.

Det samme behov gælder kønsdimensionen. At vejen til at vække religionen går via kvinderne, er et ofte genkendt tema, men kun få studier har indtil nu taget problemet alvorligt (se Schou Pedersen 1982). Det kan f.eks. antages, at kvindene særlig i fisker/sømandssamfund må få en central placering i bygden som følge af mændenes fravær i lange perioder, medens mændenes rolle må være større i mere bofaste miljøer, dvs. i gårdsmandskulturen.

Kort 1. Vigtige stednavne og Tjörns sogne

- dale med god landbrugsjord
- egne domineret af fiskeri
- Svenska statskyrka
- Svenska Missionsförbundets forsamlingshus
- sognegrænser

Disse to problemer må være centrale for Kattegat-Skagerrak-projektet og velegnede for komparation. Undersøgelser af kystkulturen må inddrage sammenhængene med indlandets kultur og kontrastere de to (jfr. Holm 1983). Spørgsmålet om kvindernes rolle og modsætningen fiskere/bønder synes at være velegnede indfaldsvinkler til at belyse kulturproblemet.

2. Kildematerialet

Undersøgelsen baserer sig på et feltarbejde august 1983 med intensive kildestudier i Valla, Klövedal og Västra Tjörns frimenighedsarkiver samt 8 dybdeinterviews med ældre medlemmer af forsamlingerne, hvis egen hukommelse gik tilbage til tiden omkring eller lige efter den anden vækelse i 1905.

Menighedernes organisationsliv er i øvrigt gjort tilgængeligt af ungdomsleder Göran Andreasson i to studier af foreningerne Västra og Rävlanda, men desværre ikke Klövedal og Valla. Han har desuden på forbillig vis indsamlet og registreret forsamlingernes arkiver, så protokoller og regnskaber er let tilgængelige. I Klövedals arkiv ligger en "Journal", som efter de senere vedføjelser at dømmes må være påbegyndt o.1885. Den er hovedkilden til de første års medlemstilgang, medens de øvrige menigheder først har bevaret arkivalier fra 1905 eller umiddelbart derefter, hvor optagelserne sikkert blev sat i system, foranlediget af den nye store tilstrømning.

Endelig kan studiet basere sig på en række beretninger fra rejseprædikanter, jubilæumsskrifter fra Bohusläns Missionsforening og 50-års jubilæumsskrifter for foreningerne, nedskrevet i 1920'erne, medens endnu enkelte af grundlæggerne var i live. En meget oplysende sognebeskrivelse har vi fra 1845 af hjælpepræsten A.E.Holmberg, som kan blive indgangen til dette studie. Desuden giver den Svenska Kyrkans præstereberetninger 1884, 1895 og 1908 et godt indblik i statskirkens reaktion på frimenighedernes arbejde (opbevaret i Stenkyrka pastoratsembede).

3. Livet før vækkelserne

I midten af 1800-tallet var kun ca 20 km² af Tjörns og omliggende øers jord opdyrket. Mod vest dominerer de nøgne stenmarker, inden for kysten bestod landskabet af to komponenter, dels et antal dalstrøg, dels større klippeblokke. I dalstrogene var der lerjord med god bonitet, medens klipperne, som hævdede sig markant over dalstrogene ikke var skovbevoksede som i dag, men udnyttedes til græsning (på lokalsproget hamnar). I 1800-tallet blev hamnarnes små dyrkningsreserver taget i anvendelse som torpbebyggelse (anvendt til begyndelsen af dette århundrede). (Jeg takker Ragnar Olsson, Göteborgs Universitet, for disse oplysninger) Befolkningsstæthed var dog stor med øens 7000 mennesker (Holmberg 1845,41), 58 pr.km². Den gode landbrugsjord lå især i øens nordlige dale, Valla og Klövedal sogne, og mod syd midt ned i Stenkyrka sogn. Bortset fra enkelte større gårde var det sociale skel mellem gårdmændene, hemmansägarna, ikke stor. Imidlertid var gårddeling, hemmansklyvning, vidt fremskredet, og de resulterende små jordlodder medførte en udbredt forgældelse og dermed - at dømmes efter Holmbergs samtidige udtalelse - stærkt brændevinsforbrug. Landbrugstekniske fremskridt var endnu kun langsomt på vej, men Valla sogn fremhæves af Holmberg for at have haft en vis civilatorisk fremgang bl.a. ved at huse en af øens faste omgangslærere (1845,74). Med fraværet af skolebygninger og ringe adgang til undervisning synes oplysningen ikke at have stået højt, og en fast skolegang etableredes først i 1850'erne ved yderligere ansættelse af omgangslærere.

Hvis det stod skralt til hos bønderne, var det tilsyneladende være hos de 1200 fiskere på Tjörn med omliggende øer: "...mera liknöjda, oordentliga och utarmade fiskare än dessa, finns troligen icke i Sverige." De egentlige fiskere havde ikke råd til at fiske med andet end koljebakker og dørge, medens derimod en del bønder havde udrustet større både til storfiskeri; desuden var makrelørgning og vodselskaberne

domineret af bønderne (Holmberg 1845, 47). Noget skarpt erhvervsskel var der således ikke, idet mange bønder havde varierende biindtægter af fiskeriet, og fiskerne må langt hen betragtes som landbrugssamfundets overskudsbeholdning, som ikke havde nogen plads i den traditionelle kombinationsnæring, og som derfor måtte søge at overleve ved at leve på samfundets yderkant, i et nøjsomt fiskeri, for hvilket der endnu ikke var noget større marked eller opkøbernet. De bedste fiskere var ifl. Holmberg på Åstol, hvor der var 6 storbåde (med en befolkning på ca. 120 ville det sige 20 personer pr. båd, eller at stort set hele den voksne mandlige befolkning var engageret i storfiskeriet). Ijörnekalv var dårligere stillet, og Klädesholmen havde kun 9 storbåde til 370 personer (en pr. 41 pers.); derimod var der "fem krogar, hvilket må vara nog sagdt, för att upplysa om tillståndet på dette ställe" (Holmberg 1845, 49). Skärhamn slog dog alle, idet dens ca. 70 indbyggere ikke havde en eneste storbåd, og de fleste var tiggere. I Kyrtkesund levede endelig en del spredte småfiskere, der levede af kystnært fiskeri.

Af en ganske anden social status var øens lille skipperperlag. 10 fragtskuder var indregistreret (Holmberg, 47), som hovedsagelig havde base i skippersamfundet Stockevik, hvor også øens skibsforbindelse og vejnet mødtes.

Men der levede også en betragtelig gruppe mennesker, som var uden defineret erhvervsmæssig, social eller sågar bomæssig ramme. Spredt blandt klipperne og ved mindre kær og moser boede fattigfolk i "stenstugor", løst ophobede sten, som gav et vist læ for vind og regn. Hvis fiskerne var skudt ud af samfundet (og derved kunne danne sig en ny identitet), var disse skubbet bort og så vidt muligt usynliggjort - i hvert fald i vores kilder (Pettersson 1978: 165-80). Først i slutningen af 1800-tallet forsvandt disse backstugosittare.

Holmbergs beskrivelse giver et billede af øens relative elendighed og de sociale og bebyggelsesmæssige skel i årene efter

den store koleraepidemi 1834. Efter 1850 vandt Bohuslän dog generelt frem i økonomisk henseende. Et nærmere studie af øens næringsliv i denne periode foreligger ikke, men de forbedrede afsætningsmuligheder til Göteborg med dampbåd fra Stockevik må have medført større pengeindkomster fra både fiskeri- og landbrugsprodukter. Tabel I viser, at befolkningen var i tilbagegang på øens indland, medens kystnæringerne vandt frem, bl.a. med det resultat, at Rönnäng og Klädesholmen fik egen hjælpepræst.

Tabel I. Ijörn og omliggende øers befolkning og uægte fødsler 1894 og 1907

Valla	1894		1907	
	Befolkning	Uægte fødsler/år	Befolkning	Uægte fødsler/år
Valla	2139	2	2002	2
Klövedal	1593	1	1392	1
Stenkyrka	4307	4	4187	4
Rönnäng	1325	10	1422	9
Klädesholmen	827	7	899	3
	10.191		9.902	

Kilde: Embets-berättelse 1895 og 1908 (Stenkyrka)

Sat i relation til Holmbergs total på 7.000 indbyggere ser vi, at der fra 1845 til 1894 var tale om en kraftig befolkningsvækst på ca. 3.000 mennesker i alt. Landbrug og fiskeri må have opsuget hver sin del af væksten. For Holmberg i 1845 stod landbruget som det mest lovende erhverv, og de gode landbrugskonjunkturer frem til 1880'erne må have begunstiget bønderne. Under det store sildefiskeri 1880-1900 udrustede en del bønder som sagt fiskerbåde. I det hele taget må de relativt små jordlodder have begunstiget en traditionel og mangesidet næringsstruktur på indlandet, som dog mod slutningen af århundredet mistede sin vækstkraft og gik tilbage. Derimod oplevede de fattige fiskerlejer samtidig en kraftig vækst, hvorunder specialisering af udrustningen og markedsorientering vandt frem. I sidste fjerdedel af 1800-tallet var Ijörn således delt mellem et traditionelt, differentieret, overvejende agrar indland og et specialiseret og i stigende grad industrialiseret kystland.

Dette erhvervsgeografiske skel understregedes af mentalitetsforskelle, som bl.a. kom til udtryk i, at forekomsten af uægte fødsler pr. år var større i vækstområdet Rönnäng-Klädesholmen end landbosognene. Præstens embedsberetning viser også, at medens husandagten normalt blev holdt af husbonden i de indre sogne, var denne opgave kvindernes i fiskerlejerne, da mændene oftest var på havet (1895-berättelsen).

Landbrugets traditionelle, kulturelle dominans viser sig ved bl.a. skolevæsenets fremgang. Holmberg nævnte en skole i Valla sogn, og før 1880 var der flere skoler på indlandet, som dækkede alle de centrale gårdsamfund. Ubygningen af skolevæsenet i Rönnäng og på øerne skete derimod først i slutningen af århundredet (embedsberättelse 1884, 1895).

De sociale, bebyggelsesmæssige og mentale skel giver baggrunden for at forstå vækkelsernes frembrud på Tjörn. Disse vækkelser var en reaktion på den Svenska Kyrkan, som derfor sluttelig må omtales. Anders Gustavsson (1984) har bemærket, at hvor stærke/smidige statskirkelige præster virkede, vandt frimenigheder sjældent frem, i hvert fald hvad gælder den boshuanske skærgård. Scharhtaunismen - en folkekirkelig retning med et stærkt autoritært embedssyn - fik et stærkt fodfæste i den bohulänske skærgård mellem 1840 og 1880. På naboøen Orust fik scharhtaunerne en stærk placering og frimenighederne vandt aldrig indpas. Tjörns pastorat havde hovedsæde i Stenkyrka, og der virkede fra 1839 til 1858 pastor Ekström, som var en ganske anden type. Han var kaldet til pastoratet af kongen for at få et underhold til at kunne bedrive sin zoologiske forskning. Da han tiltrådte skal han have sagt til sognebørnene, at de ikke skulle vente sig for meget af ham som præst, for det var han kun til en fjerdedel, men læge til tre fjerdedele. I praksis skøttede han embedet ved en række hjælpepræster (Holmberg blev en af dem), men han blev dog personlig meget afholdt ved sin private lægepraksis og uddeling af medicin til de fattige. Et solidt forsvar mod de nye lægmandsprædikanter lagde hans præstegering dog næppe, hvad han vel næppe heller virket for. Som så mange andre tilsyneladende 'døde egne' lå Tjörn åben for nye tanker (om Ekström, se Pettersson 1978, 21-29).

4. Missionsforeningernes dannelse - frikirkelighed og øvrighedskonflikt.

I 1850'erne gik der en ny pietistisk vækkelsesbølge igennem Göteborg, og resten af århundredet udsendte en række selskaber som Sällskapet för evangelii spridning på mörka orter i Bohuslän samt fra 1856 Evangeliska Fosterlandstiftelsen (EFS) kolportører og prædikanter til områder som Tjörn, Inland og Marstrand. Den første missionær på Inland og Tjörn synes at have været C.J. Nyvall, og de vakte i disse kredse fulgte ham ved splittelsen af EFS i 1878 ind i Svenska Missionsförbundet (SMF), som kredsene endnu tilhører. (Vækkel-sen på Inland er beskrevet i en lille artikel, Carlsson 1976).

Grundlæggelsen af de frikirkelige menigheder skete på trods af religionsfrihedsloven af 1858 ikke uden konflikt med øvrigheden, især præstekabet, og til forståelse af forsamlingernes historie og identitet er det værd at undersøge disse konflikter. Det kan siges, at det var disse sammenstød, som i praksis forenede de frikirkelige i en formuleret modstand mod folkekirken, og derfor er studiet af deres grundlæggelse en frugtbar indgang til forståelse af frikirkelighedens mentalitet. Det er i god overensstemmelse med erfaringer andre steder, at missionen i første omgang vandt frem i pastoratets perifere del, Valla sogn, hvor kirketjenesten endnu op i det 20. årh. forvaltedes af en hjælpepræst. Først efterhånden vandt en frimenighed frem også i Stenkyrka sogn, omend ganske fjernt fra kirken. Vallas tidlige skolevæsen antyder også, at sognet spillede en vis foregangsrolle.

a. Valla missionsforening

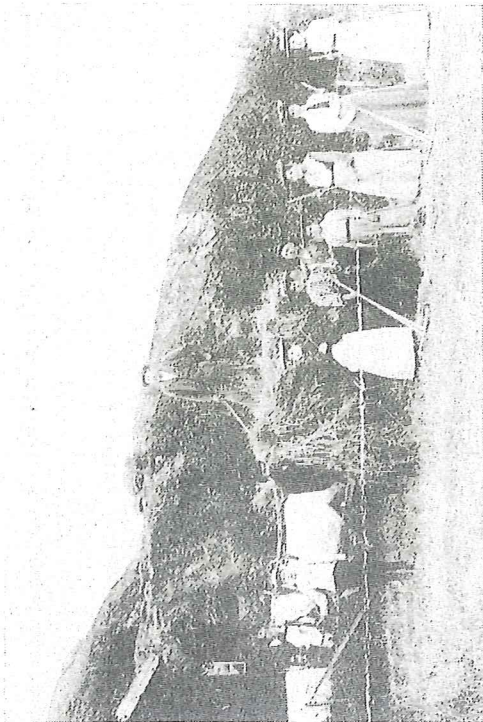
Nyvall besøgte som sagt Tjörn i 1860 og siden tre - fire år i træk. Desværre eksisterer ingen arkivalier fra denne tid, men G. Andersson (u.å.) synes at have belæg for, at de første omvendelser skete i 1866 under et kirkebyggeri, hvor adskillige troende fra Göteborg deltog i arbejdet. I 1869 kom en tidligere tjörnbo med en prædikant Mellgren fra Göteborgs

Evangeliska Missionsförening, og kirkerne og skolerne blev åbnet for deres mødearrangementer (Andreasson.å.:27). Nu reagerede de schartauanske præster imidlertid på et møde i Göteborg ved at udstøde forbud mod lægmandsmøder i kirkerne og skolerne, og resultatet blev en skærpelse af modsætningen til "läsarna", der blev tvunget over i en frikirkelig aktivitet. Allerede i 1873 stod et beskedent missionshus færdigt i Valla, bygget af den lille gruppe, der var startet med stuemøder og bibellæsning, men som - under højkirkenes pres - snart havde måttet markere sin selvstændige identitet; missionshuset var både det symbolske udtryk for viljen til at overleve og for det skel, der nu kom mellem "bibelläserne" og "præsteläserne" i sognet. Det endelige brud var tilsyneladende vel forberedt. En bonde fra Valla hentede P.P.Waldenström (på den tid EFS-missionær, men senere initiativtageren til SMF) fra Marstrand med båd og hestevogn. Før højmessens samledes "läserne" i kirken til et formøde, og efter gudstjenesten dannedes under Waldenströms ledelse en selvstændig Valla missionsforening med 30 medlemmer (100 års berättelse, Valla:2).

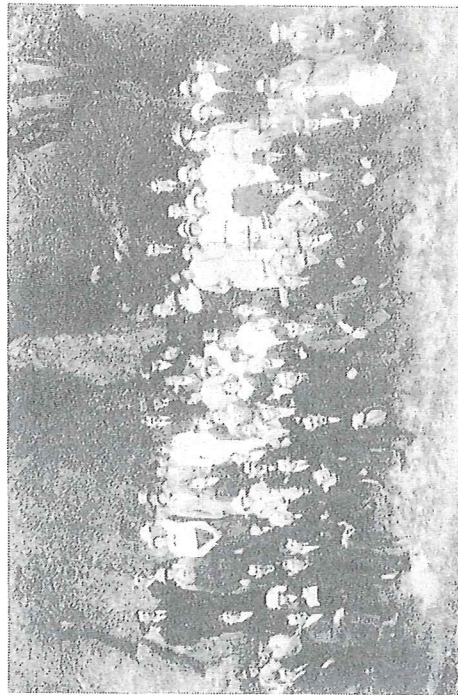
Det synes som om, at denne tidlige vækkelse greb en række af sognets mere fremtrædende bønder, både i økonomisk henseende og mht. talegaver. Kun nogle få gårde i Valla har en størrelse på et halvt hemman, men nogle af lederne i foreningen kom derfra. Ligeledes kom nogle af de oratoriske begavelses i bygden med, således Edvard Andersson og Aug. Berndtsson fra de større gårde og Martin Andersson, der havde en beskeden gård og desuden ernærede sig som slagter, samt skolelæreren den Anna-Marie Rutgersson. Edv. Andersson havde råd til at skænke jord til missionshuset. Det blev sikkert afgørende for foreningens anseelse, at de tre mænd var dygtige lægmandsprædikanter, der virkede ikke alene på Tjörn, men langs hele vestkysten.

Den første vækkelse var præget af en bevidsthed om, at socialt fremskridt afhang af guds frygt. Specielt spillede bræn-

* 3-4 ha

Edvard Andersson, leder i Valla SMF, med folkehold under høst i begyndelsen af 1900-tallet

Kredsmøde i Klövedal missionsförsamling i 1920'erne

devindsjævlens en afgørende rolle i prædikenerne. En erindrings, som er nedskrevet i 1933 i Valla missionsarkiv, viser, hvad der fæstnede sig i en deltagers hukommelse efter vækkelser i 1869:

"Hans predikan var kraftig och han sparde icke synden. Han fördömde brännvinet eller eldvatnet som han kallade det... Prästen var själv med vid det andra mötet. Han var en stackare. Han drack så att man måste hålla honom ibland då han skulle förrätta sine tjänster. Han blev på det sista ganska förtvivlad. Folket gick allt mer och mer till sammankomsterna." (Mollisnäs 1933:6)

Opgøret med brændevinen spillede en central rolle helt ind i 1900-tallet, og skabte ofte sammen med visheden om frelse en følelse af ikke blot åndelig, men også socialt bedre værd hos de vakte. "Mellemtingene" druk og dans skabte en kløving i bygden. Vore interviews i Valla viste en righoldig mundtlig tradition om særlig præsteskabets drikkevaner, hvis negative eksempel uden tvivl har virket stærkt identitetsdannende for foreningen.

Modsætningerne i bygden blev stærkest udtrykt omkring skolelæreren Anna Marie Rutgerströms person. Som sagt var hun tidligt med i vækkelsen, og efter klager over, at børnene lærte gudelige sange i skolen, blev hun afskediget af kirkerådet. Dette overgreb vakte stærk forbitrelse i foreningen mod kirken, og hendes martyrium anvendes endnu som eksempel:

SKOL-ANNA-MARJA

af Hildegard Wallenfeldt (o. 1960)

Ja, Skol-Anna-Marjas minne skall hyllas en talangfull kvinna från Askerön Som lärarinna hon var ej önskvärd och plötsligt stod hon där utan lön.

'Hon hade icke den rätta läran', så sade prästen, en mäktig man. Hon blivit medlem i en missionsförening och detta präste ej gilla kan.

Men med Gud i hågen hon sig försörjde
med stickmaskinen i stugan sin.
Med kräppta händer hon bönen sände,
'Tack Gud min Fader, jag är ju Din.'

Men selv om modsætningerne i Valla blev sådan, at flere interviewede endnu i dag kun havde begrænset omgang med naboer, der ikke var medlemmer af forsamlingen, berettede de alle at modsætningerne var værre i Klövedal og endnu mere mod sydvest, i Bleket.

b. Klövedal missionsforening 1877 - 1920

Klövedal har bevaret medlemslister, nedskrevet o. 1885 og derefter ført årligt, som gør det muligt at følge vækkelsen på tættere hold.

I slutningen af 1870'erne intensiveredes missionsvirksomheden fra Göteborg, og i 1879 dannedes Västkustens Missionsforening, alene med udsendelse af rejseprædikanter som opgave. På landsplan intensiveredes og radikaliseredes kritikken af højkirken, organisatorisk udtrykt i dannelsen af SMF i 1878, og frikirke-liheden blev dristigere ved at arrangere egne nadverselseskaber, der afholdt sakramentet ved egne lægfolk.

I Klövedal samledes nogle få som ifølge Journalen fra 1885 regnede deres vækkelse fra 1874-75. Det synes at have været frelsesvisheden, der var dragende ved frimissionen - i modsætning til højkirken, der betonedede syndsbyrden, gav vækkelsen vished om syndernes forladelse, og de vakte kaldte sig Guds børn; samværet om sangen var også afgørende, den var noget nyt, som greb følelserne (50 års berättelse, Klövedal).

Imidlertid skulle bruddet med kirken få et endnu mere dramatisk udtryk i Klövedal end i Valla. I 1877 samlede den lille skare til fri nadverfest i et privat hjem. Handlingen vakte enorm opsigt, hjulpet af den nylig vakte båtsman Johan Svartholms prædikener, og gav i løbet af det næste halve år forsamlingen et stærkt tilløb af nye deltagere. Som det

fremgår af journalen regnede 10 af Klövedal-foreningens medlemmer deres vækkelse til 1877 eller før, men i 1878 kom ikke mindre end yderligere 34 til og i 1880 var der 80 medlemmer. Engang i løbet af efteråret 1877 dannedes en egentlig missionsforening, og frikirkeligheden udvidedes med lægmandsdåb og konfirmationsundervisning - en aktivitet, som tilsyneladende gik langt videre end hvad der på noget tidspunkt forsøgtes i Valla. Endelig i 1880 stod et missionshus færdigt.

På samme tid overtoges Tjörns præsteembede imidlertid af schartaueneren Crona. Han førte en strengere kontrol med sine menigheder og udelukkede således ifl. sin embedsberättelse 1884 årligt 15-20 unge fra konfirmationen. Han var overbevist om, at "sekternes vildfarelse" ikke havde nogen fremtid, hvis Guds ord forkyndtes rent og klart, og deri støttedes han af biskoppen ved visitatsen samme år. Særlig bekymring nærrede han over de frie nadverfester, og at flere af "sekterernes" børn i Klövedal nu var over 20 år gamle uden at have ladet sig konfirmere. Medens Valla-menigheden fortsat lodes i nogenlunde fred af hjælpepræsten, satte Crona sit angreb ind mod frimenighederne i hans egne sogne, Klövedal og Stenkyrka.

I 1880'erne startede missionsforeningen en søndagsskole i Valla, men Klövedal gik et skridt videre ved også at drive en privat skole ved missionshuset i 1885-87. Præsten Crona og skolerådet greb nu hårdt ind og fratog forældremyndigheden fra flere af de medlemmer, hvis børn gik i skolen (udskrift af skolerådsprotokol i Klövedal Missionshus'arkiv). Denne hændelse omtales ikke i 50- og 100-års beretningen for menigheden, ligesom den ikke huskedes af nogen af interviewpersonerne. Det er troligt, at begivenheden var så katastrofal, at menigheden søgte at slette den af sin hukommelse. Om skolen står der i 50-års beretningen blot, at det ved intrigmageri og "med några, för det almäna rättsmedvetandet, mindre tillitande argument" lykkedes at få den nedlagt. Begivenheden må have sat sig som en bitterhed, som - sammen med Klövedal-foreningens i øvrigt særdeles aktive adfærd - kan forklare det dybere skel, der blev sat mellem troende og ikke-troende i sognet.

c. Stenkyrka missionsförening 1880

I 1873 kom der første gang rejseprædikanter til den sydlige del af øen, og i hvert fald en familie blev vakt. Om sommeren 1879 holdt Edv. Andersson og Aug. Berndtsson fra Valla møder i flere hjem, men om efteråret kom Crona til Stenkyrka og truede ifl. traditionen bl.a. en torper på præstegårdens jorder med lejemålets ophør, hvis han ikke holdt sig fra missionsfolket. Truslen virkede og kun en mindre gruppe på 40 personer dannede året efter en forening (Andreasson u.å. (b), 2-3).

Samme år 1880 afholdtes den første frie nadvergang med Johan Svartholm fra Klövedal som leder. De troende blev smædet, lyder traditionen, og Svartholm fik et (i øvrigt virkningsløst) forbud mod at prædike og betjene nadver af kirkerådet (samme s.3).

Fremgangen i Stenkyrka sogn synes dog at have været beskedent. På grund af de store afstande byggedes to missionshuse, og i 1888 deltes forsamlingen i to, Rävlanda med 25 medlemmer og Tjörns Västra med 18 medlemmer. Noget åbent sammenstød med kirken synes der ikke at have været. Den schartauanske prædiken blev i 80'erne styrket over hele Tjörn, da Crona blev udnævnt til pastor for de tre sogne. Alle informanter har hørt ham omtales som "mycket hård." Vore informanters oplysning om stærke modsætninger i Tjörns Västra forsamling til folkekirken og dens menighed synes altså ikke at kunne føres tilbage til denne første vækkelse (som omtalt nedenfor synes den fremkommet under anden vækkelse 1905).

d. Om foreningsdannelsen

Vi har set, at der i Valla og især Klövedal udløstes til tider bitre stridigheder om forholdet til brændevin, skolevæsen og sakramenterne. Striden synes i opkomstfasen mindre bitter i Stenkyrka, velsagtens som følge af foreningens mere

beskedne fremgang, efter at en schartauansk modaktion var sat ind. De to største foreninger viste sig at have en rig og historisk bevidst tradition om de tidlige stridigheder, som i høj grad må have formet den kollektive mentalitet i foreningerne, medens en sådan tidlig tradition ikke findes fra Stenkyrka sogn. Det er bemærkelsesværdigt, at den schartauanske modaktion skabte bitter strid i de to største frimenigheder, medens den mindre synes at have tålt reaktionen på en mere defensiv og tilbageholdende måde.

Disse modsætninger mellem præst og frimission fastholdtes i de næste år og afsvækkedes kun langsomt med generationerne op i dette århundrede. I 1895 noteres i embets-berättelsen, at separatisterne almindeligvis afholder sig fra kirakens nadvergang, og endnu i dag modtager SMF-medlemmer kun nødtigt kirkens sakramenter. Dog var der allerede i 1895 en klar forskel på lederlaget og de menige medlemmer i graden af separatisme og en klar forskel i de forskellige forsamlings afstand til præsten: "I Stenkyrka och Klövedal finnas några få personer, som själfva döpa sina barn utan att vilja räkna sådant som nöddop... Dessutom finnas bland separatisterne isynnerhet i Klövedal några unga personer, som ej velat deltaga i nattvardsundervisningen, men ännu är deras antal ganska ringa, då föräldrarna inverka på barnen." I 1908 var der 9 børn af SMF'ere i Stenkyrka, som ikke var døbt, 10 i Klövedal, medens alle var døbt i Valla. (Embetsberättelse 1895 og 1908).

Modsætningerne var uden tvivl skarpest i Klövedal, hvor frikirkens ledere brød med kirkens sakramenter. Vi fornemmer klart en forskel i separatismen mellem den teologisk bevistede ledelse af frikirken og medlemmerne.

5. Vækkelser og medlemstilgang 1874-1920

Bortset fra Klövedal er der ikke i dag bevaret protokoller, der viser medlemsoptagelser og -udmeldelser før 1905, men

på grundlag af spredte oplysninger, er det muligt at opstille flg. skema (tabel I):

Tabel 1. Medlemstal 1873 - 1920

	Valla	Klövedal	Rävlanda	Västre Tjörn
1873	30			
77		10		
78		42		
1880	70	80		
88			25	18
89		99		
1890	87		28	40
1905	90	98	32	
06				
08				42
1920			26	
21				29
25		88		

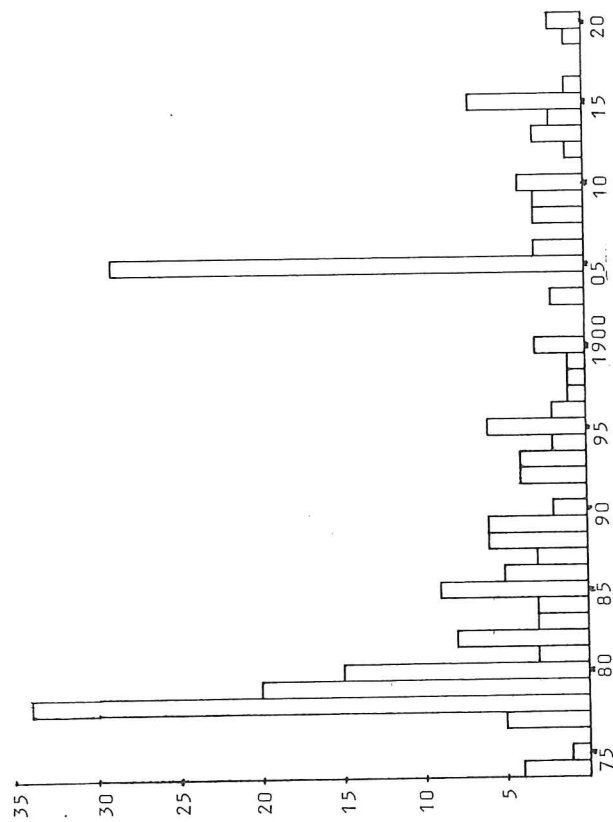
Kilder: G.Andreasson (Rävlanda og Västra), Klövedals 50 og 100 års beretning og journalen, Västra Tjörns matrikel, Valla 90 års berättelse.

Hvis vi udregner forsamlingernes andel af den samlede befolkning, som vi kender for 1894 og 1907, ser vi, at Klövedal med 99 medlemmer o. 1890 af et totalt indbyggertal på 1593 i sognet androg ca. 6,2%. Tilsvarende tal for Stenkyrka sogn (Rävlanda + Västra) er kun 1,6%, medens Valla havde 4,1% befolkningsandel. Modsætningerne i Klövedal til præsten og den folkekirkelige menighed var altså også bestemt af, at frimenigheden stod ganske stærkt i dette sogn. Denne tendens understreges af procenttallene o.1907, hvor den almene befolkningsnedgang gav frimenighedens konstante medlemstal større betydning: i Klövedal var befolkningsandelen nu 7,0%, i Valla 4,5% og i Stenkyrka 1,8%.

Specielt Klövedals "journal" gør det muligt at komme tættere på foreningernes liv. I den er medlemstilgangen noteret fra 1885. Da medlemmerne normalt blev stående i journalen,

selv om de flyttede bort eller udmeldte sig, kan vi desværre ikke år for år opgøre de absolutte medlemstal. Figur I viser derfor alene den absolutte tilgang år for år.

Fig. 1. Medlemstilgang Klövedal Missionsforsamling 1874-1920

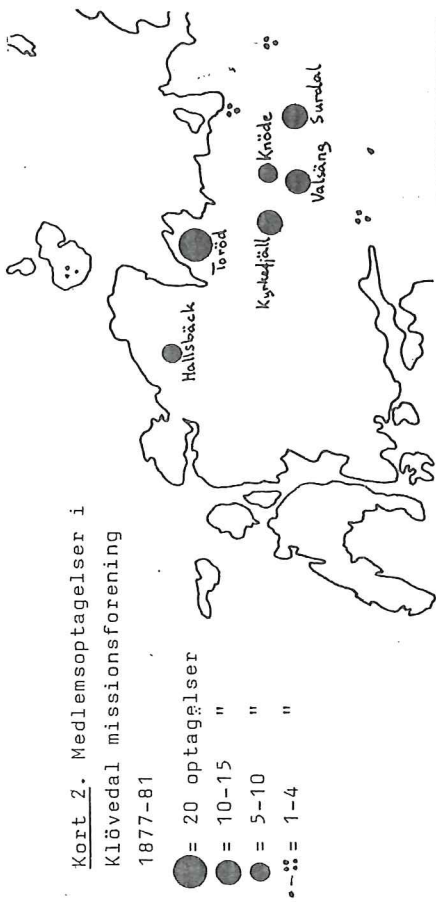
Det er tydeligt, at tilgangen var koncentreret o. 1880 og 1905, og at der var en faldende og meget beskedent tilgang mellem 1895 og 1905. Uden videre er det fristende at tolke udsvingene som hhv. første og anden generations optagelse. Af de 12 personer i Valsång (et af de mindre samfund i Klövedal sogn), som blev optaget mellem 1885 og 1920, var 7 døtre og 1 søn af vakte forældre, kun fire (2 mænd og 2 kvinder) kom fra ikke-vakte hjem. En større undersøgelse vil sandsynligvis bekræfte denne tendens. Det var dog ikke alle børn, der fulgte deres forældres tro. De tidlig-vakte familier havde mindst 14 børn, som blev indført i journalen i håb om, at de engang ville få troen.

Kun 8 af dem blev imidlertid faktisk optaget før 1920; 1 kom med så sent som 1932, 2 døtre er uoplyste, mens tre sønner udvandrede.

Ud fra Klövedals medlemsoptegnelser er det også muligt nærmere at studere medlemstilgangens geografiske spredning. Kort 2-6 viser i tiårsperioder, hvor tilgangen fandt sted. Tilgangen kom tydelig nok på bondejorden (jfr. nedenfor afs. 6 om erhvervsfordelingen), og det var sognets centralbebyggelser, der kom med fra første færd, dvs. dalstrækningen fra Kyrkofjäll over Valsång og Knöde til Surdal, men dog også med et markant indslag i Hallsbäck og en særdeles kraftig vækkelse i Toröd. Dette geografiske mønster var stabilt efter 1880, idet der dog i beskedent omfang blev vundet enkelte tilhængere i enkelte nabosamfund. Det er imidlertid tydeligt, at bevægelsen aldrig kom ud over den centrale landbrugsdel af sognet, især hele den vestlige del synes uberørt. Vækkelsen i 1905 faldt udelukkende i de gamle samfund og bekræfter antagelsen om et 2. generationsskifte.

Hvis vi havde haft bevarede medlemslister fra de øvrige foreninger ville de uden tvivl have vist lignende udsving, sandsynligvis med vækkelserne i en slags bølgebevægelse fra sogn til sogn, således som vi kan forestille os i 1870'erne fra Valla over Klövedal og derfra sydpå. I 1880'ernes anden halvdel var der en vækkelse på øens sydvestlige del, som kun i begrænset omfang kom nordpå, jf. tabel I med fig. I. Årsagen her til var ikke manglende aktivitet i de etablerede menigheder, idet en optælling af besøg af rejsoprædikanter viser at Valla og Klövedal havde flest besøg (hhv. 12 og 11 mellem 1884 og 1890) fulgt af Rävlanda med 8; vækkelsesmøderne i sydvest foregik i Morik, hvor der kun var 6 rejsoprædikener, men hvor medlemstallet, som det fremgik af tabel 1, som det eneste sted på Tjörn gik kraftigt frem. (Optalt efter listen Predikoturer i Klövedal arkiv).

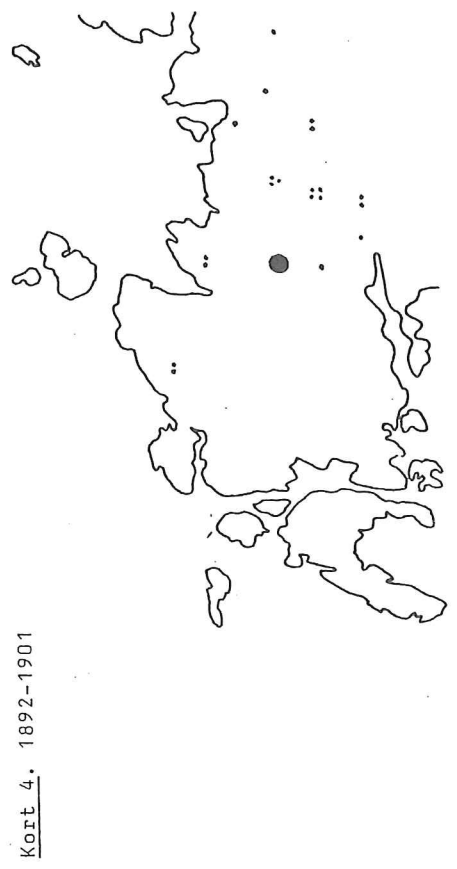
Kort 2. Medlemsoptagelser i
Klövedal missionsforening
1877-81

Kort 3. 1882-91

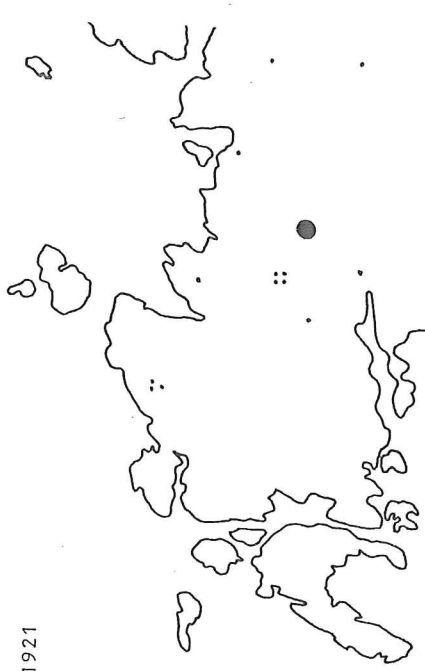
Kort 4. 1892-1901

Kort 5. 1902-1911

Kort 6. 1912-1921

Tiden omkring århundredskiftet synes i alle sogne at have været meget stille, selv om der var prædikantbesøg mindst 1-2 gange om året. Først tidligt på året 1905 udbrød en vækkelse, som i februar i hvert fald havde grebet Vallå og Klövedal og snart kom sydpå. Imidlertid synes der ikke at være kommet rejseprædikanter før i juni, hvilket vil sige, at de lokale lægprædikanter må have været taget vækkelsens første forløb.

Rejseprædikanterne synes altså ikke at have haft den umiddelbare betydning for vækkelserne, som de mundtlige berettere

tillagde dem. Uden tvivl var de centrale skikkelser, som var i stand til at formulere og udtrykke forsamlingsens behov, men det synes som om selve behovet ("syndenøden") i forvejen var erkendt i de lokale forsamlinger. Starten i 1873, konfrontationerne især i Klövedal, vækkelserne i 80'erne og i 1905 præger alle i retning mod den centrale rolle som de lokale prædikanter og ledere spillede, "gubbarne" som de kaldtes i deres alderdom, og for hvem der ifl. de mundtlige beretninger blev holdt mindeværdige fødselsdagsfester (jf. også mindeskriftet for Martin Andersson, Mollsnæs 1933).

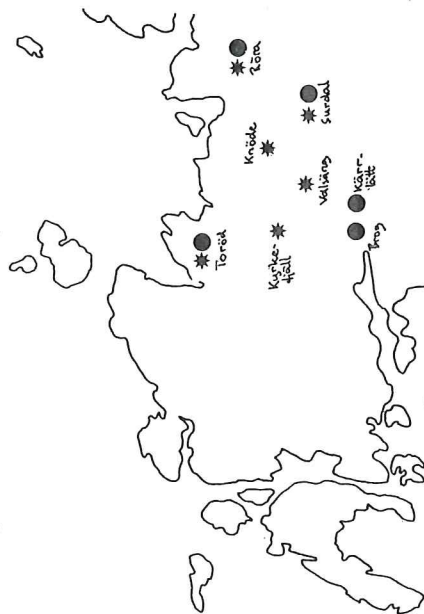
Erkendelsen af de lokale lederes rolle, specielt i samfund som disse, som ikke havde en fast prædikant, er af metodisk vigtighed. Alt for ofte er vækkelser blevet beskrevet som resultatet af en udfrakommende helvedesprædikant, som ruskede op i en rent passiv menighed. Nærmere undersøgelser af lokalt liv og lederskab op til vækkelser vil måske gøre det muligt at komme nærmere til en forståelse af, hvilke sociale og mentale konflikter der udspilles under en vækkelse.

6. Mænd og kvinder i Klövedal missionsforening.

Lederlaget bestod indtil 1920'erne ubestridt af mænd, da kvinderne indtil da ikke havde adgang til ledende poster (og kun et par stykker er blevet valgt siden da nemlig i ungdomsforeningen). I Klövedal-arkivets lister over tillidsposternes indehavere har vi en let tilgængelig oversigt over bestyrelsesmedlemmer, ordførere, forstandere, sekretærer og kasserere mellem 1880 og 1920. På kort 7 har jeg vist, fra hvilke gårdsamfund disse ledere blev rekrutteret, og tabel 2 redegør for opgørelsen. En gruppe adskiller sig temmelig klart fra det geografiske tyngdepunkt på de gode jorder i Valsång - Surdaldalen nemlig listen over søndagsskolelærere. Af kort 7 fremgår det, at rekrutteringen af dem i høj grad kom fra periferen af sognet.

Kort 7. Ledernes og søndagsskolelærernes rekruttering i Klövedal, 1880 - 1920

Signaturer: * ledere ● søndagsskolelærere

Tablet 2. Ledernes og søndagsskolelærernes årsværk i Klövedal, ca. 1880-1920

	N. Valsång	S. Valsång	Knöde	Surdal	Kyrkofjäll	Råra	Brog	Torrå	Kårslätt
Forstandere ordførere	42		25				4		
Kasserere sekretærer	4		12	24	3	40			
best.medl.	56	8	43	35	43	40	3	20	
	102	8	80	59	46	80	7	20	-
søndagsskole- lærere	4		16	28		54	45	70	20

Opgørelsen viser en sammentælling af det antal år en bestemt funktion er varetaget af en eller flere personer. Det bør bemærkes, at før 1880 har 4 personer fra Valsång, 1 fra Torrå og 1 fra Knöde været søndagsskolelærere i et ukendt antal år. Kilde: Lister over Klövedals församlingstjenere m.v.

ser også ud til, at der i de sidste 20 år før 1905-vækkelsen var store problemer med at vinde mænd overhovedet. Flere informanter oplyste, at afholdsforeningens dansearrangementer (startet 1901 i Valla) og idrætsforeningen (1902) var alvorlige konkurrenter allerede før 1905, og i Klövedal synes den missionske ungdomsforening netop at være startet som et forsøg på at tage udfordringen op. Allerede i 80'erne havde der været en ynglinge- og en pigeorganisation, men den svigtende tilgang fik dem til at sygne hen. Ungdomsforeningen var for begge køn, men en del af de unge kvinder var allerede medlem af missionsforsamlingen. Ved starten i 1905 var der 21 kvinder og 15 mænd med i denne ungdomsforening, men aldersgennemsnittet for kvinderne var 29 år, medens mændenes var 24. Mindre end en tredjedel af kvinderne var under 25 år, mens fire femtedele af mændene var under 25. Ungdomsforeningen var derfor et mere eller mindre bevidst forsøg på at vinde unge mænd til forsamlingen - og i nogen udstrækning lykkedes det. 6 personer, som var med fra starten indgik ægteskab, og 1 kvinde og 2 mænd blev gift med senere vakte (opgjort efter ungdomsforeningens matrikel).

I de følgende år viste problemet med den skæve kønsfordeling sig igen. I tiden 1908-25 rekrutteredes 18 kvinder og kun 7 mænd, og heller ikke senere vendte tendensen. Gennemsnitsalderen for disse kvinder ved optagelsen var i øvrigt knap 21 år, hvilket synes at bekræfte, at de kvinder der startede foreningen i 1905, allerede havde været med længe.

Den mundtlige tradition bekræfter, at den kønsmæssige forskel prægede foreningernes liv. Moderen står for alle beretterne som den centrale skikkelse i hjemmet og som formidleren af den kristne tro, især gennem sangglæden. Faderen var ofte en mere fjern person, der ikke tog sig videre af opdragelsen. Ligeledes beretter alle informanter om brodere, der rejste ud af bygden og ikke gik ind i missionen, medens der fortæller flere historier om, hvorledes flere søstre på én gang blev optaget i foreningen. Den kønsmæssige socialise-

Fraværet eller den meget ringe repræsentation af søndagsskolelærere fra de centrale gårdsamfund, Valsång, Knöde og Kyrkofjäll, er så markant, at det næppe kan være tilfældigt. Nogen forklaring ligger ikke lige for. En mulighed er, at søndagsskolevirksomheden især blev udbudt i forsamlingens periferi for at rekruttere nye medlemmer - hvilket dog næppe er troligt, da der naturligvis også må være blevet holdt søndagsskole i de centrale gårdsamfund. Søndagsskolen blev imidlertid især varetaget af kvinder, i modsætning til alle andre tillidsposter (navnene på 12 mænd og 23 kvinder mellem slutningen af 1870'erne og 1920 oplyses i Klövedal-listen). I foreningens start varetog de centrale vækkelsesskikkelser ganske vist dette arbejde, men meget hurtigt overlodes arbejdet til andre, altså mindre fremtrædende og især kvinder. Dette på langt sigt afgørende, men på kort sigt mindre betydningsfulde arbejde overlodes altså som noget mindre prestigegivende til kvinderne og de mindre gårdmænd på de dårligere jorder. Disse overvejelser kan forklare det geografiske mønster på kort 7, men nøjere undersøgelser bør foretages.

I toppen af foreningen sad altså mændene, men der er ingen tvivl om, at det var kvinderne, der bar foreningen oppe. Medlemslisten i Klövedal viser, at der mellem 1874 og 1920 blev indmeldt 208 personer, heraf 127 kvinder og 81 mænd (hhv. 61 og 39%). I Västra-foreningen viser listen 1908, at mændene udgjorde præcis en tredjedel af forsamlingen.

Kvindernes aktivitet specielt i syforeningerne var afgørende for foreningens indtægter, som i høj grad hvilede på den årlige auktion. En liste over auktionsobjekterne i 1892 i Klövedal viser en række kvindelige hjemmearbejder som 6 almanak-federaler, 32 forklæder og hovedduge, guldhjorter m.m., medens mandlige objekter (bortset fra en kappe) savnes.

Overvægten af kvinder i foreningerne kan måske til en vis grad forklares ved, at mændene i højere grad søgte væk fra bygden, men det

ring synes at have fremmet kvindernes bofasthed og trofasthed over for forsamlingen, medens mændene var de mere urolige elementer. Umiddelbart står denne opfattelse i modstrid med det billede af en solid gårdmandsbevægelse, som analysen hidtil har fremkaldt. En nærmere diskussion af erhvervsstrukturen i Klövedal forsamlings er derfor påkrævet.

7. Bondekvindernes organisation

Erhvervsfordelingen blandt deltagerne i Klövedals missionsforening frem til 1920 var meget simpel, som det fremgår af tabel 3.

Tabel 3. Erhvervsfordeling, Klövedal missionsforenings medlemmer 1877-1920

Mænd		Kvinder	
40	hemmansägare	3	hemmansägarinnor
20	sønner	41	hustruer til hemmansägare
3	torpare	8	enker
2	rotebåtsmän	63	døtre
3	fiskere	1	syerske
2	sømand	4	hustruer til søfolk
1	bådebygger	7	ukendte
1	bådsmand		
1	handelsmand		
8	uk. ethverv		
			<u>127</u>
			81

Jeg skal senere vende tilbage til de 15 personer, hvis næring øjensynlig faldt uden for landbruget. Umiddelbart er dominansen af hemmansägare overraskende, altså antallet af personer med egen jord. Ganske vist var hemmanen små, men det er ganske klart, at forsamlingen kun havde optaget meget få personer, der levede på lejet jord eller skaffede sig andet nødtørfigt udkomme. Hvis vi erindrer det billede af Tjörns sociale og økonomiske forhold, der blev ridset op i afs.2, er der ingen tvivl om, at vækkelsen helt overvejende havde sit rod fæste

i den solidere gårdmandsklasse. Det beskædne antal torpare er slående, og selv om backstugosittare o.a. kan være dømt i de 15 personer med ukendt erhverv, er der ingen tvivl om, at forsamlingen ikke var et bredt socialt tværnsnit, men repræsenterede den solidere mellemligegruppe.

Lige så slående er det, at kun en kvinde er opgivet med eget erhverv, men forklaringen er naturligvis, at hustruen var medhjælpende bondekone. Spørgsmålet er imidlertid om ikke hun var mere end det. Som omtalt i afsnit 2 var mange af de solide dere gårdmænd på Tjörn faktisk ejere af større fiskerbåde, i hvert fald indtil o. 1900, da sildefiskeriet blev dårligere og arbejdsdelingen mellem hav og land samtidig blev skarpere. Hos den 3. generation af mænd, som vi interviewede, var der ingen, der havde sejlet, men alle havde forældre og bedsteforældre med sejlererfaring. Hvis mange af de mandlige hemmansägare reelt var på havet i deres storbåde ret ofte, kan kvinderne opfattes som de reelle bønder; parallelt med situationen for de kvindelige bønder på det norske Sørland. Den kønslige arbejdsdeling vil - hvis den kan belægges i senere undersøgelser - give en ekstra dimension til billedet af en forening, der var ledet af forholdsvis få mænd, medens foreningen tenderer til et stadig større kvindeligt flertal.

Vi kan spidse formuleringen og antage, at denne formelt set gårdmandsstyrede forening reelt var et forum for bygdens bofaste, nemlig kvinderne. De var ganske vist underlagt en fast patriarkalsk ledelse i missionshuset, men i syfoeringer, festkomiteer o.l., hvis møder holdtes i hjemmene, og hvor der ikke blev taget referat, havde de en legitim anledning til og organiseret form for jævnlige samvær. På denne modsætningsfyldte måde kan det siges, at missionsforeningen på en og samme tid fastholdt det traditionelle kønssystem og gav kvinderne en ny og hidtil ukendt mulighed for socialt samvær.

En sådan "organisationsteori" er naturligvis ikke en til-

strækkelig forklaring på de vækkelser, der foregik i Klövedal. På den anden side får vi ved at blive opmærksom på kvindernes rolle - og deres evne til sidenhen at drage nogle mænd ind i foreningen - en mulighed for at forstå visse sider af frikirkeligheden, som normalt afvises som uforklarlige. Religionsetnologen I.M.Lewis 1971 har gjort opmærksom på, at kvindedominerede religiøse fællesskaber ofte må tolkes som udveje for på en gang at udtrykke og kontrollere kønsmodsatninger i patriarkalske samfund. (Dette problem ville være værd at forfølge i senere undersøgelser.)

8. Kystkultur og bondevækkelise

I det foregående har jeg søgt at karakterisere missionsfor-samlingens centrale elementer, tilbage står at forklare, hvorfor missionen ikke fik rod faste i byggerne uden for landbrugsjorden.

Først må jeg søge at afklare, i hvilken grad der faktisk blev vakt personer uden for landbrugernes kreds. I Klövedal var der 9 mænd og 3 hustruer med direkte tilknytning til havet, heraf var de 2 mænd (og 1 hustru) imidlertid rotebåtsmän, dvs. matroser i reserven med et tildelt jordlod; de havde bolig hhv. i Knöde og Valsång, var tilsyneladende begge blevet vakt under militærtjeneste i Göteborg tidligt i 1870'erne (den ene var tidligere omtalte Johan Svartholm); disse personer hørte altså naturligt til i landbrugernes kreds. Før 1900 blev der så uden for "centralmiljøet" kun optaget to sømænd (begge med bolig i aktive missionsmiljøer, omend i periferien, nemlig Brog og Haf-landa); desuden (helt uden for miljøet) blev der optaget 1 fisker på Herrön og 1 bådsmand på Skaftön (som forlod forsamlingsen 30 år senere for at blive baptist). Mangelen på kon-takter til sømands- og fiskermiljøerne er altså ubestridelig. Efter 1900 optoges kun en badebygger fra Röra i 1905 og to fiskere fra Kyrkofjäll i 1913 og 1915 - begge altså fra de traditionelle højborgene. Foreningen havde ubestridelig manglende held til at komme ud over gårdmandskredsen, samtidig med at der skete en geografisk kontraktion af rekrutteringen, som vi så det på kort 2-6.

Klövedal-foreningen var begrænset til den gode landbrugs-jord i dalene i sognets østlige del, medens torpene og fiskere på den magre og klippefyldte jord i sognets vest-lige del aldrig kom med. Vækkelsen fulgte altså skel i det kulturgeografiske og sociale rum.

I Tjörns Västra Missionsforening kan vi finde det samme bil-lede ved hjælp af protokoller for 1908-21. Kort 8 viser den geografiske spredning af medlemmerne, og tabel 4 erhvervs-sammensætningen.

Kort 8. Medlemmernes geografiske spredning i Tjörns Västra Missionsforening 1908 og 1920

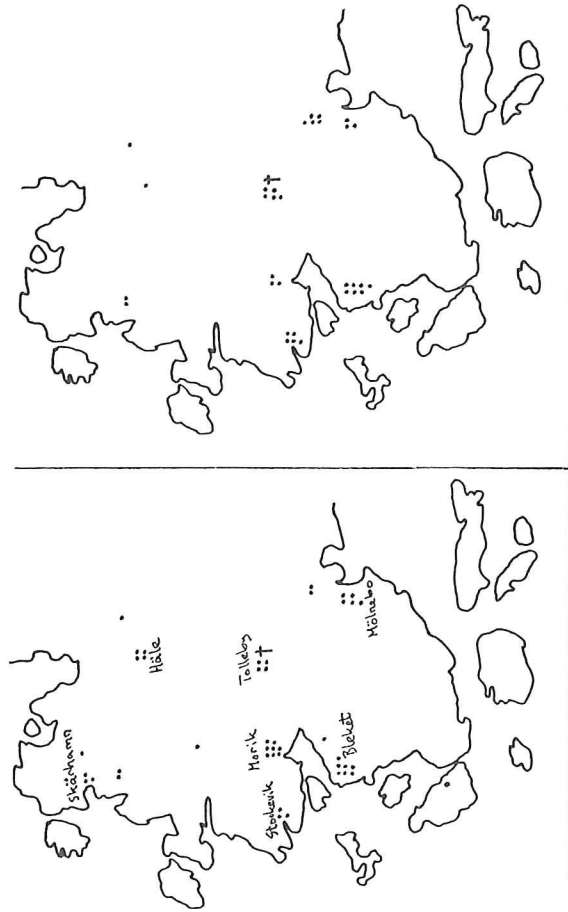

Table 4. Erhvervsfordeling, Ijörns Västra Missionsfor-
ening 1908

Mænd	Kvinder
3 handelsmænd	13 hustruer
4 hemmanskøgere	7 døtre
4 torpare	2 enker
1 smed	2 jomfruer
1 snedker	3 syersker
1 skipper	1 stryggerske
14	28

Selv om kredsen var lille, var erhvervs sammensætningen lidt mere kompleks end i Klövedal, men det er alligevel bemærkelsesværdigt at denne egn, som rummede hovedparten af Ijörns søfolk og fiskere, kun afgav en skipper til forsamlingen. De centrale ledere i kredsen var én handelsmand, hemmanskøgere i Bleket og snedkeren i Tolleby. Foreningens eneste gennembrud over for søfolkene kom i en skipperfamilie i Stockevik, hvor tre brødre blev vakt; først i 1929 kom to fiskere med, men sammensætningen af gårdmænd og håndværkere har ellers holdt sig. Den samme tendens til geografisk kon-
traktion som i Klövedal kan også konstateres. Medlemmer i Morik og Skärhamn blev mistet til baptisterne allerede i 1908, og kontakten til Häle blev mistet, da fire personer blev udelukket af/forlod forsamlingen.

Der kan næppe være tvivl om, at foreningernes agrare basis blev skabt, for ikke siden at forandres, allerede i vækkel-
sens første tid 1873-80. Vækkelser blev rettet mod bønderne, og tiltrækningskraften for fiskere og søfolk var følgelig lille. De meget hyppige fællesmøder for hele Ijörn var med til at befæste dette fællesskab mellem indlandet og vende
forsamlingernes ryg mod kysten.

Det manglende gennemslag skyldtes næppe manglende forsøg. Fra Klövedals arkiv er det dokumenteret, at der igennem mange år blev afholdt søndagsskole i sognets største fiskerleje, Kyrkosund, hvor også et Göteborgsk missionselskab i flere år efter 1900 opretholdt et missionshus. Folk fra Klövedal-

forsamlingen deltog ofte i dens møder, som altid var fuldtbesatte. "Men det kunne jo aldrig blive til noget der", sagde en informant, som mente, at Kyrkosund-fiskerne mest kom til møderne for musikens og sangens skyld.

Embetsberättelsen fra 1895 viser, at præsten var opmærksom på, at SMF ikke slog igennem ved kysten omkring Rönnäng og Klädesholmen: "Endast fem äro "frikyrkliga". Ingen annan sekt har antagits här, dock lyssna några fruntimmer på frälsningsarméns musik, då den någon gång under sommaren är här med sin jakt (i dubbel mening)." Præsten gjorde intet forsøg på at overbevise separatisterne om deras "villfarelse", "enär de 5 äro för envisa att under- och tilrättavisas." Disse fem i Rönnängs sogn tilhørte Västra Ijörns forening og var handlende og hemmanskøgere og skilte sig således ud fra kystbefolkningen. Derimod var fiskerne ikke utilbøjelige til at lytte på Frelsens her: "Karlarna, när de äro hemma, äro så toleranta enl. exempel från Norge, att de ej drifva bort jakten. Dock göra fiskares plikter i sina "lag", att sekterna ha sämre jordmån här än på landet, enär förståndiga fruntimmer skämmas att i strid med karlarnas exempel springa efter kringstrykande s.k. predikanter."

Denne fortrøstningsfulde holdning hos præsten om, at fiskernes gode moral og "kristliga socialism", som han kalder det, skulle holde dem borte fra separatisterne, blev dog gjort til skamme ti år senere. I 1908-berättelsen noteres, at baptister og "tungemålstalare" har vundet indpas, og præsten gav derfor støtte til, at Evangeliska Fosterlandsstiftelsen drev mission i skolestuerne. Denne organisation var indenkirkelig, men da den hævdede lægmænds ret til at prædike var det kun nødtvunget, at den schartauanske præst støtte deres virksomhed. Dette opbrud fra den Svenska Kyrkan var næppe fuldt forståeligt for embedsmandspræsten: "Med de vilseledda kan man inte resonnera, då de i sin ifver icke synas vara fullt normala."

raskende stor og ligner den rolle som jeg antog ville gælde i fiskerfamilier. Jeg har forsøgt at forklare denne centrale placering med gårdmændenes store fiskeri på havet indtil o. 1900, som på dette punkt ville bringe fisker- og bondefamilier til at ligne hinanden strukturelt. På den anden side opretholdtes det kulturelle skel uantastet mellem kvindebønderne og fiskerkonerne.

KILDER

Stenkyrka pastorat

Embetsberättelse og visitatsprotokol 1884, 1895 og 1908
 Klövedal Missionsforsamlings arkiv

Församlingstjänare m.v.

Femtio-årsberättelse

100-års berättelse

Journal från c:a 1890 (skal være 1885)

Matrikel (Ungdomsföreningen) 1905-1961

Auktionsprotokoll hållit i Klövedals Missionshus 27. Decem-ber 1892

G.Andreasson: Se Guds Lamm (om Rävlanda Missionsförsamling), stencil, u.å.

Ijörns Västra Missionsförsamlings arkiv

Matrikel 1907 -

G.Andreasson: Med Jesus vid rodret, stencil, 1978

Valla Missionsförsamlings arkiv

G.Mollsnäs: En lekmanpredikant. Några minnesord om Predikanten Martin Andersson (1933)

90 års berättelse

100 års berättelse

LITTERATUR

Minnesskrift med anledning av Västkustens Missionsförening 50-års-Jubileum, 1929

Bohusläns Missionsförenings Minnesskrift, 1884-1909, Gbg 1909

Svenska Trossamfund, ed. A.Hofgren, Stockholm 1982

Vækkelserne ved kysten omkring 1905-8 kan ses som en tidsforskudt parallel til bøndernes sociale og religiøse identitetsdannelse ved vækkelserne en generation før. Fiskerne hentede deres religiøse påvirkning ikke fra indlandet, men fra andre kyststrøg og formulerede deres anderledeshed som baptister, pinsevenner og EFS'er. SMF var på Ijörn blevet identificeret med en agrar kultur, som ikke kunne rumme kystens anderledes mentalitet. (En studie af Åstol-pinsevennerne findes hos Gustavsson 1984.)

Afslutning

SMF-kredsene på Ijörn slog igennem hos gårdmændene, især hos kvinderne, og skabte et forum for kontakt mellem bygderne på øen inden for dette sociale miljø. De lokale ledere - især i første generation, før faste prædikanter blev ansat efter 1. verdenskrig - blev særdeles betydningsfulde, især gennem en række konflikter med den kirkelige øvrighed, som var stærkt betydende for sammensvejsningen og identitetsdannelsen for den enkelte forsamling. Kvinderne fandt i denne organisation en mulighed for selvstændigt samvær omkring syning, sang og for nogle søndagsskolevirksomhed. Kvindernes stærke stilling var betinget af, at de udgjorde det bofaste element i bygderne, medens mændene havde en mere ustabil og skiftende erhvervsstrategi. Missionsforsamlingerne kan karakteriseres som kvindedøndernes organisationsform, hvilket skabte stigende problemer med rekrutteringen af mandlige medlemmer. Missionsvirksomheden viste sig ikke i stand til at overskride de sociale og kulturelle modsætninger til kystens befolkning; en generation senere end bønderne valgte de sig andre religiøse organisationer.

I forhold til de i afsnit 1 nævnte problemstillinger er det ikke lykkedes at komme tættere end en kulturetografisk og hvervsmæssig indkredsning af de to livsformer ved kysten og i indlandet. Kvindernes rolle i indlandet har vist sig over-

- Carlsson, E.: Kolportörer och konventiklar, Om den nyevangeli-
ska väckelsen i några bohusslänska socknar, ... 1976
- Gustavsson, A.: Pingströrelsen på Åstol, Lund 1984
- Holm, P.: Kystland och bondeland ved Jammerbugten, Kattegat-
Skagerrak-regionens kulturudvikling, symposium 1983, Ålborg 1983
- Holmberg, A.E.: Bohussläns historia och beskrifning (afs.
Tjörns Härad), 1845
- Hörmander, O.: Schartauanismen och samhället, 1890-1933, 1980
- Johansson, A.: Drag ur predikant Aug. Johanssons Levnad af
honom själv, Göteborg 1916
- Lewis, I.M.: Ecstatic Religion, London 1971
- Pettersson, J.: Det hände på Ijörn under 1800-talet, Malung 1978
- Schou Pedersen, A.-L.: Omkring missionen og kvinderne, Meddelel-
ser fra Kattegat-Skagerrak-projektet 1, 1982: 73-108

Hildegard Wallenfjeldt interviewes af Anders Gustavsson under
feltarbejdet på Ijörn, august 1983

Anders Gustavsson:

FRIKYRKLIGHET OCH FOLKTRO

Konflikt eller anpassning?

När frikyrkliga väckelserörelser bröt fram i Sverige fr o m senare delen av 1800-talet, mötte nya ideologier med tillhörande trossystem äldre uppfattningar. Av intresse är att veta vilka konsekvenser detta medförde. Innebar det att frikyrkliga medlemmar bröt totalt med äldre folkliga trosföreställningar i samtiden när de blev omvända? Det gäller inte bara synen på Gud utan även sådana övernaturliga väsen i äldre folk-tro som nissar och troll samt gengångare (jfr af Klintberg 1968, Pentikäinen 1969, Almquist 1984). Hur har man vidare förhållit sig till tron på varsel om framtiden?

Hilding Pleijel har pekat på att sådan äldre folktro i Norden varken försvann efter kristendommens införande under medeltiden eller efter reformationen (Plejel 1970, jfr Ljungberg 1938, Honko 1962). Bland folket fortlevde sådana trosföreställningar sida vid sida med officiellt kyrkliga uppfattningar. Det har dock inte blivit undersökt hur frikyrkliga människor förhöll sig till sådan äldre tro när de anslöt sig till den nya religiösa ideologin. Folklivs- och folkminnesarkiven innehåller inte några uppgifter som kan ge svar på denna fråga. Av meddelarna har knappast några varit frikyrkliga. Uppgiftslämnare utanför frikyrkorna har i vissa fall lämnat allmänt hållna ut-sagor som: "Den frireligiösa rörelsen kom för 100 år sedan och ändrade på mycket så att fylleri och vidskeplighet till stor del försvann" (sagesman f.1877, Torpa, Småland, uppteckning gjord 1954, LUFM 13 023:6). Folkloristen Gunnar Granberg framkastade på ett liknande sätt 1939 en tanke, dock utan att belägga den, att väckelserörelserna lyckats "på en del håll med vad den stränga lutherska ortodoxien ej förmått genomföra, nämligen med att utrota folktron." Han pekade på att "predikanterna inom dessa

rörelser" tog avstånd från "naturväsendenas existens" (Granberg 1939).² Hur förhöll det sig då med gengångare, tron på människor som en gång har levat? Den danske forskaren Henning Henningsen framhöll 1958 på ett liknande sätt att pietism och "indre misjon" i Danmark "bestemt har avvist al form for 'overtro' som varende ukristen" (Henningsen 1958:109, jfr Kristensen & Olsen 1981).

Jag vill belysa den här ställda frågan utifrån några frikyrko-medlemmars egna upplevelser. Intervjumaterialet har insamlats vid fältarbeten 1981-1983 utmed kusten i västra Sverige. Det har skett inom ett projekt "Folklore i maritima miljöer" som har bedrivits i samarbete med Folkminnessamlingen vid Nordiska Museet i Stockholm. Dess föreståndare Ebbe Schön har i en skrift presenterat den äldre folktron utmed bohuskusten (Schön 1983). Detta projekt ingår som en del i det nordiska och tvärvetenskapliga forskningsprojektet "Kattegatt-Skagerackustens kulturella utveckling under 1800- och 1900-talen", där de kulturella förändringarna under denna tid står i centrum (Ludvigsen 1982). De frikyrkosamfund som är företrädda utgöres av Svenska Missionsförbundet (SMF) och pingströrelsen på öarna Smögen och Tjörn i Bohuslän. På båda platserna bildades SMF-församlingar redan på 1870-talet (I Herrens tjänst 1979, Gustavsson 1982).

Höra och se övernaturliga väsen

Meddelare inom såväl SMF som pingströrelsen och födda under 1900-talets första årtionden har vittnat om sin egen tro på förekomsten av övernaturliga väsen, i första hand gengångare, vid sidan om gudomliga väsen, så som änglar. De har både kunnat höra och se sådana väsen likaväl som de upplevt varsel. En man (f.1904), småbrukare i Klövedal på Tjörn, har tillhört SMF sedan ungdomen och där var även hans föräldrar medlemmar. Han har berättat om flera upplevelser av kontakter med en sådan övernaturlig värld, särskilt gengångare. Det har skett både på dagen och kvälls- eller nattetid, ibland då han varit på väg till eller från missionshuset. Det har förekommit såväl i hans ungdom som senare i livet. Han berättar bl a om hur han utan-

för skolhuset mötte lärarinnan som han hade haft i första klass. "Jag kom cyklande och hade varit till missionshuset. Det gick en kvinna på vägen med långa kjortlar, men det var omöjligt att komma ikapp henne. Då hon kom upp i svängen vid skolhuset, försvann hon. Och det vill jag påstå att det var lärarinnan som gick där. Det var en annan härifrån som också hade träffat den här människan flera gånger. Jag hade gått några månader för den lärarinnan, men sedan dog hon. Då hon gick i backen, hade hon varit död i många år. Jag kände igen henne på klädbanden som hon var klädd i "(nr 1).³ Detta skulle ha skett omkring 1920, en kort tid efter det att meddelaren hade fått cykel 1918. Långt senare, på 1950-talet, tittade han på när en man som han lejt harvade med traktor på hans åkrar. "Det var mitt på dagen. Åkarna var ungefär 200 meter långa och jag stod ungefär på mitten. Då han vände med traktorn, kom där en man gående från vägen därovan. Denne kom därifrån där min farmors far var född. Det var hans marker vi harvade på, Mannen hade flanelsskjorta, långrandig. En lång karl var det. Jag hade aldrig sett honom annat än då han låg i sängen. Men min syster som var fem år äldre (f.1899) än jag sade att så var min farmors far alltid klädd då han gick där på markerna. Han syntes inte lika tydligt som en vanlig karl, utan det blev lite mera dimmigt. Men jag kunde gott se honom. Han kom och lade nävarna på traktorn och tittade på den som körde. Jag trodde att det var en som kom och ville ha honom till att göra något. Han hette Arne som körde för mig, så jag frågade honom: 'Vem skall Du nu arbeta för?' 'Här har inte varit en människa och frågat efter någonting', sade han. Då hade min farmors far legat i graven omkring femtio år (död 1910)" (jfr af Klintberg 1973:34 berättelse av en frikyrklig kvinna från Jämtland). Meddelaren uppger att han inte har hållit dessa upplevelser hemliga utan vid flera tillfällen berättat om dem för människor i sin omgivning. Det intygas även av andra medlemmar inom SMF-församlingen i Klövedal. Detta tyder på att sådana upplevelser av övernaturlig art inom den lokala församlingen inte har ansetts direkt oförenliga med den frikyrkliga ideologin.

pingströrelsen på Åstol 1971, framhåller att "det står ingenting i Bibeln alls om tomtar och troll men om andar står det" (nr 4). Det är också uppgifterna om gengångare som helt dominerar i de frikyrkliga människornas berättelser om övernaturliga väsen. Just vid gränsen mellan liv och död kan dessa frikyrkliga ha upplevt störst behov av sådan tro. Den hjälpte till att överbrygga de skarpa gränserna mellan liv och död. Detta verkar ha varit speciellt relevant i kusttrakter där den plötsliga döden, genom förlisningar, ända fram i sen tid, trots tekniska framsteg och större båtar, varit en närmare realitet än inne i landet (jfr Gustavsson 1982). Mot den bakgrunden förstår man lättare att sådan tro kring gengångare mer har kunnat beläggas bland frikyrkliga människor i kusttrakter i västra Sverige än inåt land. Paralleller finns även inom väckelsepräglade bygder på norra Jylland i Danmark. Där har lantbrukarbefolkning i närheten av kusten t o m skämtat om den "övertro" knuten till havet som förekom bland fiskarbefolkningen. Detta har skett inom områden där både lantbrukar- och fiskarbefolkning har tillhört den inomkyrkliga väckelserörelsen "inre mission".

Det onda i tillvaron

De föreställningar som förekommer inordnas i den dualistiska världsuppfattning som förankras i Bibeln. Den innebär att det råder en total kamp i världsalldet mellan det goda och det onda. Detta är ingen ny religiös uppfattning utan den omfattades även av den reformatoriska kyrkan från officiellt håll. Den möter också i folklivsuppteckningar som avser tiden före frikyrko- väckelserna (t ex LUF M 2037 Jämtland, 13 333 Skåne). Föreställningarna om dessa övernaturliga väsen förknippas med den onda sidan, djävulen. Det är den syn som biskopar och präster framförde efter reformationen men som enligt Gunnar Granberg inte fick någon fast förankring i de breda folklagren (Granberg 1939). Bärkraften i Granbergs uppfattning har inte blivit närmare undersökt av senare tids folklorister.⁴ Det insamlade intervjumaterialet bland frikyrkomedlemmar stöder inte hans synsätt.

Att dessa upplevelser inte varit unika inom väckelserörelserna framgår t ex av berättelser av en man (f 1892) som anslöt sig till Evangeliska fosterlandstiftelsen (EFS) på ön Åstol vid en väckelse 1914. "Det kan aldrig tas bort från mig vad jag har sett och hört. Jag såg en man kl 2 på natten nere vid bryggan. Jag gick förbi honom och till nästa brygga. Jag tittade upp och då var han borta. Han hette Carl och var från staden Motala men gift här på Åstol. Detta var på 1920-talet ett par år efter det att han hade drunknat" (nr 2).

De meddelare som har haft mindre att berätta om sådana övernaturliga ting och som även visat skepsis, har främst tillhört den yngsta generationen av intervjupersoner. Detta behöver inte i första hand hänga samman med en ökad misstro inom frikyrkosamfunden ju längre fram i tiden man kommer. Det kan lika mycket bero på att sådana äldre folktroföreställningar mer och mer har nivellerats i samhället runtomkring.

Mötet mellan frikyrklig ideologi och äldre folktro

Man frågar sig om den äldre tron på övernaturliga väsen kunde fylla någon uppgift även sedan människorna blev väckta. Detta skulle i så fall kunna medverka till att den levde kvar även om den avvek från eller t o m stod i strid med väckelsepredikanternas budskap. Fanns det speciella förutsättningar för detta just i kusttrakter med närheten till havet (jfr Löfgren 1981)? För att de äldre folkliga uppfattningarna om övernaturliga väsen skulle kunna accepteras i den nya frikyrkliga situationen måste emellertid en anpassningsprocess ske. Det gällde att passa in tidigare tro i den nya ideologin som förmedlades av väckelsepredikanterna och som innebar ett trossystem. Frikyrkliga människor har för det första hänvisat till att sådana folkliga föreställningar inte stred mot utan stämde överens med Bibelns budskap. För att rättfärdiga tron på existensen av gengångare har meddelare, bl a en av de ledande pingstvännerna (f 1928) på Åstol (nr 3), hänvisat till att Bibeln talar om vålnader. Det gäller även yngre frikyrkomedlemmar, som visserligen har varit mera skeptiska (se ovan). En man (f 1954) som anslöt sig till

Flera uppgifter från frikyrkomiljöer talar i stället för att man där förknippade dessa övernaturliga väsen med den onda sidan i tillvaron. Detta kunde i sin tur bidra till att vidmakthålla och förstärka den dualistiska grundsynen. Även uppteckningar i folklivsarkiven lämnar uppgifter om en föreställning att den äldre folktrons väsen utgjordes av fallna änglar (t ex LUF M 872:24 Småland, 1498:3 Östergötland, jfr Strömbäck 1963, Stattin 1984). Det pekar på att en sådan tro bland folket var äldre än frikyrkoväckelserna. Som exempel på uppfattningar bland frikyrkliga medlemmar återger jag upplysningar från en man (f 1913) som intagit en framträdande ställning inom pingstförsamlingen på Astol och bl a varit sångledare under en lång tid: " Det finns en religiös sida, Jesus som led på Golgata. Sedan finns den andra sidan, trollgubbar. Vi skall inte förneka detta, att den onda sidan också finns. I Gamla testamentet fanns både Moses, Guds tjänare, och trollgubbar som gjorde under präcis som Moses. Men de tillhörde den fallna sidan, Satans sida. Här finns Satans sida, en ängel som avföll. Det är kolossala krafter. Det är trollgubbar. Den fallna sidan kan aldrig återuppväckas människors till liv igen. Det kan bara Jesus. Den fallna sidan kan inte ge mig livet men ta ifrån mig livet" (nr 5).

I linje med detta får man se uppgifter från andra frikyrkomedlemmar om att endast "icke-troende", dvs icke-frikyrkliga människor, har setts uppträda som gengångare. Sagesmannen (f.1904) i Klövedal berättar om vad en av hans "troende" kusiner, som nu är död, har uppgett: "Hon kunde allt se folk ibland, men dem som vi kallar för 'troende', fick hon aldrig se, sade hon. Det var dem som vi kallar 'icke-troende' som gick här. Det ville hon påstå, och jag såg aldrig någon 'troende' heller"(nr 1). När detta synsätt har inordnats i den frikyrkliga trosvärlden, har det i sin tur kunnat innebära en vidmakthållande och förstärkande effekt på den frikyrkliga samfundstillhörigheten. Om man avföll från sin tro, hotades man av att bli gengångare efter döden (jfr Honko 1962). Detta är ingen ny tro utan bör jämföras med att gengångare i äldre tid just utgjordes av osaliga andar som brutit mot kristna normer (af Klintberg 1968, Pentikainen 1969, Almquist 1984), vilket det finns flera belägg

för i det insamlade intervjuaterialet och i uppteckningar i folklivsarkiven.⁵ Gastarnas rop ansågs mestadels innebära onda varsel om framtiden.

Det goda i tillvaron

Vid sidan om att äldre folkliga föreställningar om övernaturliga väsen anpassades till frikyrklig ideologi och kunde leva kvar, möter man i intervjuerna också synsätt som förknippades med det goda i tillvaron, Guds sida. Frikyrkliga medlemmar anser sig ha hört eller sett änglar, ibland även Jesus, samt upplevt varsel som varit dem till hjälp och som de tror vara sända av Gud. Att Jesus varit synlig uppges ha skett vid starcka väckelser, så som inom pingstförsamlingen på Astol i slutet av 1940-talet (jfr Hillerdal & Gustafsson 1973, af Klintberg 1973). Inom församlingen har berättelser förts vidare fram till idag, t ex om hur fiskare vid denna tid kunde få se Jesus komma emot dem på sjön. Det medverkade till att sådana människor som inte redan anslutit sig till pingstväckelsen, blev omvända och medlemmar i församlingen.

Uppgifter om hur frikyrkomedlemmar som nu är döda, har upplevt sina kontakter med den gudomliga världen har främst förmedlats på muntlig väg, särskilt till yngre generationer inom den egna familjen. En meddelare (f.1919), medlem i SMF på Smögen, hörde sin farfar, som var en av grundarna av missionsförsamlingen på orten, berätta om hur han upplevt Guds röst. Först hörde han att det knackade utanför huset. Han gick ut men såg ingen. När knackningarna upprepats tre gånger, sade han: "Gud, nu får Du tala om vad Du vill". Då hördes en röst som uppmanade honom att besöka en man som låg sjuk (nr 6). I vissa fall har de frikyrkliga tecknat ned sina erfarenheter av sådana kontakter. Det gjorde fadern (1870-1955) till uppgiftslämnaren (f.1904) i Klövedal. Denne fader berättar i sina anteckningar bl a om tiden för sin omvändelse på 1890-talet. När han efter denna kände förebråelser över synder som han tidigare hade begått, trodde

han att "det var Guds ande som pekade på synderna. Men så en morgon när jag vaknade (jag vet att jag var fullt klarvaken), då hörde jag alldeles vid mitt huvud en klar röst som sade: 'det är djävulen som piågar dig så. Jesus vill endast förlåta, förlåta, förlåta'. Den tredje gången hördes rösten något avlägsen men tydlig och klar."

En äldstebroder (f. 1920) inom pingstförsamlingen på Åstol hörde sin fader (1893-1960), också han äldstebroder, berätta bla om varsel som han hade upplevt ute på havet. Detta hade räddat besättningen på fiskebåten och uppfattades vara sänt av Gud: "Pappa var en gång på väg hem från Nordsjön och det var en röst som sade: 'Ludvig, gå upp på däck'. Det sade rösten en gång, två gånger. Pappa var uppe och tittade men såg inget. Men tredje gången som han tittade ut, var bränningen alldeles inpå. Så han fick ropa till den som styrde: 'Sväng omedelbart båten'. Så det var varning. Hade han inte lytt den varningen, så hade de inte kommit hem" (nr 7). Osäkerheten på havet, i motsats till situationen inåt landet, bidrar till att förklara att just dessa varsel kunde fortleva. De påminner nämligen märkbart om äldre trosföreställningar före väckelserna om goda varsel på havet. De förmedlades genom "varnare" som varnade för oväder eller andra olyckor (t ex VFF 652:12 Rönnäng, Bohuslän, jfr Schön 1983:55f, 94f). Det kunde t ex vara sjöjungfrun, som en meddelare (f. 1919) på Smögen, medlem i SMF, hörde berättas om i sin ungdom av äldre fiskare på orten (nr 6).

Meddelaren (f 1920) på Åstol omtalade vidare att han själv omkring 1970 upplevde "en röst från den Allsmäktige." Hans söner (födda 1948 och 1950) var på en bilresa men kom inte hem den kväll som hade planerats. De skulle börja arbeta tidigt följande morgon. Fadern blev orolig och började bedja. Då fick han höra en röst som sade "Vänersborg". På morgonen ringde en av sönerna och meddelade att de hade fått fel på bilen och därför måst stanna i staden Vänersborg över natten. "Det visste jag ju förut", uppger sagesmannen. Han upplevde det som fullt möjligt,

ja t o m naturligt, att nå en påtaglig kontakt med den gudomliga världen. En sådan föreställning fanns tidigare såväl hos hans fader som fadern till meddelaren i Klövedal.

Uppgiftslämnaren i Klövedal har också berättat om flera kontakter som han haft med den gudomliga världen, särskilt att han hört eller känt luftdrag från änglar. Det har skett vid flera tillfällen på natten när han vaknat och fått ett positivt budskap: "Det var en ängel. Rösten kom en halv meter ovanför golvet bredvid min säng. Den var skarp och lät som ett barn på 10-12 år. 'Du skall bli frisk'." Meddelaren hade varit sjuk och budskapet kom i en svår situation. "En annan gång var det något som var vid huvudet på mig. Jag kunde känna hur det drog och flög längs efter soffan där jag låg. Så jag tror att en ängel var inne då." Bland meddelarens synupplevelser märks att han sett en guldkräft ovanför sängen på natten: "Det stod en tavla på väggen med guldbokstäver, för då vår Herre skriver, gör Han det med guld. Det var skinnande guld, men jag förstod inte vad där stod. Det var en äldre röst som uttydde det på svenska: 'de skall ta vård om dig när du blir gammal.' Det var ljus runt på tavlan, så jag såg bokstäverna. Jag vet inte vem som skall komma. Det har inte kommit någon än, men vår Herre brukar inte ljuga" (nr 1). Detta skulle ha inträffat några år före intervju till följande system (1899-1980), vilket bidrar till att förklara att han i medelåldern började känna oro för omvårdnaden under sin ungdom. Just i den situationen när han hade bett, upplevde han en påtaglig kontakt med den gudomliga världen. Även bruket att "gå med slagruta" som denne man har praktiserat (jfr Hultkrantz 1976), tolkar han som att han når kontakt med "någonting som hör evigheten till." När piskan vrider sig nedåt marken utan att meddelaren kan hålla den tillbaka, hänger det ihop med mineraler i marken "sedan den tid då Gud skapade människan."

En fråga gäller i vilken utsträckning sådana uppfattningar om kontakter med den gudomliga världen anknyter till äldre folkliga föreställningar. Har de i stället uppstått i samband med väckelserna? Uppteckningarna i folklivsarkiven innehåller vissa upp-

gifter om människor i äldre tid, som icke tillhört väckelserna, men som på något sätt upplevt änglar eller Jesus och Gud. Uppgifterna om änglar är flest, utan att det är efterfrågat i något frågeformulär, uppenbarligen därför att folkminnesinsamlare i äldre tid har menat att det inte tillhör folktron utan den religiösa sfären. Föreställningarna om änglar osv kan därför mycket väl ha varit mer allmänna bland människor före väckelserna än vad antalet uppteckningar ger vid handen. I en uppteckning gjord 1950 i Råda utanför Göteborg meddelar en sagesman: "Det har varit särskilt god änglavakt om mig" (IFGH 5604:1, jfr t ex LUF M 2037, 6961). En meddelare (f 1859) i Spekeröd i Bohuslän berättade 1928 om en kvinna på orten som talat med en ängel (VFF 1655:29). Man kunde även höra "änglasång" (VFF 606:3 Värmland). Tro på änglar har uppenbart tillhört den folkliga föreställningsvärlden före väckelserna. Med denna föreställningsvärld menar jag allt det som människor har trott på. Begreppet folktro får inte avgränsas så att det utesluter sådant i människornas trosvärld som tillhör den officiella, kyrkliga religionen, dvs tron på Gud, Jesus, änglar osv (jfr Löfgren 1981:82). Det har Otto Blehr menat (Blehr 1974), men hans syn har med rätta kritiserats av Magne Velure (Velure 1983). Det går inte att diskutera kyrkliga och icke-kyrkligt sanktionerade trosföreställningar var för sig om man vill förstå de trossystem som människorna har omfattat.

Ytterligare vittnesbörd om direkt kontakt med Guds värld utgörs av många berättelserna bland frikyrkomedlemmar om att de blivit helbräddagjorda (jfr Honko 1978) och/eller talat i tungor, det senare inom pingströrelsen. Flera av dem som upplevt helbräddagörelse säger sig ha känt denna så konkret som om en elektrisk kraftström gick genom deras kropp. Sagesmannen i Klövedal uppger: "Jag hade fått hosta som inte kunde gå över. Jag var uppe på vinden och då var jag mycket nere en dag, för jag kunde inte säga ett enda ord till en människa utan att jag bara hostade. Jag var till doktorn flera gånger. Så bad jag och tredje gången svarade det. Riktigt som en blixt gick genom hela min kropp och brände gjorde det mycket. Hostan försvann och kom aldrig mer igen" (nr 1). Lika påtagligt upplevde en man (f 1948) inom

pingstförsamlingen på Åstol att han blev botad från en svår tarmsjukdom i tjugofemårsåldern (nr 8). Iron på helbräddagörelse knyter an till äldre folkligt botande. Folkliga botare uppgav sig i vissa fall ha fått sin förmåga från Gud (Alver m fl 1980:48, 88ff).

Jungotal har däremot uppenbarligen uppstått i samband med pingströrelsen. Meddelarna har känt en kraft utifrån strömma genom dem. De kunde inte behärska den utan deras röst blev ett redskap för den. De började tala ett språk som de själva inte förstod (jfr Holm 1976). Detta har skett såväl vid religiösa möten som i ensamheten. En man (f 1920), som anslöt sig till pingstförsamlingen på Åstol första gången 1939 och andra gången 1949, berättar att "det är en kraft som egentligen är oerhörd som man inte kan förstå. Det är något gudomligt. Det kommer över en människa som den ljuvligaste balsam. Du får ju frimodighet, så Du behöver inte alls känna dig blyg eller tillbakadragen för att vittna om Jesus. Det kommer plötsligt. Det kan ingen veta innan. Man kan ligga så tom som en säck och ett, två, tre. Det är då kraften behövs" (nr 9).

Detta får inte alla pingstvännar uppleva, men de strävar efter att nå denna inre kraft och nära kontakt med Guds värld. En meddelare (f 1913) som återupptogs i pingstförsamlingen på Åstol 1949, berättar om vad han själv var med om vid den tiden: "Jag bad till Gud att jag skulle få säga halleluja av hjärtat. Det är väldigt skillnad att säga halleluja av hjärtat och att säga det med munnen. Som jag bad till Gud om det, fick jag höra mig själv, konstigt nog, att jag låg och ropade halleluja av full hals. Är det jag som ligger och ropar halleluja? Det var en gränslös kraftupplevelse. Det ägde rum i Elim (gudstjänstlokalen)... Dagen efter skulle jag gå upp och stänga ett fönster uppe på vinden. När jag hade stängt fönstret, skulle jag böja mina knän och be till Gud. Det gjorde man titt och tätt. Som jag böjde mina knän, så började jag tala i tungor. Det var någonting oerhört. Det kom nedifrån bröstet och bara vällde ut, ett språk talade jag. Det var i detta huset. Här var en tant och hälsade på min fru. Så

NOTER

1. Föreställningarna fortlevde till sin yttre form men om eventuella funktionsförändringar har skett, har ännu inte blivit undersökt. Jfr Gustavsson 1980.
2. En intressant uppgift vore att undersöka vad dessa predikantter har sagt i sina predikningar. Detta är dock svårt att nå, eftersom frikyrkopredikanter i regel talade utan manuskript, som har bevarats till eftervärlden.
3. Intervjuerna som inte har accederats, förvaras på Kyrkohistoriska arkivet, Lund.
4. Bengt af Klintberg menar att övernaturliga väsen alltmör kom att demoniseras fr o m medeltiden, dvs förknippas med djävulen i den folkliga tron (af Klintberg 1972:111).
5. På liknande sätt skulle man kunna jämföra föreställningarna om djävulen i äldre folktro, som är väldokumenterade i folklivsarkiven, och hos frikyrkliga människor (jfr Fjellström 1981, Schön 1983).

LITTERATUR

- Almqvist, S. 1984: Gengångarföreställningar i svensk folktro ur genreanalytisk synpunkt. Stockholm.
- Alver, B. m fl 1980: Botare. En bok om etnomedicin i Norden. Sthlm.
- Blehr, O. 1974: Folketro- och sagnforskning. Oslo.
- Fjellström, Ph. 1981: Väckelsen, folkmusiken och folkrörelserna. Umeå.
- Granberg, G. 1939: Kyrkan och folktro. Svenska folket genom tiderna 4. Gustavsson, A. 1980: Minnesdrickning vid begravning. Uppsala.
- Gustavsson, A. 1982: The Pentecostal Movement in a Local Community in Western Sweden. Arv.
- Henningsen, H. 1958: Kommentar av K Bondevik Kyrkan och de folkliga årsfesterna. Norden och kontinenten. Lund.
- Hillerdal, G & Gustafsson, B. 1973: De såg och hörde Jesus. Om kristusuppenbarelser i vår tid. Stockholm.
- Holm, N.G. 1976: Tungotal och andedop. Uppsala.
- Honko, L. 1962: Geisterglaube in Ingermanland. 1. Helsinki.

Jag gick ner och öppnade dörren. Jag kunde tåga så pass att jag kunde öppna dörren och sade att jag skulle gå ut ett tag. De satt och pratade. Hela vägen ned till bryggan bara jag talade i tungor. Det kunde inte stoppas. Det var en upplevelse så väldig. Det hjälpte mig. Jag vet att det var någonting från Gud, någonting som inte jag gjorde själv, utan det kom bara" (nr 11).

Sammanfattning

Denna uppsats har belyst vad anslutningen till ett frikyrkligt samfund har betydelse för tron på äldre folkliga föreställningar om övernaturliga väsen, särskilt gengångare och varsel. Intervjuer med personer som varit aktiva under lång tid inom en frikyrka visar att sådana uppfattningar inte utan vidare upphörde, så som tidigare har antagits. Detta gäller speciellt tron på gengångare och varsel i kusttrakter, som hade osäkerheten på havet och därmed döden särskilt nära inpå sig. Äldre föreställningar om det övernaturliga som fanns i medelarnas omgivning vid tiden för deras omvändelse har kunnat fortleva genom att de passats in i den frikyrkliga ideologin som predikanterna förmedlade genom sina väckelsepredikningar. Här finns tydliga paralleller till det som enligt tidigare forskning har skett både vid kristendomens införande och efter reformationen. Det pekar på hur svårt det är att snabbt och radikalt utrota äldre trosföreställningar - som avviker från predikanternas budskap - när individer ansluter sig till en ny ideologi, så som sker vid religiösa omvändelser. Inte heller uppfattningarna om kontakter med den gudomliga världen har helt nybildats vid väckelserna utan anknyter i stor utsträckning till äldre folkliga föreställningar. Denna studie vill uppmuntra till motsvarande undersökningar i andra frikyrkodominerade områden, särskilt med annan karaktär än kustbygger.

Ingrid Gjertsen:

"Han är min sång och min glädje,
Han är min Herre och Gud."
(Glimt fra sangen i Svenska
Missionsförbundet på Ijörn)

INNLEDNING

Grunnlaget for denne framstillingen er feltarbeidet som gruppe 5 i Skagerak-Kattegat-prosjektet utførte på Ijörn i dagene 17.- 21. august 1983. Spesielt nyttig for studiet av sangen der har vært trykte og utrykte sangbøker i Missionsförbundets arkiver og kirker og hjemme hos Missionsförbundets medlemmer. Intervjumaterialet samt deltagelse i Missionsförbundsarrangement har også vært viktig kildemateriale. Trykte framstillinger om vekselbevegelser i Sverige og i Norden ellers har vært nyttig bakgrunnsmateriale. Noen få dages feltarbeid gir for lite grunnlag for en dekkende framstilling av sangen i Missionsförbundet på Ijörn. Derfor blir dette bare glimt fra et vekselmiljø der sangen helt fra første stund av ser ut til å ha hatt en helt sentral plass.

Av problemstillinger i undersøkelsen kan nevnes:

1. Forholdet mellom trosinnhold og sangens innhold og praksis.
2. Sangpraksis generelt, med hensyn til sangstil, instrumentbruk o.l.
3. Forholdet til andre foreningsdannelser som Evangeliska Förelandsstiftelsen og til statskirken.
4. Forbindelser i Skagerak-Kattegat-området.

Sangen og vekselen. Historisk tilbakeblikk

Historien viser at religiøs veksel og oppsving i den religiøse sangaktiviteten henger nøye sammen. Sangen har vært et viktig redskap i spredningen av vekselens innhold. Ofte fører veksel-

Honko, L. 1978: Folkmedicinen i utviklingsperspektiv. Tradisjon. Hultkrantz, Å. 1976: Divinationsformer: en klassifikation. Nordisk folketro. Stockholm.

I Herrrens tjänst 1879-1979. Smögens missionsförsamling 100 år. 1979. Smögen.

af Klintberg, B. 1968: "Gäst" in Swedish Folk Tradition. Iemenos.

af Klintberg, B. 1972: Svenska folksånger. Stockholm.

af Klintberg, B. 1973: "Jag såg Jesus i Vadstena." Tradisjon.

Kristensen, E.T. & Olsen, P. 1981: Gamle kildevæld. Portrætter af danske eventyrtællere og visesangere fra århundredskiftet. E.Høvring Pedersen (ed.). København.

Ljungberg, H. 1938: Den nordiska religionen och kristendomen. Sthlm.

Ludvigsen, P. 1982: Cultural Developments in the Kattegat-Skagerak Region during the 19th and 20th Centuries. A joint Nordic research projekt. Ethnologia Scandinavica.

Löfgren, O. 1981: De vidskepliga fångstmännen - magi, ekologi och ekonomi i svenska fiskarmiljöer. Tradition och miljö. Utg. av L.Honko & O. Löfgren. Lund.

Pentikäinen, J. 1969: The Dead without Status. Iemenos.

Pleijel, H. 1970: Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige. Sthlm.

Schön, E. 1983: Folketro i Bohuslän. Partille.

Stattin, J. 1984: Näcken. Spelman eller gränsvakt? Lund.

Strömbäck, D. 1963: Näcken och förlossningen. Varbergs museum årsbok.

Velure, M. 1983: Nordic Folk Belief Research: Schools and Approaches. Trends in Nordic Tradition Research. Ed. by L.Honko & P.Laaksonen. Helsinki.

Förkortningar:

EFS Evangeliska fosterlandsstiftelsen

IFGH Folkminnesarkivet vid Dialekt- och ortsnamnsarkivet, Göteborg

LUF M Manuskriptarkivet i Folklivsarkivet, Lund

SMF Svenska Missionsförbundet

VFF Västsvenska folkminnesföreningens arkiv i Dialekt- och ortnamnsarkivet, Göteborg.

sen nye tendenser med seg, teologisk så vel som i sangreper-
toar og sangpraksis.

Omkring midten av 1800-tallet kon den ny-evangeliske vekkel-
sen til Sverige, først og fremst gjennom lekpredikanten C.O.Rosenius
(1816-1868). Den Rosenianske vekkel-
sen spredte seg raskt videre
til både Danmark og Norge. I forhold til den pietistiske tradi-
sjonen representerer denne vekkel-
sen en mer evangelisk og mindre
lovisk forkynnelse. Ved siden av tradisjonell svensk lekmanns-
kristendom finnes også islett av angelsaksiske vekkelseretninger
som baptisme og metodisme. Tidligere hadde både pietismen og
hernhutismen bidratt med mye nytt sangstoff, mye av dette levde
videre i den nye vekkel-
sen. Samtidig skapte den nye vekkel-
sen en mengde nye sanger. Sangforfatteren Lina Sandell fra Småland
(1832-1903) er helt sentral. Samtidig kom sanger fra det angel-
sakske vekkelsemiljø i England, Skottland og Amerika. Sang-
evangelisten Oscar Ahnfeldt (1832-1894) med sin 11-strengede
selvkonstruerte gitar spredte de nye vekkel-
sessangene til hele
Norden. Den ny-evangeliske vekkel-
sen fra 1850-åra representerer
den angelsaksiske vekkel-
sessangens gjennombrudd i Sverige.

I løpet av 1870- og 80-tallet kom en ny type anglikansk sang til
Sverige. Det samme skjedd i Norge, og til samme tid. Sangene
ble kalt Sankeys sanger, etter den amerikanske sangevangelisten
I.D.Sankey som ga ut samsamlingen "Sacred Songs and Solos"
1874-88. Et sætrekk ved disse sangene er gjentagelsene, spe-
sielt gjennom bruk av refreng.

Organisering fulgte i vekkel-
sens spor. Alt i 1856 ble Evange-
liska Fosterlandsstiftelsen (EFS) grunnlagt, på den rosenianske
vekkelsens grunn. Flere organisasjonsdannelser fant sted, men
mest interessant i vår sammenheng er stiftelsen av Svenska
Missionsförbundet (SMF) i 1878. Ulike syn på sakramentene og
på forsoningslæren var blant de saker som førte til splittelse
innen EFS og dannelsen av SMF. (Se kap. om trosinnhold i SMF,
og Poul Holms artikkel.)

På tross av vekkel-
sens ulike retninger og dannelsen av egne
organisasjoner er mye av vekkel-
sens sangreper-
toar felles. Vek-
kel-
sens sanger lever videre i de respektive organisasjoners sang-
bøker og ikke minst i musikkforeningsvirksomheten som kom til å
bli utbredt i mer enn én organisasjon.

Trosinnhold

For å kunne se sangen i sammenheng med det miljø den tilhører,
bør vi vite litt om trosinnholdet i dette miljøet, Missions-
förbundet bygger ikke på egne læresetninger. Likevel står de
på evangelisk luthersk grunn. Bibelen er eneste norm for troen.
I synet på sakramentene skiller de seg noe fra EFS og statskir-
ken, og bekjennelses- og lydighetsaspektet kommer inn i tillegg
til sakramentene som rene nådemidler. Derfor praktiseres f.eks.
både barnedåp og troendedåp. Felleskapet mellom de troende er
viktig. Samtidig er det personlige gudsforhold sentralt. Den en-
kelte står ansvarlig for sin tro. I forkynnelsen legges stor
vekt på Guds kjærlighet og omsorg. Jesu soningsverk gjelder
ene og alene menneskene, Gud trenger ikke til den. Hans kjær-
lighet og nåde betyr alt, og han er ikke en ophøyet og vred
Gud som straffer. Følgen av dette er en lys og glad kristendoms-
oppfatning der den kristnes frelsesvisshet og frelseslykke står
sterkt. Dette er ulikt det gamle pietistiske kristendomsynet,
med helligjørelseslæren og forkynnelsen av de ulike stadier på
omvendelsens vei.

Når Bibelen er eneste norm, og ingen læresetninger ut over den-
ne finnes, er det naturlig å tenke seg at Bibelen som autori-
tet står sterkt. Et tegn på det kan være den oppslåtte Bibelen
på bordet foran talerstolen som fast interør i Missionsförbun-
dets kirker på Tjörn. Det fortelles også om forkynnelsen i Mis-
sionsförbundets tidlige tid på Tjörn at predikanten talte over
Bibelteksten på den måten at han leste et bibelvers om gangen og
talte over det, slik vers for vers av dagens tekst. Dette minner
om det som kalles skriftutlegning, en kjent praksis fra religio-
se miljø som legger stor vekt på rettroenhet. Å tale om sann-
heten, og dermed vekke synden, blir nevnt som viktig forut-

setning for vekkelser. Dette vitner om alvor i kristendomssyn. Et annet eksempel i samme retning er at rett lære skal vises i kristen vandel. Det ser ut til at omsorgen for medkristne har vært en viktig side ved det som regnes for kristen vandel. Et alvorligt kristendomssyn kan være en arv fra fromhetstradisjonen i luthersk ortodoksi og pietisme. Selv om Missionsförbundet er en egen organisasjon utenfor statskirken, står medlemmene der likevel i en sammenheng der felles fromhetstrekk kan spores tilbake i tid.

Trykte sangtekster

Før Missionsförbundet fikk sin egen sangbok i 1893, var flere sangbøker og sanghefter i bruk. Blant de sangbøkene som ble mye brukt på Tjörn, også etter 1893, er Sions Nya Sanger utgitt av Kyrkoherde Doctor Rutström 1778. Sangene her er fra herrnhutisk miljø, men finnes også blant sang- og salmesamlingene brukt av kristne lekfolk i det hele på 1800-tallet. Boka kom i mange opplag gjennom hele forrige århundre. Et eksemplar av boka på Tjörn (Missionsförbundets arkiv i Valla) er fra 1870. I denne utgaven er 90 av de første sangene forfattet av Rutström. Sangene har gjennomgående mange vers, opptil 50 og ofte mer enn 20. Mange har merknaden "sjunges som nr. -- i Ahnfeldts Sanger" eller ---som nr. -- i Pilgrimssanger." De to nevnte sangbøkene har vært mye brukt blant lekfolk, og hver for seg sto de for spredningen av den ny-evangeliske vekkelssangen. Pilgrims-sanger ble gitt ut av baptistenes bevegelse i Sverige i 1859, og den kom til å utgjøre gjennombruddet for den angelsaksiske vekkelssangen i Sverige. I stor grad gjelder det også Ahnfeldts Sanger, hva tekstene angår. Men i motsetning til Pilgrims-sanger er melodimaterialet her stort sett fra svensk tradisjon, bl.a. svenske folkemelodier og Ahnfeldts egne melodier.

Innholdet i Sions Nya Sanger er herrnhutisk preget, med ensidig poengtering av 2. trosartikkel, sterk vekt på det emosjonelle, og ord som "Blod", "sår" og "Lammet" går mye igjen. Frelsesvisheten og hvilen i Jesu soningsverk er et stadig tilbakevendende tema. Guds høyhet og det syndige menneskets anger og bot kommer

lite fram, likeså den kristnes trengsler og vanskelige kår i en syndig verden og lengselen mot en bedre verden etter dette. Eksempel på sangtekst fra Sions Nya Sanger er disse to versene av nr. 142: ("sjunges som no. 26 i Ahnfeldts Sanger: Nu lof och pris")

Haf tack, min söte Frälsare
För blod och sår och öppet hjerta
Hwari jag, usle syndare,
Får taga bot för all min smärta.
Tack, att med blod du strukit ut
Mitt skuldbref, och på det gjort slut.

En salig brud nu lefwer jag
Den ingen synd mer kan fördömma
En Jesus helar mig hwar dag
I såren Hans får jag mig gömma
Och år jag usel, kall och arm
Gör Han mig strax i blodet warm.

Det opplyses på Tjörn at Sions Nya Sanger ble mye brukt der i eldre tid. Eksemplaret fra arkivet i Valla har flg. innskrift: Lärarinnan Anna Maria Rutgersson, Lillia Askerön, den 12.12 1872. Hun var en sentral skikkelse, bl.a. som forkynner, i Missionsförbundets første tid på Tjörn. Mange av sangene i Sions Nya Sanger kom med i de frikirkelige sangbøkene, også i Missionsförbundets sangbok 1893.

Både før og etter at SMF's sangbok kom, var en rekke sangbøker og små sanghefter i bruk. Det ble sunget mye etter Ahnfeldts Sanger både før og etter århundreskiftet. Oscar Ahnfeldt samla mange av de nye sangene fra den angelsaksiske vekkelsestradisjonen og svensk ny-evangelisk tradisjon og ga ut små sanghefter i tida 1850-77. Av svenske forfattere er først og fremst Lina Sandell med. Som før nevnt bruke han melodier fra svensk tradisjon og sjelden direkte overtagerelser av melodistoffet fra England og Amerika. I Ahnfeldts Andliga Sanger (1877) er alle hans tidligere utgitte hefter samlet. Boka kom i mer enn 60 opplag, og er blitt brukt ikke bare i Missionsförbundet på Tjörn, men blant hele det kristne lekfolk både i Sverige, Norge og Danmark. Mange av sangene der finnes igjen i de ulike organisasjonenes sangbøker, ikke minst i sangbøkene til EFS og SMF. Et eksemplar av Andliga Sanger i privat eie på Tjörn er utgitt på EFS forlag, Sth.1914, som 57. opplag.

Tekstene i Andliga Sanger er preget av ny-evangelismens kristendomsoppfatning. Sentrale trekk fra pietismen følger også med i de ny-evangeliske sangtekstene. Det gjelder framfor alt vektlegging på det personlige gudsforholdet. I ny-evangelismen utvides dette i subjektivistisk retning, med sterkere vekt på enkeltmenneskets opplevelse. Nye trekk er en glad og frimodig frelsesvisshet grunnet på den frie, umiddelbare nåde. Veksel-sessangene, med direkte henvendelse til ikke-troende om å omvende seg, står mer i fokus. Den gamle pietismens tekster omhandler mer daglig omvendelse og ulike stadier på omvendelsens vei, og setter ikke så skarpt skille mellom troende og ikke-troende.

2. person i Guddommen, Kristus som frelser, fremheves sterkt i ny-evangelismens tekster. Jesu gjenkomst og de troendes lengsel mot hjemlandet i himmelen går mye igjen.

Sangeksemplet nedenfor er hentet fra Andliga Sanger nr.8, "Ängsliga Hjärta", tekst Rosenius 1847:

(v.2.) Stamma och vakna. Tänk, vad du haver,
 Icke i dig men i Frälsaren kär.
 Ren och rättfärdig, Himmelen värdig,
 Icke i dig men i honom du är.

Neste eksemplet er fra Andliga Sanger nr.2, teksten revidert av Ahnfeldt 1850:

Vik ej ur mitt hjärta, Hälsosamma smärta
 Andens fattigdom.
 Säg mig mina brister, Att jag aldrig mister
 Nådens rikedom.

Blant sangbøkene som har vært i bruk finnes også en med navnet Zions Strängspel, utgitt i Göteborg 1895, 3. opplag. Her finnes gitarbesifring og takt- og melodiangivelse til alle sangene. Bak i boka er en flersiders detaljert skisse over gitargrep i ulike tonearter og retningslinjer for gitarspill. En del sanger har notetilllegg. Nr.6, "Väckelsesång", har melodi som "Till Österland vill jag fara", en kjent svensk folkemelodi. Teksten er sannsynligvis av den svenske predikant og sangforfatter Emil Gustavsson (1862-1900), og inneholder en direkte oppmodning til omvendelse: (4/4-takt, a-moll)

^{am} Ö öppna ditt hjärta för Herren
^c Säg synden och världen farväl
^c I främmande landet där fjärran
^{am} Du eljest förlorar din själ. (se ill.)

Svenska Missionsförbundets sångbok kom 1893. I denne første utgaven finner vi igjen en stor del sanger som er felles for svensk tradisjon. Av 703 nr. er 86 fra Den svenska Psalmboken (1819), hoveddelen er fra svensk ny-evangelisk vekkelsetradisjon der flere svenske forfattere, som Lina Sandell og Nils Frykman, har bred plass. Sanger fra angelsaksisk vekkelsetradisjon er representert med i alt 238 nr. Boka er inndelt tematisk etter de tre trosartiklene. Som første sang står Luthers kjente reformasjons-salme "Vår Gud han er så fast en borg". Den kan stå som eksempel på sangbokens tradisjonelle preg, der innholdet har tilknytning til luthersk tradisjon både innen kirken og i den utenomkirkelige vekkelsetradisjon i Sverige. Slektskapet med EFS sin sangbok er åpenbar. I denne første utgaven er en del typiske vekkelsetsanger med, likedan er det eskatologiske preget fremtredende. Sanger om himmelen, om hvordan sangeren der hjemme skal lyde uhindret, ren og fullkommen, finnes det mange av. Flere sanger er såkalte refrengsanger, et refreng/kor som gjentas etter hvert vers. Slike sanger er typisk for den nyere angelsaksiske sangeren som kom omkring 1880-årene.

Ny revidert utgave av Svenska Missionsförbundets sångbok kom i 1920. Her er sanger fra den kirkelige tradisjonen bedre representert enn tidligere. Det angelsaksiske sangmaterialet, bl.a. refrengsangene, er til gjengjeld redusert en god del til fordel for svenske sangforfattere. De typiske vekkelsetsangene finnes det også mindre av enn før. Det samme gjelder sanger som omhandler himmelen og de siste ting (det eskatologiske). Den tematiske inndelingen etter de tre trosartiklene er ennå mer konsekvent enn i første utgaven. Disposisjonen i SMF's sangbok 1920 ser slik ut:

1. Gud (48 nr.)
2. Guds oppenbarelse i Jesus Kristus (109 nr.)
3. Guds verk gjennom den Helige Ande (114 nr.)
4. Det kristlige livet (212 nr.)
5. Guds rike og församlingen (153 nr.)
6. Vid särskilda tillfällen (74 nr.)
7. Konung och fädernesland (10 nr.)
8. Nykterhet (6 nr.)
9. De yttersta tingen (39 nr.)
10. Slutsånger (17 nr.)

Boka har i alt 782 nr.

I tillegg til Missionsförbundets sångbok finnes også en del andre sangbøker, spesielt til bruk i Missionsförbundets møteserier og blant ungdom. En av dem er Ungdomssånger, utgitt av SMF, Stockholm 1939. Denne boka har stor likhet med Missionsförbundets sångbok. En annen er Evangeliska sånger, "en samling Väckelse- og oppbyggelsesånger för gudstjänstbruk." (9. opplag, Stockholm 1929, SMF Förlag). Forordet nevner at boka skal tjene til formål ved vekkel- se og seriemøter, og at den inneholder de beste av sangene som fra før er i bruk og noen nye. Den tematiske inndelingen er en annen enn i Missionsförbundets sångbok. Bl.a. har Hemlandssånger (sanger om himmelen), Bönesånger, Lovsånger og Frälsningssånger hver sin egen avdeling. Også Sånger för musikföreningar har en egen avdeling. Dette kan tyde på at idealene i Missionsförbundets tidlige tid, med sterkt vekkelsspreg, himmellengselen, den per- sonlige frelsesopplevelsen og frelsesvissheten kommer sterkere frem i sangen som brukes i den mer utadretta virksomheten som seriemøter o.l. enn i den daglige forsamlingspraksis der Missions- förbundets sångbok brukes.

Håndskrevne sangtekster

Typisk for folkelige religiøse bevegelser i sin helhet er alle sangene som lever på folkemunne og som finnes i håndskrevne sang- bøker. Også blant Missionsförbundets medlemmer på Tjörn har dette vært vanlig, især i den eldste tida. De håndskrevne sangtekstene

har mest vært brukt av enkeltpersoner eller i musikkorps (musikk- foreninger) der instrumenter som gitaren hører hjemme. (Sanger som går godt til gitarakk. finnes også i de trykte sangbøkene.) I hverdagslig språk og enkel musikalsk stil skildrer disse san- gene den kristnes personlige frelsesopplevelse og livserfarin- ger. Sanger om himmelen går mye igjen. Flere ganger fremstilles jordelivet som midlertidig og at den kristne er en fremmed og utlending på jord. Reisen til det egentlige hjem i himmelen og hvor godt det skal bli å komme dit, beskrives ofte og på mange måter. Dette sangeksemplet kan illustrere noe av det: (Sang: Signe Kristiansson, aug.83)

3/4 På löfternas vagnar till himlen jag drar
 D A D
 från dödens och tårarnas land
 G
 Guds löften de hålla att resa oppå
 D A D
 när himlar och jord stå i brand.

Se også sangeksemplet bakerst, "Vi bor ei her, vi blott her nere gästa." Frelsesvissheten og det glade preget er gjennomgående. Selv om livet i denne verden skildres ganske dystert og smerte- lig, er lovsangspregget fremtredende. Ofte brukes ordet Jesus:

Jag vill börja med sången om Jesus
 Detta klingande Frälsarenamn
 Som ger ljus uti mörkaste dalen
 Och som bringar rättfärdighet fram.

Kor: Jag vill börja med sången om Jesus
 Här i sorgens och tårarnas land
 Tills jag står bland den himmelska kören
 Och för evigt lovsjunger hans namn.

(fra Matilda Mattssons sangbok, Klövedal. Født 1889)

Mange av sangene har refreng, eller kor, som i sangen overfor. Vekkelssessangene finnes i stort antall, med inntrengende oppmod- ning til omvendelse før nådetiden er slutt og det ender i for- tapelsen. En mye brukt vekkelssang skal gjengis her i sin hel- het, fordi den gir innblikk i noe av vekkelssens atmosfære.

Denne sangen har vært mye brukt under vekkelser i eldre tid. En del vekkelssanger står så sterkt i vekkelsestradisjonen, og har så mye av personlig opplevelse knyttet til seg, at de blir viktige redskaper når vekkelser oppstår på nytt. En slik sang må denne ha vært:

Säg nög minns du väl de ljusa tider
 då Guds eld i varje hjärta brann
 Det var kamp och många heta strider
 Men du kämpade och seger vann.

Kor: Gamla tiders väckelse vi vänta
 Stora under Herre låt nu ske
 Låt Din nådes klocka Härligt klämta
 att Din frälsning alla må få se.

Inga vackra kyrkor, inga tempel
 men i stugorna det trängsel var
 Inga ritualer - allt var enkelt
 Men Guds kraft var mäktigt uppenbar.

Än i dag kan stora under hända
 Fast vi leva uti midnattstid
 Jesus vill sin eld i hjärtat tända
 Ruste oss för helig kamp och strid.

Snart är nådens dyra tid förliden
 Jesus kommer uppå brusten sky
 Då för evigt slutar kampen, striden
 Längtar du, att dagen snart skall gry?

(i sangbok tilhørende Signe Kristiansson. Trykt i Svenska Posten.)

En spesiell type blant de håndskrevne sangene er berettelssesangene. De forteller en bestemt historie, ofte gjennom mange vers. Berettelssangene nevnes av mange på Tjørn, og skal ha vært brukt en del. Noen bygger direkte på bibelske motiv, som sangen om Sakkeus. Andre kan være som "Martyrsången", der en 12 år gammel pike blir slått til døde av sin fordrukne far fordi hun går til søndagsskolen uten lov. Lignende sang er "Så bister kall sveper nordanvinden", der også en liten pike brutalt lider døden for at hennes fordrukne far skal bli omvendt. "Järnvägsresan" forteller om en liten pike som setter seg på et tog og skal reise til sin mamma i himmelen. Gjennom mange vers skildres hvordan konduktøren og piken kommer i tale, konduktøren blir grepet av pikens ord om Gud og himmelen og omvender seg til slutt.

Sangen slutter med at piken dør, og får komme til himmelen hvor hun "prisar Lammet med jubelsång", og sangen slutter slik:

Men du min vän, som till sången lyssnar
 skall också du himlen nå en gång?

(Kilde: Signe Kristiansson)

Sangpraksis

Sangen og musikken har fra første stund hatt en sentral plass i Missionsforbundet, ikke minst på møter og forsamlinger. I jubileumsberetnelsen fra Klövedals Missionsforsamlings 100-årsfeiring heter det om møtene i den eldste tida: "Många mötte upp vid dessa tillfällen. Säkert var det sången och musiken som uppskattades. Det var ju inte så vanligt med sång och musik av detta slag, med litet gladare och lättare toner, som sjöngs av sådana som upplevt frälsningens budskap, och det grep mer än något annat folks hjärtan." (Birgit Olsson 1975).

Også i eldre tid, helt fra før århundreskiftet av, var nok sangen i Missionsforbundet frisk og glad. Den har betydd mye når det gjelder å samle folk til møtene, og vært et viktig redskap til spredning av vekkelser og dens budskap.

I eldre tid var det ikke vanlig med instrumenter til forsamlingsangene. Hvor lenge de sang uten instrumenter er nok forskjellig fra plass til plass, og det er vanskelig med nøyaktige tidfestinger om dette. Et lite orgel, et såkalt kneorgel, ble kjøpt inn, antakelig rundt 1900, som de kunne frakte med seg under armen. Det ble brukt ved festlige anledninger i forsamlingen. Etterhvert ble det vanlig med orgel til forsamlingsangene, særlig etter at Missionsforbundets egne kirker kom.

Sentralt i Missionsforbundets møtepraksis står sang- og musikkgruppa. Missionskyrkan har som fast interiør plataet foran i kirken med talerstol og god plass for sangerne. Ulike typer sang har vært brukt, som mannskor og forskjellig slags flerstemte kor. Størst betydning har nok likevel musikkforeningsangene hatt.

Musikkforeningen har vært så vanlig og sentral at virksomheten i missionsförbundet som helhet i stor grad har vært avhengig av en aktiv musikkforening.

Det er uvisst å si sikkert når musikkforeningsvirksomheten begynte. Allerede før Missionsförbundet ble startet, fra annen halvdel av 1800-tallet av, hadde omreisende predikanter og sang- evangelister tatt gitaren i bruk. En av dem var Oscar Ahnfeldt som er nevnt tidligere. På Ijörn var det i alle fall under vekkelsen 1905 en musikkforening i Valla. Det var organisten som ledet musikkforeningen der den gang. Godt og vel 30 sangere var med, blant dem flere unge, og en del spilte instrumenter. Mange av kvinnene spilte gitar, dessuten var flere feler (fioler) med. Et instrument som citar var også mye brukt, mandolin var også med. Også orgelet kunne bli brukt til musikkforeningssangen. Da spilte de ikke etter noter, slik det ofte ble gjort under forsamlings-sangen, men akkordspill etter gehør. Særlig har gitaren vært betydningfull i musikkforeningene. Sangene som ble brukt der passet godt til rytmisk gitarspill. Spillemåten i den eldre tiden var med "klimpring" på strengene, ikke som i nyere tid med kraftigere anslag uten klimpring. Variasjonsmulighetene med denne klimpreteknikken var gode, sangen ble ikke ensformig.

Vanlig repertoar i musikkforeningene var de håndskrevne sangbøkene som er omtalt tidligere. Dessuten ble også små sanghefter kjøpt gjennom Missionsförbundet brukt. Missionsförbundet ga ut hefter både med musikkforeningssanger og korsanger, dessuten musikaliske veiledninger for musikklag og kor.

Tradisjonen med musikkforeninger har holdt seg opp til vår tid. Lenger utover på 1900-tallet kom trekkspillet med. Også i dag er det gitaren som er viktigaste instrumentet. Istedet for orgel brukes piano. Fela er ikke lenger så vanlig, i alle fall. Ikke blant de unge. Blant ungdommene blir også elektriske strengeinstrumenter brukt. Stilen blant de unge er direkte fortsettelse av den fra eldre tid, men mer frisk rytmisk, influert av afro-amerikansk rytme. De eldre har sin egen musikkforening.

I Missionsförbundet betyr forsamlingslivet mye, og den religiøse praksis er konsentrert mye om felleskapet i gudstjenester og møter. Sentralt i denne praksis står sang- og musikgruppa der framme på podiet ved talerstolen. Slik ser det ut til å ha vært fra langt tilbake. Formidling av troens innhold og erfaring har foregått gjennom sangen like mye som gjennom predikantens tale. Sanggruppa der framme har hatt en vesentlig funksjon i oppbygningen av møteprogrammet. I beretningene om vekkelse, omvendelse og liknende betydelige hendelser som huskes godt, hører ofte sangen og musikken med. Den ser ut til å ha hatt spesielle muligheter til å gripe følelser og tanker. Under vekkelsene har som regel musikkforeningsvirksomheten vært stor og mange har vært med der.

Kör-sangen er en egen praksis i Missionsförbundet. Kör er små selvstendige sangstrofer som opprinnelig kan ha vært refrenget i en sang. Sanger med refreng ble særlig populære i Sverige under 1870-80-tallet. I amerikansk vekkelsespraksis ble refreng løst fra sangen og brukt selvstendig. Særlig den Nord-Amerikanske vekkelsespredikanten Moody og sammen med ham sang-evangelisten Sankey praktiserte dette. Sankeys "Sacred Songs and Solos" (1874-88) ble oversatt til svensk, og melodiene fulgte med. Også i Sverige ble refrengene brukt selvstendig. I Missionsförbundet kalles slike refreng for kör. Blant körene finnes også slike små vers som ikke har vært refreng i en sang.

I Missionskyrkan i Bleket finnes et hefte med i alt 99 körer, og den har tatt seg opp igjen i senere tid. Körene synges av hele forsamlingen, enten etter prekenen hvis teksten passer godt inn eller på annet passende sted i møtet. Til körsangen er det vanligvis ikke instrumenter med. En eller annen i forsamlingen stemmer i, og de andre følger etter hvert med i sangen. Det er vanlig å gjenta köret flere ganger. Det har også hendt at musikkforeningen starter opp å synges et kör og oppfordrer forsamlingen til å følge med.

Mange k r er rene lovsangstekster, og de har mye av en lovsangsfunksjon i forsamlingen. Første person i guddommen poengteres like mye som 2. og 3. person. Gud omtales mye som mektig, hellig og opphøyet. Dette synes å være et spesielt trekk ved k rsangen i sammenlikning med sangmaterialet forøvrig. Eksempel på slik lovsangstekst er:

Gud v r Fader, Gud v r Fader
 Du  r v rdig lov och  ra
 Du  r hellig och r ttf rdig
 Du  r gl djen i mitt liv
 Du  r v rdig lov och  ra.

En god del av tekstene er fra Bibelen, enten omskrivninger eller rene sitater. Særlig mange av bibeltekstene er fra Salmenes bok, slik som i dette eksemplet:

/:Min hj lp kommer från Herren
 som har skapat himmel och jord:/
 /:Ja han skall bevara mig:/
 Min hj lp kommer från Herren
 som har skapat himmel och jord

Se også melodieksemplet bak.

Kontakter i Skagerrak-Kattegat-Området

N r det gjelder den yn-evangeliske vekkelsen og sangmaterialet der, finnes mye felles nordisk stoff. Sangen i Missionsförbundet på Tj rn skiller seg ikke mye ut fra sangen i ny-evangeliske milj er i Norge, selv om disse befinner seg innefor statskirken. En stor del av sangtekstene og melodimaterialet fra Tj rn er velkjent i norske lekmannsmilj er. Det gjelder både de trykte og håndskrevne sangene. Også i Norge er musikkforeningsvirksomheten kjent fra tidlig på 1900-tallet av.

Interessant i dette tilfellet er å se undersøkelsen av sangen i lekmannsmilj et i Søgne i sammenheng med undersøkelsen på Tj rn. (Se Kattegat-Skagerrak-prosjektets meddelelser nr.2 1983). Selv om miljøet i Søgne til forskjell fra på Tj rn tilhører statskirken, er likheten stor. Musikklagvirksomheten er utbredt

også i Søgne, selv om den ikke har fullt så fremstredende plass i m tepraksisen til vanlig som musikkforeningene på Tj rn har hatt.

Musikklagene i Søgne kom også igang noe senere enn på Tj rn. Vi finner igjen de samme instrumentene: gitar, siter, mandolin, vanlig fele. Mye av sangrepertoaret i musikklagsangen er felles. Også i Søgne er det lyse og glade kristendomssynet fremtredende.

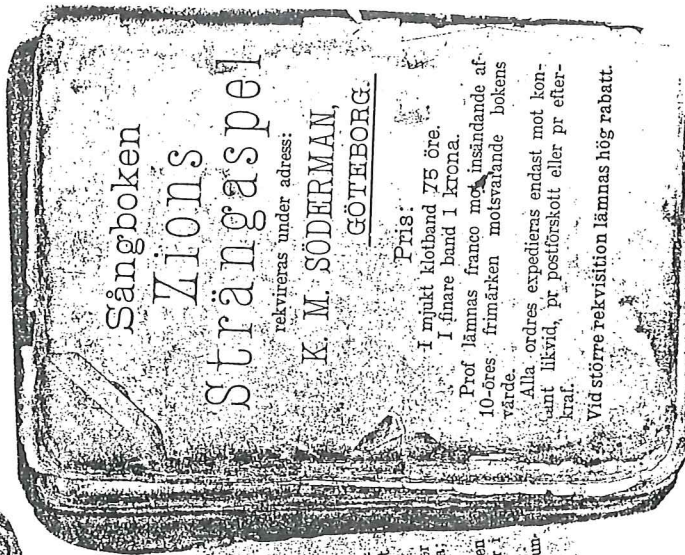
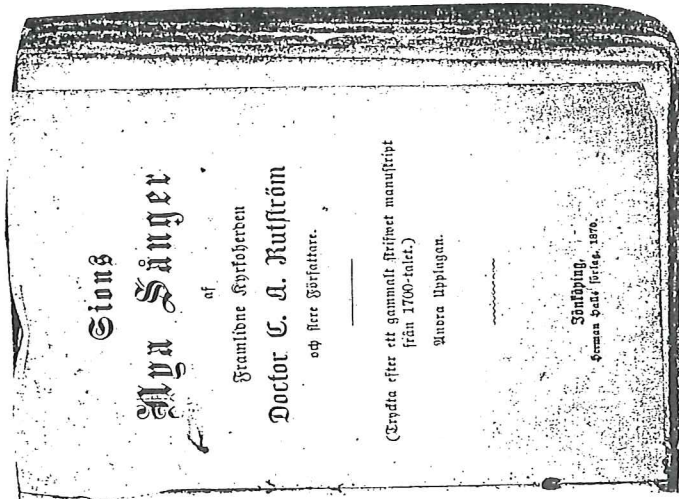
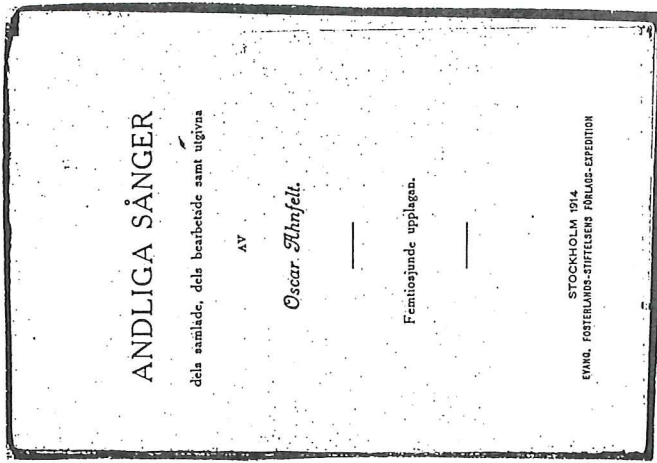
Misjonsforbundet i Norge har god kontakt med sin søsterorganisasjon i Sverige. Medlemmer fra Missionsförbundet på Tj rn kan også fortelle om slik kontakt, der de bl.a. deltar på hverandres arrangementer over landegrensene og utveksler predikanter og sangkrefter. Også på annen måte har kontakter og vennskap kommet istand over landegrensene. Flere fra Tj rn kan fortelle at de har vært mye langs kysten nordover og vestover. Bl.a. har det foregått fiske langs den norske vestkysten, og vestover mot Eng-land, og selvsagt også langs Skagerrak-kysten.

Sluttord

Sangen og musikken har en helt sentral plass og funksjon i Missionsförbundets virksomhet på Tj rn. Selv om denne undersøkelsen bare er glimtvis, synes dette å være klart. Så vel som predikantens tale har sangen og musikken vært viktig redskap til formidling av vekkelsens budskap og evnet å gripe tilhørerne på en spesiell måte. Det ser ut som det kan være en sammenheng mellom trosinnhold og sangpraksis. I alle fall er det klare likhetspunkter når det gjelder sangtekstene og kristendomssynet. Selv om Missionsförbundet er løsrevet fra statskirken og Evangeliska Fosterlandsstiftelsen finnes en del felles med dem både i trosinnhold, forsamlingspraksis og ikke minst i sangrepertoar. Forbindelsene over grensa til Norge og Danmark har vært god, og mye av vekkelsestradisjonen er felles. Ennå er mange spørsmål ubesvart på dette punkt, særlig når det gjelder forbindelseslinjer på lokalt nivå.

LITTERATUR

- Aase, Lars: Religiøse rørsler i Skagerrak-Kattegat-området. Bidrag til prosjektets symposium i Danmark 1981.
- Carlsson, Erik: Kolportörer och konventiklar. Om den nyevangeliska väckelsen i några bohusslänska socknar. (art.) 1976.
- Eldebo, Runar: Svenska Missionsförbundet. (i Svenska trossamfund, red. Allan Hofgren. EFS förlaget 1982)
- Giertz, Bo: Västkustens fromhetsliv. (i "Bohuslän - Svenska Lutherska församlingens årskrift 1964 s. 116-129)
- Gjertsen, Ingrid: Sangen i den kristne lekmannsbevegelsen i Segne i Meddelelser nr. 2 fra Kattegat-Skagerrak-projektet 1983.
- Gustavsson, Anders: Pingströrelsen på Åstol i ett processperspektiv, Lund våren 1983.
- Olsson, Ragnar: Kontakter och samhällsutveckling. Bidrag til Kattegat-Skagerrak-projektets symposium, Rönning 15.-17. aug. 1983.
- Olsson, Ragnar: Kort områdebeskrivning inför Kattegat-Skagerrak-symposiet i Rönning 15.-17. aug. 1983.
- Poulsen, P.: Fra visebøger og almuestuer. Andelige viser sunget i Norden. Lohses forlag, Fredericia 1975.
- Selander, Inger: "O hur saligt att få vandra." Motiv och symboler i den frikyrkliga sången. Gummessons Sthl 1980.
- Selander, Sven-Åke: "Den nya sången." Den anglosachsiska väckelsensångens genombrott i Sverige. Gleerup Lund 1973.
- Arkivmateriale i Missionsförbundets arkiv i Klövedal, Valla og Bleket.
- Bohusläns Missionsförenings minnesskrift. Göteborg 1909.
- Trykte og håndskrevne sangbøker i privat eie på Tjørn.

6. Väckelsesång.
 med en önskan vil jag sava.
 1. O, öppna ditt hjärta för Herren. Sag syn-
 am, am, am.
 2. Hvi vill du din själ så fördärva i syn-
 dens och lustarnas drif, När Herren dig kallat
 att arva Ett rum i sin himmelska sal.
 3. Så fly till den tristaden sköna Som heter
 försörens sal. Där se salighet du skall få roa.
 4. O, vänging du glädes i varen. Med synden
 du skämtar och ler. Men vet att dig följer i
 spåren En dotry Guds öga dig ser.
 5. Den hvitbladda skaran i höjden. Den sjuv-

Vi bor ei her vi blott her ne-re gös-ta,
 en li-ten tid på re-san til vårt hem. Og in-gan
 ting vårt hjär-ta her skö'les-ta, at hin-dra
 fer-den til vårt ret-ta hem.

Kör, sunget av Anna Johansson, Bleket.

21/8-1983.

Lo-ven Gud med ju-bel-sång ut i hans hel-ge-
 dom, och i fäs-tet av hans makt, lov njun-gan här-ra
 namn. Lo-ven Här-ren alt lovd an-da her. Gi-ven Gud en lov-ren
 och klar, för hans kär-lek all-tid up-pen-ber, njun-gan högt hel-
 le-lu-ja.

Rune Birkeland:

EI DØR PÅ KLEM TIL SALMENS OG SONGENS RIKE

Feltarbeid i frikyrkjelege og statskyrkjelege miljø på Tjörn, Bohuslän, gav forfattaren av denne artikkelen ei rekkje kon-taktar og impulsar. Ved å stille inntrykka saman med erfarin-gar frå Danmark og sørlege Norge blir ein utfordra til å still-le spørsmål. Å dra bastante konklusjonar ville vere for pre-tensiøst ut frå det sporadiske materialet eg rår over.

Ingrid Gjertsen som var med i feltarbeidet, har fokusert den frikyrkjelege songtradisjonen (Svenska Missionsförbundet på Tjörn), medan eg har lagt hovudvekta på Svenska kyrkan-miljøet. Dette skjer i eit vestkyst-område der den schartauanske arven ofte er lett å registrere.

Hovudinformantar har vore ein del menige og nokre menigheits-prestar i Svenska kyrkan. Dertil har eg i nokon grad kunna støt-te meg til artiklar og anna trykt materiale, og har jamført ein del av dei salmebøker og songbøker som er eller har vore i bruk i Bohuslän-feltet, og tilsvarende på dansk og norsk Kattegat-Skagerrak-grunn.

Den schartauanske arven i Bohuslän

I Tjörn-artikkelen i denne publikasjonen peikar Poul Holm på at "hvor sterke stats/folkekirkelige præster virkede, vandt frime-nigheder sjældent frem." På Tjörns nabooy, Orust, fekk schar-tauanane "en sterk placering og frimenighederne vandt aldrig indpas." (utheva her)

Eit autoritært embetsmannssyn og restriktiv holdning overfor lekmanforkynninga kunne kanskje forklare noko av dette. Inter-vju som er tatt under feltarbeidet på Tjörn gir visse antyd-

ningar i den lei. Men viktigare er å spørje etter den indre styrken i schartauansmen, det som gav kristenliv og stillfarnde og vedvarande vekking næring innanfor det statskyrkjelege apparatet.

Ein bør vel då ha klårt for auge at Henrik Schartau sjølv hadde gått gjennom ei religiøs krise som fekk forløyising ved altar og nattverd-knefall, og at fruktene blei ei livslang forpliktning på luthersk ortodoksi med eit kjenneleg islett av pietistisk arv, skepsis overfor følelsesprega forkynning, men understreking av kristen kunnskapstileigning og mobilisering av viljen.

Når så ein generasjon av prestar blei gripne av same visjonane og fekk viktigaste arbeidsmarka langs vestkysten, måtte dette merkast i det bohüslänske landskapet - ikkje minst når det samstundes betydde eit oppbrot frå ein rasjonalistisk teologiperiode. Mellom lekfolket måtte dette skape tillit og tryggleik. Forankring fann kristenlivet i bibelen, i gudsteneste-liturgien og sakramenta og i den autoriserte salmeboka med andakts-tilllegg. På den andre sida var vel mange av dei frikyrkjelege grupperingane så sterkt farga av reformert og fjernare kyrkje-syn at luthersk-ortodokse schartauansarar kunne spørje om fader Morten ville vende seg i si grav eller rotere.

Arven i funksjon

Når ein intervjuar eldre statskyrkjemedlemar på Ijörn - der frikyrkjemiljøet er ein nær realitet - kan ein finne bevisste statskyrkje-kristne med observasjonar tilbake i tida før første verdenskrig, som t.d. Anni Johanne Pettersson, Bleket, f. 1902 (AJP). AJP minnest prestar med klår schartauansk profil: Preika var overmåte viktig, bygd opp med dei 3 obligatoriske hovuddelane om frelesordenen - vanleg på 1 klokketimes lengd, ja ho nemnar også gamle-prosten ved hennar eigen konfirmasjon, som kunne halde preika gåande i nesten 2 timar! Ein får eit bilete av kor makt-påliggjande det var å tolke og gi innsikt i bibelordet og underbyggje den rette læra.

I denne samanheng må ein òg sjå at presten påla konfirmantane å kjøpe den utvida katekisma. AJP minnest òg at dei både i barneskolen og under konfirmasjonsførebuinga frå gong til gong fekk pålagt i lekse å lære salmevers. Ei av veninnene hennar frå konfirmasjonstida i 1916 gret sårt over salmen ho ikkje makta å lære: "Han tårar fälla skall." AJP's råd lydde kort og godt: Du må dela den i två!

Ein glytt inn i salme-læringsarbeidet i kyrkje/skole får vi òg når AJP fortel om ein 86 år gammal sjuk mann som hadde så vondt for å sove. Han fekk det realistiske rådet at han måtte søkje trøyst gjennom natta, og dette kunne skje ved at han låg og memorerte salmar han hadde lært i skolen og før konfirmasjonen meir enn 70 år tidlegare!

Med den nære kontakten som eksisterte mellom kyrkje og skole, og med schartauansrens respekt for orden i kyrkja, var songreper-toaret sikkert i all hovudsak henta frå den autoriserte Wallins salmebok i tidsrommet 1819-1937, fra 1937 i revidert form. Rett nok heiter det ("Svensk uppslagsbok") at Wallin "i överensstemmelse med opplysningens smak lät sig ledas av så gott som uteslutande estetiska synpunkter" på den tid han leverte dei første salme-forslaga sine. Han hadde då vunne seg ei høg stjerne som elegant omsetjar av antikkens profane meisterverk og var blitt leiar av Svenska Akademien, ein av "de aderton". Men under arbeidet i salmebok-komiteen av 1811 opplevde han ei gjennomgripande utvikling, litterært påverka av romantikken, teologisk påverka av den kristosentriske salmediktinga til Samuel Johan Hedborn, Erik Gustav Geijer og Frans Mikael Franzén. Dette betydde at Wallins salmebok kom til å distansere seg frå rasjonalismens salmeepoke, og dette skjedde i Sverige mykje tidlegare enn i Danmark og Norge, der Guidbergs psalmebog (1781) og Den evangelisk-kristelige psalmebog (1798) endå lenge måtte bestormast av salmistar som Grundtvig, Wexels, Landstad og Hauge. Wallins salmebok hadde ei sterk formidling av den kyrkjelege tradisjonen og var dessutan litterært hogværdig. Eit forsøk på revisjon på 1850-talet vann ikkje gehør. Dette er vel også eit indisium på den sikre stilling salmeboka hadde. Med det store ansvar

som presten hadde for svensk skole gjennom heile 1800- talet, forstår ein at Wallins salmeutval måtte tilflyte folket gjennom skolen, og i neste omgang med tillegget sitt måtte bli den mest utbreidde andaktsboka.

Når likevel den angelsaksiske vekkingsongen i andre halvpart av hundreåret 1800 kunne få eit så sterkt gjennomslag i Sverige, og ikkje minst i det bohuslänske vekkingsmiljøet, heng vel dette delvis saman med at pietismens salme-nedslag er mangelvare hos Wallin. Gjennom 100 år står Brorson representert med berre 2 vers, og då med: "Jag går mot döden var jag går" (!). Til samanlikning får Landstads salmebok i Norge (1869) 57 originalsalmar av Brorson og 66 omsettjingar.

Men når angelsaksisk vekkingsong i Sverige slår så sterkt igjennom, kan ein meir forklare det ut frå følelseslivs-appellen, som blei understreka i tekst og melodi. Ingrid Gjertsen har peika på at frikyrkje-arkitekturen har eit romsleg platå frontalt mot salen, med plass for musikk/songkor. Song og musikk går inn i vekkingsstrategien og den indre aktivitetsstrategien. Preste-one-man-show høyrer fortida til.

Det nye blir på Tjörn/vestkysten ståande i relieff til den schar-tauanske logisk-ortodokse tradisjonen - også musikalsk. Prestar på Tjörn som er blitt intervjua, meiner at koralboka av 1820 til Wallins salmebok - med utjamna melodirytm og seig syngestil - på uheldig vis har verka med til å gi eit tungt koralpreg og skape ein unødig avstand til angelsaksisk melodistoff i frikyrkjelege songbøker, endå om ein nok kan dra i tvil om tempoet med tre taktslag pr. fjerdedelsnote verkeleg blei gjennomført i Svanske kyrkan!

Men dette gjeld også ein tidsperiode då orgelet vann terreng i kyrkjene. Instrumentet tar over den leinga av songen som klokka-ten tidlegare hadde - og som hadde gitt høve til livgjevande rytmiske variasjonar og utbroderingar. No tok organisten over, gjerne lite oppøvd og famlante. Men til støtte var organisten i forordet til koralboka tilvist eit uhyre sakte tempo og ein einstonig

rytme (som skulle vere lett for folket). Ei tid stod det kamp mellom organisten og den gamle (folkelege) klokkartradisjonen, som måtte vike. Etter ein indignert organist blir sitert: "Ända sitter den gumman och trimulerar!" (underforstått: som ho har lært av den fosile klokkaren!).

Ingrid Gjertsen presenterer i Tjörn-artikkelen "Svenska Missionsförbundets Sångbok" (1893). Ho peikar på at av 703 nr. er berre 86 nr. frå Wallins salmebok og at angelsaksisk vekkingsstradisjon er representert med heile 238 nr., medan den reviderte utgåva av songboka (1920) har fått den kyrkjelege tradisjonen rikare representert og det angelsaksiske stoffet redusert. Dette skulle tyde på at opprotet frå Wallins salmebok i si tid kjentes makt-påliggjande og fekk pendelen til å svinge ekstra sterkt, sterkare enn ei framtid ville akseptere.

Intervju med menigheitsprestar på Tjörn prøver å gi eit meir nyan-set bilete av det som blei sunge i siste halvdel av førre hundreåret, både ved gudstenester og i heimane. På første punktet - i gudsteneista - vil ein vere innanfor ramma av Wallins salmebok. Og ved revisjonen i 1937 var dei ansvarlege seg også bevisst at det var salmar Svenska kyrkan skulle ha, ikkje lågkyrkjelege songar (kyrkoherde Roland Persson, Stenkyrka menighet). Dei mange tillegg i Sverige til salmeboka på 1800-talet nådde berre å bli aksepterte i heimane hos Svenska kyrkans medlemmer, anten tillegga hadde eit pietistisk, herrnhutisk eller andre inderlegheitspreg. Slik song levde så å seie under jorda kryptofilt og markerte uheldig ein avstand frå statskyrkja. Å kartleggje utbreiinga av denne songen ville kunne gi interessante observasjonar, men vere uhyre tidkrevjande.

Kyrkjesongen i forlenginga av 1800-talet kan ein finne haldepunkt for hos Knut Peters i "Psalmvalglista" (1938) som var flittig brukt av schartaunske prestar. For Göteborg Stift finst materiale som gir eit bilete av salmefrekvens før og etter 1937 (salmeboksiftet). Ein har også verdifullt stoff frå høyringa ved utvalet 1976.

Prost Hans Karlsson, Rönäng, opplyser at ein så seint som i 1983 i einiskilde statskyrkjemenigheiter (særleg der schartauau-nismen stod/står sterkt) mellom menigheitslemer møter den hold-ninga at det ikkje er rett å synge evangeliske songar i guds-tenesta (song som innhaldsmessig distanserer seg frå luthersk kristendom), medan ein i andre menigheiter gjerne nyttar dei.

På stiftsgården for Bohuslän har det i seinare tid flittig og med glede vore sunge angelsaksiske bibelviser og anna nytt stoff, endå mange seier etterpå at det er velsigna å vende tilbake til salmen. Og i tilknytning til den offentlege svenske salmeboks-revisjonen for tida er det innlysende at ein står overfor spen-ningar i mange menigheiter mellom Svenska kyrkans tradisjon og nyevangelisk song. Vi går då her ikkje inn på dei store kyrkje-musikalske nyvinningane som i vårt hundreår har kledd kyrkjjeson-gen i ny (ev. restaurert) og lysare drakt.

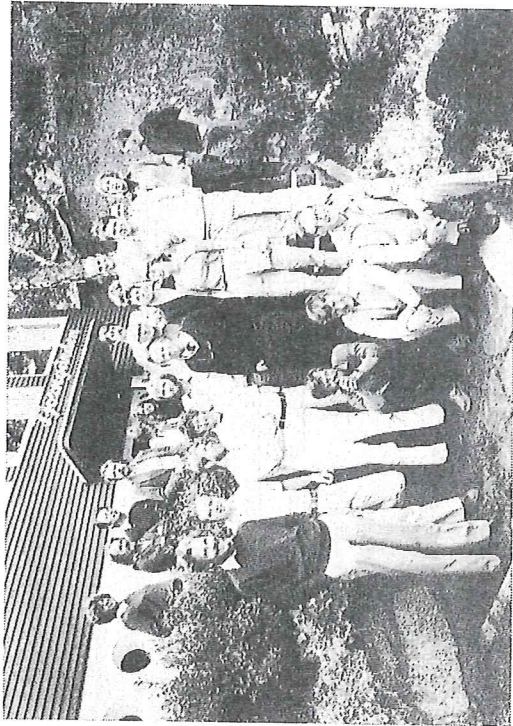
Det har vore eit postulert at ein syng meir i frikyrkjemiljøet enn i statskyrkja. Eit universitetsprosjekt har granska dette temaet og funne at det motsette er tilfelle. I forsamlingane var 3 fellessongar vanleg, medan det som gikk ut over dette, gjerne var solo- eller kornummer. I ei Svenska kyrkan-högmässa ville talet på fellessalmar liggje høgare, og i tillegg til dette ville ein ha dei liturgiske songane med menigheitssvar.

Kattegat-Skagerrak-området

Salmebøker og songbøker vil oftast ha nasjonal basis, men med vandringer av omsett stoff, meir eller mindre. Men song og salme levde vel også eit friare vandreliiv utanfor dei større boktil-tak. Vestkysten i Sverige måtte tilby eit interessant forsknings-felt i så måte, særleg dersom ein kunne påvise utveksling av stoff innanfor Kattegat-Skagerrak-området, og ikkje berre mellom Danmark-Norge. Her vil ei rekkje ideologiske og teologiske im-pulsar ha vore medverkande. Men songar og salmar vil også ha vand- ra saman med personar av kjøt og blod og med ein yrkesbakgrunn, og den vegen skulle vi gjerne ha vandra saman med dei.

LITTERATUR

- Andersson, Nils: 1878 års katekes, Kap. IV Debatten om kateke-sens utanläsning på 1860-talet. s.103-128.
- Arvastson, Allan: Diverse Hymnologiske publikationer om svensk salmediktning.
- Giertz, Bo: Västkustens fromhetsliv i Svenska Turistföreningens Årsskrift 1964 'Bohuslän'.
- Karlsson, Hans: Kyrkoårrets psalmer, Uppsala 1978 (SPTs Handböc-ker i Svensk Pastoraltidsskrift).
- Peters, Knut: Psalmmvalslista, 1938.
- Göransson-Stenberg: Psalme och koral i högmässan.
- Hörmänder, Oskar: Schartauauismen och samhället, 1980.
- Selander, Sven-Åke: Den nya sången, (doktorsavh.) Lund 1973.
- Wallins psalmbok 1819.
- Den svenska psalmboken 1937.
- Svenska Missionsförbundet: Sånger och psalmer, 1893 og 1920.

Deltagere i symposiet på Tjörn, 15-17/8, 1983.
 Stående forrest f.v.: Lars Stackell, Harald Olsen, Poul Holm, Vagn Wåhlin. Siddende: Bjarne Flou, Lars Lönnroth, Bjørn Slettan. Stående første trappetrin: Gustrav Sætra, Horst Meesenburg, Bente Liebst. Andet trappetrin: Rune Birkeland, Lasse Cornell, Sven Anders Söderpalm. På terrassen f.v.: Britt Kihlmann, Ulf Hamran, Kjell Bråstad, Kjell Masdalen, Birgitta Frykman, Kerstin Gunnemark, Torben Vestergaard, Nini Fritzner (halvt skjult), Anders Gustavsson, Håkon Finstad, Ingrid Gjertsen, Ragnar Olsson.

Jørgen Würtz Sørensen:

"MORMONERNES GENNEMBRUDSÅR I NORDEN. FORSKNINGSMULIGHEDER INDENFOR DEN SKANDINAVISKE MISSIONS HISTORIE"

De nordiske lande var i første halvdel af det 19. århundrede præget af en række folkelige vækkelsesbevægelser, der var karakteriseret ved deres mere eller mindre klart definerede modstand mod de respektive statskirker. De fleste af bevægelserne havde således snæver sammenhæng med de nationale demokratiske rørelser og strømninger og udtrykte ofte en form for social og politisk protest. Enkelte af de religiøse strømninger havde dog tillige klare udenlandske forbindelser og forbilleder, f.eks. herrnhuterne og baptisterne. Etableringen af den skandinaviske mission for Jesu Kristi Kirke af Sidste Dages Hellige (mormonkirken officielle navn) i 1850 var imidlertid på flere måder en nyskabelse i det religiøse billede i Skandinavien. Dels var der tale om en fælles skandinavisk mission med centrum i København, dels var det konkrete initiativ til oprettelsen sket i USA. Mormonkirken var således langt mere centraliseret nationalt og internationalt end andre af samtidens vækkelsesbevægelser. Studiet af mormonerne gennembrudsår i de nordiske lande bliver således også studiet af den første amerikanske sekts ganske vellykkede forsøg på at overføre sit budskab til befolkningen i andre lande.¹

Der skal i det følgende gives en kort introduktion til Mormonkirken tidligste virksomhed i Skandinavien med henblik på at understrege perspektiverne i fortsatte studier i mormonerne historie. Denne understregning er sket ud fra en overbevisning om, at en sådan forskning vil kunne give ganske frugtbare indfaldsvinkler til socialhistorie, emigrationshistorie, bevidsthedshistorie og politisk historie. Samtidig skal der kort gøres rede for det omfattende og vidtspændende kildemateriale, der vil kunne danne udgangspunkt for en sådan dybtgående forskning.

Da den skandinaviske mission startede i foråret 1850 var Jesu Kristi Kirke endnu en meget ung religiøs bevægelse. Selve organisationen var etableret af Joseph Smith i USA i 1830, hvorefter man havde haft betydelig tilgang i staterne, men også gennem emigranter fra England. Baggrunden for Mormonkirkens opståen var Joseph Smiths udgivelse af "Mormons bog", der ifølge Smith var en oversættelse af en gammel tekst fra nogle guldblader, han efter en åbenbaring havde fået overleveret af englen Moroni. I "Mormons bog" var videregivet tekster fra de kristne menigheder, der ifølge Smith havde eksisteret på det amerikanske fastland frem til det 5. århundrede efter Kristi. I modsætning til andre kristne menigheder (mormonerne anerkendte Det gamle og det nye testamente sammen med "Mormons bog") lagdes der i mormonismen vægt på den fortsatte mulighed for åbenbaringer, således som Joseph Smith selv havde fået dem. Ligeledes kunne mormonerne med udgangspunkt i "Mormons bog" finde vidnesbyrd om voksendåben som den eneste sande dåbsform. Centralt indenfor den nye kirke var den hierarkiske organisatoriske opbygning med tolv apostle og de halvfjerds råd. Hovedbudskabet for missionen var, at jordens befolkning levede i de sidste dage, inden Kristi genkomst og oprettelsen af "tusindårsriget" på jorden. Derfor skulle "de hellige" samles i det "nye Zion" eller det "genrejste Jerusalem", inden Guds vrede blev nedkaldt over folkeslagene.²

Dette "nye Zion" skulle ifølge Mormonkirken opstå på det amerikanske kontinent, og kirkens øverste leder Brigham Young, der havde overtaget ledelsen efter Joseph Smiths død, havde i 1847 ført sit folk til Saltsødalene i det nuværende Utah. Dette øde og golde område blev af Brigham Young udråbt til det "nye Zion", hvor "de hellige" fra hele verden skulle samles inden Kristi genkomst.³ Formålet med mormonerens missionsvirksomhed var således foruden omvendelsen og dåben den direkte opfordring til udvandring fra Europa til den nye Mormonstat. Dette missionsarbejde havde i 1830-erne og 1840-erne givet store resultater i England, hvorfra tusinder af omvendte drog vestpå.⁴

De positive resultater fra den engelske mission blev i 1840-erne indgående drøftet på Mormonkirkens generalkonference, der årligt afholdtes i Salt Lake City (den store Saltsøstad). Resultatet af drøftelserne blev beslutningen i 1849 om at starte missionsvirksomhed i andre europæiske lande, i første omgang Italien, Frankrig og Skandinavien.⁵ Allerede fra starten blev Skandinavien prioriteret højt. Dette skal utvivlsomt ses på baggrund af, at en del skandinaver i USA havde tilsluttet sig kirken. F.eks. danskerne Peter Clemensen og Peter O. Hansen, nordmanden Gudmund Haugeaas og svenskeren John Forsgren. P.O. Hansen og Forsgren kom da også sammen med apostlen Erastus Snow til at indgå i den første missionsgruppe, der i England blev suppleret med George Parker Dykes, der tidligere havde missioneret blandt nordmænd i Illinois.⁶

I juni 1850 startede missionsvirksomheden i Skandinavien med udgangspunkt i København. Når valget faldt på Danmark og København havde det utvivlsomt forbindelse med den religionsfrihed, der var indholdt i 1849-grundloven. Der skulle således være bedre betingelser for missionsarbejdet her end i de andre lande, hvor Norge nok i 1845 havde fået en forordning om anerkendelse af kristne sekter udenfor statskirken. Men anerkendelsen var helt afhængig af myndighedernes accept. De tidlige missionsforsøg i Norge skulle da også vise, at denne anerkendelse var umulig at opnå for mormonerne.⁷ I Sverige var de objektive betingelser endnu mere besværlige, idet de svenske myndigheder for at dæmpe de folkelige religiøse rørelser var begyndt at anvende Konventikelpiakaten fra 1726, der især kunne anvendes til at forhindre kirkelige handlinger, der ikke blev foretaget af anerkendte præster.⁸

Missionslederen Erastus Snow nærede således betydelige forventninger til den nye danske grundlov, hvor der i artikel 81 stod, at "borgerne skulle have lov til at forene sig i samfund for at dyrke Gud på den måde, som stemmer med deres overbevisning, når intet foretages, der strider mod den borgerlige orden og almindelig sædelighed". I en af de tidligste rapporter som Snow

sendte til den europæiske missionspræsident i England hedder det således om den nye grundlov:

"This secured to the people a "Rigsdag" or legislature, to be elected by the people and quite as much political freedom as is enjoyed in England. The press is sufficiently free and untrammelled for all purposes, for which we wish to use it, and while it protects and supports the Lutheran Church as the state church it secures to the citizens the right to dissent and organize other societies".⁹

Erastus Snow og de øvrige missionærer skulle imidlertid snart blive klar over, at et er at indføre religionsfrihed i teorien et andet i praksis. Fra starten var mormonerne således udsat for voldsomme forfølgelser fra befolkningens side, oftest uden at myndighederne greb ind. Som ved jødeforfølgelserne tidligere i århundredet blev den sociale uro i befolkningen kanaliseret over i forfølgelse af religiøse mindretal, uden at myndighederne greb ind. Dette gjaldt de tidlige menigheder i København og i Aalborg, hvor de omvendte blev korporligt forulempet, deres forsamlingslokaler og boliger raseret, altsammen uden at de stedlige politimyndigheder greb ind.¹⁰ Samtidig forstærkede mormonerne hastige fremvækst i Danmark kravene om en begrænsning af religionsfriheden, men myndighederne samt en række gejstlige frygtede dette snarere ville styrke end svække mormonerne gennemslagskraft.

I Danmark startede mormonerne deres virksomhed de steder, hvor der allerede fandtes større baptistmenigheder. Disse steder lykkedes det meget hurtigt at etablere sig og vinde en betydelig del af baptisterne over, specielt i købstæderne. Denne missionsstrategi synes i det hele taget at have været benyttet i hele Skandinavien, hvor man f.eks. i Norge startede blandt vækkelsesbevægelsen "de kirketroende" i Frederikstad. De baptistiske menigheder var dog der, hvor det nye budskab i særdeleshed vandt gehør. Dels fordi baptisterne allerede havde vendt sig mod statskirken, dels fordi voksende allerede var accepteret i disse kredse.

Mens mormonerne trods forfølgelserne vandt frem i Danmark i begyndelsen af 1850-erne gik missionsarbejdet i Norge og Sverige

langsommere. Dette skyldtes naturligvis delvist de snævrere rammer for mormonsektens virksomhed, men andre faktorer må have spillet ind. Det er således et generelt træk for udviklingen frem til århundredskiftet, at mormonerne fik større gennemslagskraft i Danmark end i Norge og Sverige, også efter ændringerne af lovgivningen her. I perioden frem til år 1900 blev således knap 23.000 danske døbt mod 16.000 svenskere og godt 6.000 nordmænd. Den samme fordeling kan ses i den skandinaviske udvandring, hvor 12.000 voksne danske mormoner (med børn ca. 17.000), udvandrede i perioden, godt 7.000 svenske og godt 2.000 norske.

Mormonudvandringen adskilte sig fra den øvrige udvandring ved flere voksne kvinder (32,2% mod 30%) og børn under 14 år (38,5% mod 18%)¹²⁾

Disse forskellige rejser en række spørgsmål, der indtil videre kun er delvist besvaret. Et overordnet er, hvorfor netop Skandinavien blev en så frugtbar missionsmark for mormonerne. Sammen med de engelske emigranter blev det indvandrerne fra Skandinavien, der helt kom til at dominere opbygningen af det nye samfund i Utah. Dernæst må det nøjere undersøges, hvilke sociale lag og grupper, der i sidste halvdel af det 19. århundrede blev tilknyttet Jesu Kristi Kirke. Undersøgelser af de danske mormoner i sektens kerneområder Aalborg og Vendsyssel-konferencerne viser, at det drejede sig om de lavere sociale lag i såvel byer som på landet. Det vil sige daglejere og mindre håndværkere i byerne og husmænd og landarbejdere.¹³ Disse lokale undersøgelses resultater støttes af en dansk analyse af mormonudvandringens sociale sammensætninger, der viser, at det netop var disse grupper, der i hele Danmark følte sig tiltrukket af det nye budskab.¹⁴ De foreliggende danske undersøgelser viser imidlertid også, at Mormonkirkens mission havde højst forskellige resultater i forskellige lokaliteter. Tilsyneladende var det i København og Vendsyssel, at mormonerne fik deres første gennembrud, og den forklaring har været fremme at det skyldtes, at man her ikke i særligt omfang havde været berørt af de tidlige vækkelsesbevægelser.¹⁵ Undersøgelser af hele sidste halvdel af det 19. århundrede synes dog at pege på, at det var i områderne omkring de større byer, d.v.s. København, Aalborg og Århus at mormonerne fik deres tilhængere.¹⁶ Disse geografiske forskelle trænger dog fortsat til yderligere undersøgelser, hvor sammen-

hængen mellem sociale og økonomiske vilkår og mormonsektens gennemslag må vurderes. De store variationer ses også i Norge og i Sverige, hvor mormonerne især havde held med deres mission i Skåne, men flere missionsforsøg længere mod nord slog fejl.¹⁷ Ved sådanne undersøgelser af erhvervsstruktur og befolkningens sociale sammensætning vil det endvidere være nødvendigt at inddrage kulturelle faktorer, herunder eksistensen af tidligere vækkelserbevægelser samt forskelle og ligheder i de civile og gejstlige myndigheders reaktioner overfor mormonerne.

Når der her argumenteres for værdien af øgede studier i de skandinaviske mormoners tidlige historie er det imidlertid ikke kun for at se sammenhængen mellem en speciel form for vækkelse og social status. Dette forhold gælder naturligvis også alle andre former for vækkelser. Det der efter min mening er det centrale i forskningen omkring mormonerne er det bevidsthedshistoriske interessante spørgsmål om dels hvorfor visse grupper i den skandinaviske befolkning blev grebet af det nye budskab og dels hvorfor mormonerne i højere grad end nogen anden religiøs minoritet i det 19. århundrede sidste halvdel blev mødt med voldsomme forfølgelser. Forfølgelser ikke alene af ordensmagt og statskirkerne gejstlighed, men også forfølgelser fra ikke-vakte i de samme sociale lag, som mormonerne selv rekrutteredes fra. Det er således åbenbart, at der i det øvrige samfunds reaktioner mod mormonerne er et fælles mønster i udviklingen i Danmark, Norge og Sverige. Et mønster, hvor mormonmissionærerne bliver korpørligt forulempet af befolkningen, forsamlingsbygninger angrebet og ødelagt, uden at myndighederne griber ind. Samtidig ser man, at i alle tre lande fortsætter forfølgelserne gennem hele århundredet, samtidig med at der fremkommer et væld af anti-mormonsk litteratur.¹⁸

Det centrale spørgsmål er således hvilke elementer i det nye budskab, der får skandinaver til at opgive deres tilværelse og drage til Utah under uhyre anstrengelser og sammenhængende hermed hvilke elementer i mormonismen skaber denne fjendtlighed,

der kun kan sammenlignes med anti-semitismen i styrke og omfang. Med et sådant overordnet spørgsmål er også understreget sammenhængen med emigrationsforskningen, hvor det netop er "pull-push" effekterne, der har været i centrum. D.v.s. hvilke forhold i USA, der tiltrak og hvilke forhold i hjemlandet, der stødte udvandrere fra sig.

Det budskab, som de tidlige mormonmissionærer kunne viderebringe til de lavere sociale lag i de skandinaviske befolkninger indeholdt en række faktorer, der stærkt måtte forstærke ønsket om omvendelse og som en konsekvens heraf beslutningen om emigration til Utah. Budskabet om "de sidste dage" og "de hellige indsamling i Zion" tog klart udgangspunkt i chiliastiske forestillinger, hvor "de hellige" skulle frelses og være med til at regere over verden efter Kristi genkomst. Foruden dette mere eller mindre langsigtede budskab havde mormonerne imidlertid også et her og nu tilbud. Tilbuddet om at drage til Utah og erhverve jord og en tryk og sikker økonomisk fremtid i et nyt samfund, hvor der gaves muligheder for social opstigen. Med dette sammensatte budskab om såvel kortsigtede som langsigtede forbedringer kunne mormonerne i højere grad end de fleste vækkelserbevægelser forene dele af befolkningens krav til religiøs frelse og sociale forbedringer. Dette sammensatte budskab går da også så bestændigt igen i mormonerne tidsskrift "Skandinaviens Stjerne. Organ for de Sidste Dages Hellige", der begyndte at udkomme i 1851. Dette tidsskrift, der er en væsentlig kilde til mormonerne historie i Skandinavien peger også på en anden faktor, der kunne styrke en tilslutning til Mormonkirken. Nemlig kirkenes aktive rolle som organisator af udvandringen fra Skandinavien. Tidsskriftet indeholder således en række praktiske anvisninger til brug for emigranter, men endnu vigtigere kirken kunne fra USA og fra hovedsædet i København arrangere udvandringen for medlemmerne. Herved indgik man ganske den usikkerhed og isolation, der iøvrigt prægede enkeltudvandrerne. Mormonerne udvandrede i grupper under kyndig ledelse, der sørgede for alt fra afrejsen fra Skandinavien til ankomsten til Saltsødalene.¹⁹ Netop denne sikkerhed og den samhörighed, der prægede mormonemigrationen måtte virke befordrende for tilslutning til kirken.

Også eksistensen af en central emigrationsfond, "The Perpetual Emigration Fund", der kunne yde økonomisk støtte havde naturligvis betydning. Dette skal ikke forstås sådan, at folk tilsluttede sig Mormonkirken for at få en billigere og sikrere Amerika-rejse, således som det hed blandt nogle af samtidens præster. Der var enkelte tilfælde af, at folk sprang fra, når man var nået til USA, men det var kun ganske få tilfælde. Hele emigrationsorganisationen skal snarere ses som et element i en større sammenhængende "pull"-effekt.²⁰

"Push"-effekterne til forståelse af den mormonske udvandring kan på en række områder siges at falde sammen med de effekter, der også havde gyldighed for andre emigranter i perioden. De manglende muligheder for at opnå egen jord, arbejdsløsheden i byerne og proletariseringen af de mindre håndværkere var forhold, der også berørte de grupper, der tilsluttede sig Mormonkirken. Hertil kom så "push"-effekter, der var specielle for mormonerne. Primært myndighedernes chikane og forfølgelser sammen med den modstand, mormonerne mødte i deres virksomhed i befolkningen. Denne sammenblanding af sociale og religiøse motiver var således karakteristisk for den mormonske bevægelse og den mormonske udvandring fra de skandinaviske lande.

Tilbage står spørgsmålet om, hvorfor denne fjendtlighed mod mormonerne nåede et sådant omfang i de skandinaviske lande, hvor de borgerlige friheder dog gradvist var slået igennem. I den hidtidige forskning er der ikke mange bud på denne problemstilling. Det er således karakteristisk, at mormonforfølgelserne er blevet fuldstændig fortrængt fra de gængse politiske historiebøger og heller ikke tages op i kirkehistorierne. I det omfang forfølgelserne har været nævnt har det primært været i mormonernes egen historieskrivning. Her skyldes forfølgelserne alene, at mormonerne kom med et budskab, der fundamentalt røkkede ved den etablerede kirkes dogmer. Mormonerne blev forfulgt fordi de bragte budskabet om "den genoprettede kirke", der skulle erstatte den kirke, der gennem årene havde fjernet sig fra det oprindelige budskab. Parallellen til forfølgelsen af de tidlige kristne menigheder går igen i mormonernes tidlige skrifter,

hvoraf det også klart fremgår, at disse forfølgelser har været med til at styrke de vaktets overbevisning om at tilhøre de "hel- lige" i en fjendtlig og hedensk omverden.²¹

Dette løser imidlertid ikke problemet om, hvilke elementer i den mormonske lære, som krænkede og ophidsede store dele af befolkningen. Det er her værd at understrege, at de tidlige forfølgelser i de nordiske lande fandt sted på et tidspunkt, hvor polygamiet ikke var erklæret som en del af den mormonske lære (først i 1853 blev Joseph Smiths tidligere åbenbaring om polygamiet kendt i Skandinavien). De åbenlyse forhold, der blev fremhævet i forbindelse med forfølgelserne i begyndelsen af 1850-erne var primært mormonernes angreb på den etablerede kirke, opgøret med barnedåben og den åbenlyse praktisering af voldsom sendeb. Denne kritik blev fremført i et ganske voldsomt sprog, hvor man fra såvel Norge som Danmark ser de kristne med tilknytning til statskirkerne betegnet som "hedninge" og barnedåben karakteriseret som "djævelens værk". I en befolkning, hvor der omkring midten af århundredet allerede var en betydelig social uro måtte sådanne udtalelser føre til konfrontationer. Der er imidlertid også klart, at når forfølgelserne antog en så voldsom karakter som det var tilfældet, skyldtes det også myndighedernes manglende indgriben. Denne passivitet måtte i befolkningen bidrage til opfattelsen af, at chikanerier og forfølgelse af mormonerne ikke alene var risikofrit, men endda blev accepteret af myndighederne.

I min egen undersøgelse af mormonforfølgelserne i Aalborg i begyndelsen af 1850-erne er det forhold, at de herskende klasser kunne have interesse i at kanalisere en social uro over i forfølgelser af et religiøst mindretal også været trukket frem.²² Konklusionen i min undersøgelse er da også, at det ikke var de ting mormonerne sagde, ja ikke engang den måde det blev sagt på der var afgørende for modstanden og fjendtligheden mod mormonerne. Det var i højere grad den forandring, der skete med de mennesker, der tilsluttede sig Mormonkirken. De fleste mormoner tilhørte som nævnt de samme fattige lag i samfundet som deres mest fanatiske forfølgere, d.v.s. de fattigste håndværkere og

daglejere. I midten af 1850-erne i samtidens hierarkiske samfund blev denne placering i bunden accepteret som Gudsbestemt, men netop sådan optrådte de nyomvendte mormoner ikke. Efter dåben var det ikke længere med bøjede hoveder og hatten i hånden man mødte omverdenen. Det var en helt ny selvtilid, der udsprang af overbevisningen om at tilhøre "de sidste dages hellinge". Også for samtidens iagttagere har denne bevidsthedsmæssige ændring været tydelig. Således nævnes den i en skrivelse som Aalborg-bispen midt under de værste mormonforfølgelser i byen sendte til Justitsministeriet for at få ministeren til at gribe ind, ikke mod forfølgere, men mod mormonerne. I skrivelserne hedder det bl.a.:

"De saakaldte Mormoner her i Byen udgjør for det meste Udskedet eller Afskummet af Befolkningen og dog foragte og forhaane de deres Medborgere, som de kalde Hedninge, idet de kalde sig selv for de sande Kristne". 23

Karakteren af forfølgelserne skal også ses som udtryk for en betydelig ængstelse for mormonerne fremgang i 1850-erne og 1860-erne. I Danmark iværksattes således større undersøgelser af mormonerne virksomhed i forskellige egne af landet for at vurdere behovet for et indgreb. Særlig efter mormonerne antagelse af polygamiet som en læresætning (der dog kun skulle praktiseres i "det nye Zion") blev disse undersøgelser forstærket for om muligt at finde eksempler på forhold, der var imod almindelig sædelighed. Hvilket dog ikke lykkedes.²⁴

Forskningen omkring de skandinaviske mormonerne tidlige historie kan således bidrage til øget forståelse af socialt marginaliserede lags bevidsthedsmæssige udvikling. Herunder først og fremmest de chiliastiske elementer i mormonbevægelsen og dennes karakter som en social protest. Samtidig er antydning mulighederne for at bruge mormonforfølgelserne som et eksempel på kanaliseringen af social uro over i forfølgelser af religiøse mindretal. Mormonerne historie er samtidig et vigtigt korrektiv til de gængse historiebøgers fremstilling af de skandinaviske landes uplettede demokratiske traditioner. Nok blev der indført alle borgerlige frihedsrettigheder i teorien, mens det var noget van-

skeligere at føre rettighederne ud i praksis. Foruden politisk og socialhistorisk kan mormonudvandringen naturligvis undersøges som et væsentligt element til belysning af den ideologisk betingede emigration. På mange områder kan denne umiddelbart sammenlignes med den tidlige socialistiske bevægelse, der havde såvel de kortsigtede reformer og det endelige socialistiske samfund som parallel til opbygningen af samfundet i Utah og "tut-sindårsriget".²⁵

Allerede nævnt er behovet for undersøgelser af sammenhængen mellem mormonmissionens resultater og den sociale virkelighed i de skandinaviske lande, hvor forskelle og ligheder må drages frem. Dette kan ske i lokalundersøgelser i lighed med de spredte danske undersøgelser. Der er imidlertid også grund til at fremhæve de særlige organisatoriske forhold, der særligt kendetegnede Mormonkirken med København som hovedsæde frem til 1905. Denne i høj grad centraliserede missionsvirksomhed med udpegelse af missionærer til Norge og Sverige og det konkrete samarbejde om større fællesudvandringsprojekter har hidtil kun været sparsomt berørt, også i mormonerne egen historiske litteratur. Et særligt kapitel i denne sammenhæng er Aalborg-konferencens kystmission i Norge, Hvor Brevig og Österrisör blev centre for de første fremstød, hvor Aalborg-mormonen Hans F. Petersen i samarbejde med de første norske mormoner, der alle var skippere, forsøgte at få oprettet menigheder. Dette arbejde fortsatte i løbet af 1850-erne fra skibet "Zions Løve", som blev indkøbt til netop denne norske kystmission. Derimod er det vanskeligt ud fra den foreliggende litteratur at vurdere resultaterne af dette missionsarbejde.²⁶

Foruden de allerede nævnte forhold er der også en anden omstændighed, der adskiller den skandinaviske mission af Mormonkirken fra de fleste folkelige bevægelser i sidste århundrede, nemlig karakteren og omfanget af kildematerialet. Der er allerede ovenfor peget på mormonerne tidsskrift "Skandinaviens Stjerne", der er udkommet kontinuerligt siden 1851. Hertil kommer naturligvis det gængse kildemateriale, der findes i politiarkiver,

bispe- provste- og præstearkiver, justitsministeriets arkiver etc. Også avismateriale, tidsskrifter og den omfattende såvel mormonske som antimormonske samtidige litteratur kan inddrages.²⁷

Det særlige ved mormonerne er imidlertid eksistensen af et stort samlet utrykt kildemateriale fra mormonerne egen hånd. Størstedelen af dette materiale befinder sig i dag i Salt Lake City i arkivet under kirkens "Church Historian Office". Det drejer sig om de protokoller, som de enkelte konferencer, herunder de skandinaviske, var forpligtet til at føre. Rapporter fra de enkelte missionspræsidenter samt det mest usædvanlige nemlig dagbøger for den langt overvejende del af de missionærer, der arbejdede for kirken helt tilbage fra midten af 19. århundrede. En del af dette dagbogsmateriale blev i 1880-erne udgivet i tidsskriftet "Morgenstjernen", men en fuldstændig fortegnelse over dagbøger, deres indhold og omfang findes i Davis Bittons "Guide to Mormon Diaries & Autobiographies" fra 1977 udgivet på Brigham Young University Press. Heri er registreret knap tre tusinde dagbøger af varierende længde. En meget stor del af disse dagbøger har direkte tilknytning til den skandinaviske mission helt tilbage fra den første mission med Erastus Snows dagbøger.²⁸

Konferencerapporter og en stor del af dagbøgerne har dannet grundlag for Andrew Jenseons detaljerede "History of the Scandinavian Mission" fra 1927. Andrew Jenson (danskfødt) var i en periode "Church Historian" for kirken i Salt Lake City og udarbejdede desuden en række oversigter over den enkelte konferences historie. Disse udtrykte oversigter var i overvejende grad baseret på de rapporter og forhandlingsprotokoller, der førtes i de enkelte konferencer. Kopier af disse særdeles nyttige oversigter findes hos den danske mormonkirkes Informations-tjeneste, hvorfra konferencerapporterne kan bestilles til anvendelse på arkiv eller bibliotek.²⁹

Mormonkirkens omfattende organisation og centraliserede opbygning har således sikret et særdeles omfattende kildemateriale til belysning af mormonerne missionsvirksomhed fra starten til idag. Netop pligten til at indberette alt vedrørende mission-

nen har skabt ganske omfattende konferencerapporter, der er uomgængelige ved studiet af missionens lokale resultater. Bevidsthedshistorisk er det omfattende dagbogsmateriale særdeles spændende, da i det mindste de fleste af de skandinaviske missionærer har taget opfordringen om at føre dagbog bogstaveligt og nedtegnet stort og småt. Også for mange socialhistoriske problemstillinger vil dette materiale kunne finde anvendelse.

NOTER

1. Jeg arbejder i øjeblikket selv med en større afhandling om den religiøse udvandring fra Danmark før 1. Verdenskrig, herunder specielt mormonerne.
2. Om mormonkirkens tidlige historie og lære se Robert Mullen, Mormoner s. 36ff; Rulon S. Howells, The Mormon Story s. 6ff; William S. Berretts, Den genoprettede kirke
3. Om mormonerne tog til Saltsødalen i Utah se Jørgen W. Schmidt, Oh, du Zion i Vest s. 227ff; desuden Rulon S. Howells, op.cit. s. 38ff
4. Vedrørende Mormonkirkens udbredelse i England se P. A. M. Taylor, Expectations Westward. The Mormons and the Emigration of their British Converts s. 18ff
5. Marius A. Christensen, History of the Danish Mission of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints 1850-1964 s. 11ff
6. Orson B. West, Den danske missions historie s. 9
7. Om den første norske mission se Andrew Jenson, History of the Scandinavian Mission s. 33ff
8. Om de vanskelige betingelser i Sverige se William Mulder, Homeward to Zion. The Mormon Migration from Scandinavia s. 43ff
9. Andrew Jenson, op.cit. s. 9
10. Om disse forfølgelser se Jørgen Würtz Sørensen, I religionsfriheden skygge. Mormonforfølgelserne i Aalborg i 1850-erne. Baggrund, forløb og konsekvenser. (udkommer på forlaget "Mironi" i april 1984.
11. Arne Jenson, Baptisternes historie i Danmark indtil 1864 s. 132f; Andrew Jenson, op.cit. s. 8ff
12. Se statistikken over døbte og udvandrede mormoner i de nordiske land hos Kristian Hvidt, Flugten til Amerika eller, drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1974 s. 294 ff.
13. Undersøgelsen af mormonerne sociale sammensætning se Elisabeth Dons Christensen, Mormonerne første år i Danmark 1850-64. En redegørelse for sektens virksomhed og udbredelse samt for reaktionen herimod og en komparativ undersøgelse af mormon- og baptistsamfundets sociale struktur i Vendsyssel og Aalborg. (utrykt speciale, Københavns Universitet 1971) Den komparative undersøgelse aftrykt i Kirkehistoriske Samlinger, årg. 1974.

14. Mette Skougaard, Mormonudvandringen fra Danmark 1852-1900. En undersøgelse af baggrunden for udvandringen og en analyse af udvandringens struktur 1873-93. (utrykt speciale, Københavns Universitet 1976)
15. Elisabeth Dons Christensen, op.cit.
16. Kristian Hvidt, op.cit.
17. Således skriver Andrew Jenson, op.cit. s.54, "it was reserved for Skåne, the southernmost province of the kingdom, or that part lying adjacent to Denmark, to become the cradle of "mormonism" in Sweden.
18. I Jørgen W. Schmidt, op.cit. s.247ff findes en fortegnelse over den omfattende anti-mormonske litteratur i Danmark i det 19. århundrede.
19. Se f.eks. "Skandinaviens Stjerne" 1.maj 1861, hvor der direkte gives gode råd til emigranterne.
20. Således skrev pastor Andresen, Korsør i 1854 følgende i sin indberetning til Sjællands biskop, "at forestillingen om Amerikas herlighed har forført adskillige har jeg beviser på: de gør regning på at få fri overfart til Mormonlandet og der få ganske anderledes adgang til livets goder end det kan ske hertilands" se Knud Banning (red), Forsamlinger og mormoner s.166
21. Se f.eks. denne opfattelse i "Skandinaviens Stjerne" nr. 11 1.august 1852 i artiklen "Overfald og Lovsforbrydelse".
22. Jørgen Würtz Sørensen, op.cit. s.17
23. Skrivelse fra biskop Fogtman til Justitsministeriet 27.juni 1851 (Justitsministeriets Arkiv, Rigsarkivet (Journalssag D2051/1851)
24. Indberetningerne vedrørende den eventuelle praktisering af polygamiet, Rigsarkivet, Kultusministeriets Arkiv 1. Departement (Journalssag F 521/1854)
25. Se Jens Behrend Christensen, Socialisme og religion. Sekterisme og religion i den tidlige danske arbejderbevægelse 1871-1877 (utrykt speciale, Odense Universitet 1977)
26. Se Andrew Jenson, op.cit. s. 55ff
27. Jørgen W. Schmidt, op.cit.s.247 ff; Jørgen W. Schmidt arbejder p.t. med en omfattende bibliografi om de danske mormoner.
28. Med udgangspunkt i Davis Bittons (ed), Guide to Mormon Diaries & Autobiographies kan der bestilles kopier af dele af disse dagbøger ved henvendelse til:

Glenn Rowe, Manager of Public Services
 Historical Department
 The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints
 50 East North Temple
 Salt Lake City, Utah 84150, USA

Reglen er almindeligvis at der kun kan leveres en fjerdedel af den ønskede dagbog. Der kan dog ansøges om lov til at få kopier af større dele gennem henvendelse til:

Donald T. Schmidt, Director
 Library-Archives Division
 (adressen er ellers samme som "Manager of Public Services"

29. Vedrørende konferenceprotokoller af Andrew Jenson skal henvendelsen ske til:

Jesu Kristi Kirke af Sidste Dages Hellige
 Informationstjenesten
 Redaktør Jørgen W. Schmidt
 #Biebakken 10
 DK-3540 Lyngø